

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH

FILOZOFICKÁ FAKULTA

HISTORICKÝ ÚSTAV

Diplomová práce

Gabriela Váňová

**Tělo a hřích. Jeden z obrazů ženy v mravokárné literatuře raného
novověku**

Vedoucí diplomové práce: PhDr. Pavel Král, Ph.D.

České Budějovice 2009

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a s použitím uvedených pramenů a literatury.

V Českých Budějovicích 28. února 2009

.....

Děkuji vedoucímu diplomové práce PhDr. Pavlu Královi, Ph.D., za metodické vedení práce, osobní přístup a cenné rady.

Tělo a hřích. Jeden z obrazů ženy v literatuře raného novověku

Anotace

Diplomová práce *Tělo a hřích. Jeden z obrazů ženy v mravokárné literatuře raného novověku* se soustředí na ženu raného novověku očima mravokárných autorů. Práce se řadí k příspěvkům vztahujícím se k výzkumu generových rolí ve společnosti ve zkoumané době. Prameny, ze kterých čerpá, pocházejí z 16. a 17. století a jsou zaměřeny proti ženským neřestem, které byly ve většině případů spojovány s ženskou tělesností. Tělo jako nástroj hřichu představuje v této práci pojící jednotku mezi jednotlivými kapitolami a slouží jako hlavní symbol ženského hřichu.

V souvislosti s tělesnem se tak v práci objevují nejobávanější hříchy, jakými byla pýcha, cizoložstvo či smilstvo. Vedle těchto konkrétních prohřešků upozorňovali mravokární autoři také na možné nástrahy či možné cesty vedoucí k hřichu, jako byl tanec nebo pouhý ženský pohled. Již z těchto názorů je patrné, že bylo velmi důležité vyvarovat se ženám se špatnou pověstí, protože i pouhá pomluva mohla zpochybnit bezúhonnost každého člověka.

Cílem diplomové práce je přiblížení představ, které o ženách raného novověku ve společnosti převládaly. Práce by měla nastínit jistou bipolaritu, která je v souvislosti s ženou v mravokárných spisech patrná. Žena raného novověku tak byla chápána ve dvou rovinách, buď byla pojímána jako vykupitelka nebo naopak žena zlá či neřestná, přičemž hlavní myšlenkou práce je přiblížení dobových názorů především na ženu hříšnici.

The body and the sin. One of a woman's image in the moralist literature in the early modern period

Annotation

The diploma work is aimed at an early modern woman seen from the moralist authors' view. The work ranks among the contributions connected with gender roles research in the society of the studied period. The sources that it takes on come from the 16th and 17th centuries and they are aimed against woman's wickedness which were connected with woman's carnality. The body as a tool of a trespass is represented as a connecting unit through the individual chapters and at the same time it work as the main symbol of the woman's trespass.

In connexion with the carnality the most feared sins are mentioned, such as pride, adultery or fornication. In additoin to these particular trespasses the moralist authors also pointed out possible snares or potential ways leading to the trespass, such as dance or a pure and simple woman's glimpse. Even these opinions show it was very important to keep out women of ill fame because even a simple slander could raise doubts of everyone's probity.

The aim of the diploma work is an elucidation of images of women dominated in the society in the early modern period. The work should outline a certain bipolarity that is, in connexion wiht a women, evident in the moralist authors' writings. In this a woman of the early modern period was conceived either as a redeemer or on the other hand as a wicked woman whereas the main thought of the work elucidation of period opinions of a woman as a sinner is.

OBSAH

1. Úvod	8
1.1. Vývoj české historiografie směřující k gender history	15
1.2. Prameny	22
1.2.1. O svornosti manželské, Rosacius Sušický	28
1.2.2. Knížka o ctnosti andělské	29
1.2.3. Pejcha života, Šimon Lomnický z Budče	31
1.2.4. Pramen vody živé	32
1.2.5. Kupidova střela, Šimon Lomnický z Budče	34
1.2.6. Traktát o tanci, Šimon Lomnický z Budče	35
1.2.7. O hříších lidských a rozdílích jejích	37
2. „Zlá“ žena a dobový pohled na její společenskou roli	39
3. „Hříšná“ žena?	57
3.1. Tělo jako původce všeho zla	57
3.2. Pýcha, první tělesný hřích	59
3.2.1. Krása	61
3.2.2. Oděv	62
3.2.3. Ozdoby těla	67
3.3. Cizoložství a smilstvo, dva nejtěžší tělesné hříchy	73
3.3.1. Cizoložství a jeho různé formy	73
3.3.2. Smilstvo	82
3.4. Tanec jako cesta k hříchu	90
4. Závěr	100
5. Seznam literatury a pramenů	103
5.1. Prameny	103

5.1.1. Nevydané	103
5.1.2. Vydané	103
5.2 Literatura	104

1. Úvod

Diplomová práce *Tělo a hřích. Jeden z obrazů ženy v literatuře raného novověku* chce přispět k bádání o vztahu muže a ženy a jejich postavení ve společnosti. Měla by především přiblížit vnímání a chápání ženské společenské role, s níž byla žena raného novověku ztotožňována a zároveň tak přiblížit pohled některých mužů na jejich protějšky.

K tématu diplomové práce byly použity prameny 16. a 17. století, které jsou konkrétně zaměřeny na špatné lidské vlastnosti, přičemž žena má v těchto spisech vedoucí postavení jako původce zla. Vybrány byly mravokárné spisy církevních autorů a především díla laických mravokárců, kteří své závěry opírali, vedle náboženských textů, také o vlastní zkušenosti s druhým pohlavím. Součástí práce by mělo být také osvětlení důvodů a argumentů, které vedly spisovatele tohoto typu literatury, ve většině případů, k negativnímu přístupu k ženě. Pro dotvoření celistvého pohledu společnosti na ženu byly v této práci použity také prameny právní povahy v podobě městských a zemských práv.¹

Díky charakteru použitých pramenů je tak práce zaměřena spíše na vnímání ženy z pohledu muže než na její vlastní sebereflexi. Z kritiky mužských autorů lze však zachytit nejběžnější charakteristické vlastnosti žen a roli, která byla ženě společností přisuzována. Přesto je nutné k této soudobé literatuře, která je vůči ženám laděna spíše negativně, přistupovat jako k jednostrannému zdroji informací, který by bylo nutné pro nastínění ženina vnímání sebe sama ještě doplnit především o prameny osobní povahy.

Na základě těchto spisů jsou jednotlivé části práce zaměřeny na nejčastější špatné ženské vlastnosti, které muži raného novověku popisují jako hříchy, díky nimž se představitelky něžného pohlaví pohybovaly na velmi nepatrné hranici společenské morálky a trestního práva. Zahraniční literatura, která je pro tuto diplomovou práci zásadní, bude představena v následujících odstavcích na pozadí struktury práce. Pro zdůraznění vývoje české literatury k danému tématu byla

¹ Přiblížení pramenů právní povahy v podkapitole Prameny.

využita samostatná podkapitola v rámci úvodní kapitoly. Práce by tak měla díky pramenům a literatuře poodhalit a představit konstrukt, který vytvořili muži v pohledu na ženu raného novověku.

První část byla věnována všeobecně negativně laděné mužské společnosti proti ženskému světu. Hlavní myšlenkou, kterou tato kapitola řeší, je původ tohoto mužského přístupu k ženě, jeho počátky a také protichůdné myšlenky některých mravokárců, kteří byli, oproti většině, ženám nakloněni. Jsou zde tak zaznamenány změny, ke kterým ve vztahu k ženě docházelo, i když se nepříznivá situace vůči ženám v zásadě příliš nezměnila. Tato kapitola tak naznačuje názory jednotlivých mužů, od samotných počátků vzniku literatury hanící ženy, s důkladnějším zaměřením na prameny z 16. až 17. století. Přesto se však soustředí spíše na negativní postoj mužské společnosti k jejich protějškům a měla by být jakousi úvodní kapitolou pro následující části věnované již konkrétním typicky ženským neřestem.

K tomuto tématu, které bylo pro diplomovou práci stěžejní, byla využita literatura odhalující kontrastní a velice odlišné obrazy žen v závislosti na sociální situaci a kulturním sebeuvědoměním.² Tato díla přibližují genderové role, do kterých byla žena společností zařazena na základě mravokárných a náboženských textů. Nejčastěji je zde představena žena ve dvou krajních rovinách, žena jako světice, v pojetí Panny Marie, nebo žena jako hříšnice, ztotožňovaná s Evou. Zároveň tato díla poukazují na příčiny a argumenty, které k vytvoření těchto rolí vedly. Kaari Utrio se ve své knize *Dcery Eviny. Historie evropské ženy*³ snažila v souvislosti s touto vyhraněností ženské role poukázat na církev jako hlavního původce převládajících myšlenek o ženě a její funkci ve společnosti. Žena je tak v jejím podání pouze objektem neustálé kritiky, což je poněkud zkreslená představa. Na vzájemném sporu pohlaví je postavena práce Gisely Bockové,⁴ jež se snaží nastínit po staletí vedenou debatu mezi pohlavími, týkající se problému, čím jsou

² Richard van DÜLMEN, *Historická antropologie. Vývoj, problémy, úkoly*, Praha 2002, s. 76.

³ Kaari UTRIO, *Dcery Eviny. Historie evropské ženy*, Havlíčkův Brod 1994. Autorka nabízí čtenáři pohled na evropskou kulturu od evangelíí Nového zákona, přes středověk, až k prvním pokusům o emancipaci.

⁴ Gisela BOCKOVÁ, *Ženy v evropských dějinách, od středověku do současnosti*, Praha 2007.

a byly ženy pro muže a naopak. Důležitým zdrojem informací jsou zde protiženské spisy, psané mužskou rukou. Tímto zaměřením je kniha velice blízká diplomové práci, díky širšímu časovému i pramennému rozmezí měla však autorka možnost zaměřit se také na dochované hlasy ženských autorek, jež na druhou stranu nabízejí také pohled opačný.

První kapitola pojednává také o manželství jako jediné oblasti, ve které se žena mohla uplatnit. Manželství je zde představeno jak z pohledu církve a jejích výhrad vůči tomuto svazku, tak také pomocí majetkového práva, které na druhou stranu dávalo ženě značné jistoty, pokud se chovala tak, jak se od ní očekávalo.

Manželství v širším slova smyslu a společenská role ženy v jeho rámci tvoří základní myšlenku děl zaměřených na každodenní život. Pohled na ženu a její majetkové a právní postavení v rámci manželství představuje práce od francouzské historičky Régine Pernoudové *Žena v době katedrál*.⁵ Tato historická práce zahrnuje zhruba období od 5. do 15. století. Přináší nový pohled, dosti odlišný od rozšířených představ, na roli, kterou žena ve středověku ztvárňovala. Pernoudová pohlíží na ženu jako na bytost, která byla důležitá nejen v rodinném životě, ale dokázala se uplatnit i v hospodářství, kultuře, náboženství i politice. Práce autorky Leah Otis-Cour⁶ se od majetkoprávních vztahů mezi manžely odpoutává, vedle pramenů právní povahy čerpá z literatury středověkých mravokárců, a tím přechází k vnímání žen v mužsky psané středověké literatuře. Zmíněn je zde tedy i misogynní přístup některých autorů, díky němuž je možné najít obdobné názory, které se objevují v době novověku, také v literatuře středověkého rázu. Přínosem byla také kniha Jacka Goodyho *Proměny rodiny v evropské historii*.⁷ Autor přistupuje k práci analyticky a zdůrazňuje kontroverzní témata v pojmání evropské rodiny, se značným důrazem na manželství. Zaměřuje se na významná období, ke kterým vztahuje toto téma. Zachycuje problémy změny a kontinuity. Práce vychází převážně z náboženských textů, které autor konfrontuje s právní normou

⁵ Régine PERNOUDOVÁ, *Žena v době katedrál*, Praha 2002.

⁶ Leah OTIS-COUR, *Rozkoš a láska. Dějiny partnerských vztahů ve středověku*, Praha 2002.

⁷ Jack GOODY, *Proměny rodiny v evropské historii*, Praha 2006. Kniha je součástí edice „Utváření Evropy“, která vznikla z podnětu pěti různých nakladatelství. Edice se týká zásadních témat evropských dějin z oblasti dějin hospodářských, náboženských, politických a dalších. Knihy vycházejí v odlišných jazycích i v odlišném národnostním prostředí.

a díky tomu podává celistvý pohled na tento svazek v jednotlivých obdobích. Pro tuto práci je významné také dílo Georgese Dubyho *Rytíř, žena a kněz. Manželství ve Francii v době feudalismu*.⁸ Tato kniha se zabývá problémem manželského soužití, kterému se snažila v 10. - 12. století církev nastolit určitá pravidla. Autor na mnoha příkladech dokumentuje boj církve se společností o podobu svatebního obřadu, příbuzenského sňatku a o podobu manželství samotného. Konfrontuje zde morálku kněží a válečníků a nezapomíná ani na životy světců a světic. Zabývá se také otázkou „špatné“ ženy, manželských vztahů a nevěry, s důrazem na rozdílnost přístupu k cizoložstvu ženy a muže, čemuž se věnuje jedna z kapitol diplomové práce. K dotvoření tématu špatných manželských vztahů, vedoucích mnohdy až k soudu, bylo použito dílo Richarda van Dülmena,⁹ které podává pomocí náboženských, ale i právních norem názor společnosti na ženu v roli manželky v dané době.

Tělesno mělo ve spojení s hříchem podle mravokárců prvenství, a proto je v krátké kapitole představeno samotné tělo, které je pojící jednotkou mezi jednotlivými částmi celé diplomové práce, protože všechny ženské, ale i mužské hříchy byly v literatuře právě s tělesnou schránkou neodmyslitelně spojovány. Je zde však zaznamenán také názor zcela odlišný. Pohled autorů, kteří nesvalovali veškerou vinu na, po celá staletí haněné a odsuzované, tělo, ale zamýšleli se také nad prvotním viníkem, který tělo k neřesti zlákal, tedy nad duší člověka.

Tělem se zabývá kniha Roberta Muchembleda,¹⁰ která problematiku tělesna spojuje především s nadpřirozenem. Autor tak ukazuje jeden z možných přístupů k ženské tělesnosti, jež je v tomto případě postavena do středu jeho zájmu jako nástroj ďábla. Popisuje všechny aspekty, které přispěly k všeobecně uznávanému názoru na ženu jako nedokonalou a hluboce zneklidňující bytost, což se odvíjelo také od její tělesné schránky, vždy připravené k hříchu. Tělo jako metaforu uspořádání společnosti použil Jacques Le Goff.¹¹ Kniha věnovaná tělesné schránce člověka vytýká tradičně psaným dějinám jejich přístup k aktérům jako netělesným

⁸ Georges DUBY, *Rytíř, žena a kněz. Manželství ve Francii v době feudalismu*, Praha 2003.

⁹ Richard van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život raného novověku (16. - 18. století)*, Praha 1999.

¹⁰ Robert MUCHEMBLED, *Dějiny ďábla*, Praha 2008.

¹¹ Jacques LE GOFF - Nicolas TRUONG, *Tělo ve středověké kultuře*, Praha 2006.

bytostem.¹² Tělo zde není pouhou fyzickou schránkou, ale zpřístupňuje nový pohled na jednotlivé kultury. V podání Le Goffa lze tělo chápat jako střet mezi různými společnostmi, stejně jako jablko sváru mezi příslušníky kultury jediné. S tělesem a jeho významem v minulosti souvisí také sexualita, které se věnují dvě použité práce.¹³ Sexualita je v pojetí těchto děl spojována s náboženstvími různých kultur. Pro diplomovou práci bylo podstatné zaměření na téma předmanželské či manželské sexuality, nevěry a s tím spojené společenské role ženy.

Třetí kapitola se soustředí na jednu z nejvíce kritizovaných, opět především ženám připisovaných, vlastností, která byla označována jako matka všech neřestí, a tou byla pýcha. Právě kvůli tomuto označení byla pýcha zařazena v rámci konkrétních hříchů na první místo v diplomové práci, neboť mravokární autoři se obecně domnívali, že právě z tohoto hříchu pýchy se rodí veškeré nečistoty světa.

Pýcha dovedla tělo člověka především k smilstvu či cizoložstvu, o kterém se píše ve čtvrté části práce. Jsou zde zachyceny veškeré formy těchto dvou jevů, které mravokárci pod smilstvo a cizoložstvo zahrnovali. Je zde také nastíněna závažnost hříchu smilstva a cizoložstva v jejich jednotlivých formách. Samozřejmě není opomenut ani rozdíl mezi těmito dvěma prohřešky a důraz je kladen také na rozličné přijímání těchto hříchů společností v případě, že je spáchal muž či žena. Hříchu smilstva a cizoložstva předcházely jasné známky toho, že se k hříchu schyluje. K tomu patřily také taktiky, které byly podle mravokárních autorů ženami využívány k svedení muže, což je také součástí této kapitoly. Odhalením takového hříchu nesl člověk patřičné následky, kterým se kapitola věnuje v závěru.

Poslední kapitola je věnována možné a zároveň nejobávanější cestě k tělesnému hříchu, jakou představoval tanec. Tanec byl znázorňován mravokárnými autory jako neřestný pohyb těla, vedoucí do zajisté k tělesnému chťiči, v podobě předešlých dvou hříchů. Ne každý tanec však svědčil o špatných úmyslech tanečnicků, k čemuž se kapitola také vyjadřuje. Přesto byla většina tanců 16. a 17. století spisovateli odsuzována a označena za hříšné. Původcem tohoto hříchu nebyl opět nikdo jiný než hříšná žena přioděná do necudného roucha, která svedla nejednoho muže, nejdříve k neřestnému tanci a tím pak k samotnému smilstvu.

¹² Tamtéž, s. 11.

¹³ Srov. Gerhard BELLINGER, *Sexualita v náboženstvích světa*, Praha 1998; Georg DENZLER, *Zakázaná slast. Dva tisíce let křesťanské sexuální morálky*, Brno 1999.

K těmto posledním dvěma částem práce byla použita především česká literatura, která je nastíněna v podkapitole *Vývoj české historiografie*.

Práce vychází z přístupů historické antropologie, která se zaměřuje na kulturně - sociální podmíněnost jedince v jednotlivých časových epochách.¹⁴ Současně se práce řadí k gender history, jež z metod historické antropologie vzešla¹⁵ a jejímž hlavním cílem je provázat co nejtěsněji životy obou pohlaví v dějepisectví.

K gender history směřovaly už historické přístupy šedesátých let 20. století, od kterých se také odvíjela koncepce historické antropologie. V této době se začaly objevovat práce, které představovaly ženu jako feministku.¹⁶ Pozornost se sice otočila k ženské problematice, přesto však ještě zůstávala v zajetí politických dějin a žena byla představována pouze jako bojovnice za svá práva či představitelka emancipačního hnutí.¹⁷

Vedle anglosaského feminismu se v šedesátých letech uplatnil další proud směřující nejvýrazněji k modernímu zkoumání ženské otázky.¹⁸ Tím, kdo ukázal nový pohled na ženské dějiny, byla francouzská Nouvelle histoire, navazující na školu Annales.¹⁹ Tato „nová historie“ rozvinula dosud nevyužitý přístup k ženské problematice pomocí historické demografie a díky zájmu o rodinné struktury a posléze také díky vztahům v rámci rodiny, jichž byla žena jednou z nejdůležitějších součástí. Tento nový přístup symbolizoval první krok

¹⁴Srov. R. van DÜLMEN, *Historická antropologie*, s. 11; Lucie STORCHOVÁ, *Konceptualizace genderu v Historische Antropologie*, in: táž (ed.), *Conditio humana, konstanta či historická proměnná? Koncepty historické antropologie a teoretické reflexe v současné historiografii*, Praha - Ústí nad Labem 2007, s. 61.

¹⁵L. STORCHOVÁ, *Konceptualizace*, s. 59.

¹⁶Jedním z proudů, který se v šedesátých letech 20. století objevil, byl anglosaský feminismus, který nebyl pro svou přílišnou ideologičnost historickému bádání příliš prospěšný, Milena LENDEROVÁ, *Gender history v českých zemích*, in: Česko - slovenská historická ročenka 2001, s. 139 - 147.

¹⁷Tamtéž.

¹⁸Srov. Daniela TINKOVÁ, „Žena“ - prázdná kategorie? *Od (wo)men's history k gender history v západoevropské historiografii posledních desetiletí 20. století*, in: Kateřina ČADKOVÁ - Milena LENDEROVÁ - Jana STRÁŇKOVÁ (edd.), *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zajetí historiografie*, Pardubice 2006, s. 19 - 32; Milena LENDEROVÁ, *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*, Praha 1999, s. 7.

¹⁹M. LENDEROVÁ, *Gender*, s. 139 - 147.

od vyčerpaných politických dějin k objevení individua.

Právě vědeckými závěry francouzských historiků Nouvelle histoire byla historická antropologie značně ovlivněna. Začala se vyvíjet v německy mluvících zemích v 70. a 80. letech minulého století²⁰ a své základy postavila na metodická východiska Nouvelle histoire a na inovaci dějin každodennosti.²¹ Odklon od politických dějin a makrohistorických celků k mikrohistorii, a tudíž také k soukromí, rodině, jednotlivci a dějinám ženy směřoval ke konceptu gender.

Gender history nebo dějiny rodu lze chápat jako pojící prvek mezi světem mužů a doposud separovanými dějinami žen. V rámci tohoto přístupu se v posledních letech rozvinuly dvě teorie založené na protichůdných tezích.²² První je diferencialismus, podle něhož jsou ženské a mužské „typické“ vlastnosti dány evolucí a jsou nezávislé na dané kultuře.

Tato diplomová práce se kloní spíše ke konstruktivismu,²³ druhému směru, který zdůrazňuje roli kultury v souvislosti s těmito generovými charakteristikami.²⁴ Gender history v pojetí konstruktivismu klade důraz na socio-kulturní prostředí, které vztahy mezi oběma pohlavími bezpochyby utváří. Na společnosti a její kultuře tedy závisí tzv. generové role,²⁵ které jsou samotnou společností mužům a ženám přisuzovány a z nichž se člověk vychovaný danou kulturou těžko vymaňuje. Gender history hledá podněty a vlivy, které v jednotlivých epochách utvářely vnímání ženy očima mužů a naopak, ale také se snaží zachytit sebereflexi obou pohlaví v daném období. K těmto snahám by měla pomoci pramenů a také literatury přispět také tato práce, která se snaží konstrukt ženskosti z pohledu mužů raného novověku analyzovat a poukázat tímto prostřednictvím také na to, co muži od žen očekávali a jaký byl dobový ideál ženy.

²⁰ R. van DÜLMEN, *Historická antropologie*, s. 15.

²¹ M. LENDEROVÁ, *Gender*, s. 139 - 147.

²² Jana Ratajová, *Dějiny ženy a koncept genderu v české historiografii*, Kuděj 2005, č. 1 - 2, s. 158 - 173.

²³ Tamtéž, s. 158 - 173.

²⁴ Tamtéž, s. 158 - 173.

²⁵ Tamtéž, s. 158 - 173.

1. 1 Vývoj české historiografie směřující k gender history

K pochopení a přiblížení procesu vytváření konstruktů ženskosti pomocí mravokárných spisů přispěla také použitá literatura, která vychází ze současného diskursu gender history. Práce vycházela z děl světových a českých historiků, kteří se věnují ženským dějinám a jejich vazbám na společnost. Zahraniční literatura se vztahem muže a ženy zabývá z mnoha pohledů a opírá se o koncepci gender history od šedesátých let. Vývoj české historiografie jako takové nebyl kvůli nestálé politické situaci zcela jednoduchý. S tím souviselo také pomalejší formování a přetváření dějin žen v gender history v českých zemích než v zahraničí. Přesto, že první práce na odborné úrovni začaly vznikat v době nacistické okupace,²⁶ objektivita těchto historických děl byla vyloučena. K této době se řadí rozsáhlé dílo nazvané *Královný, kněžny a velké ženy české*,²⁷ které lze považovat za zakladatelské dílo emancipačního rázu.²⁸ Ve čtyřicátých letech vyšel také, vedle jiných sborník *Česká žena v dějinách národa*, který je stejného rázu jako dílo předešlé a jeho náplní je představení velkých žen.²⁹ Významným dílem této doby je také monografie Anny Císařové - Kolářové *Žena v jednotě bratrské*,³⁰ která vedle vzorové ženy představuje ženu ve spojení s manželskou problematikou, což je přístup typický pro doznívající prvorepublikovou historickou vědu.³¹

Práce první poloviny 20. století se tedy ještě nezabývaly měnícím se postavením žen ve společnosti a jejich vztahem s mužem. Většina z nich se bez metodologické inovace snaží vedle světa velkých mužů zachytit svět jim, co se týče společenského postavení, rovných žen a již zde je patrné oddělování rolí muže a ženy v historiografii. Byl zde však patrný ještě jeden směr,³² jehož hlavním představitelem je Čeněk Zíbrt. Žena zde byla naopak vyňata z vlivu politických dějin a byly jí vyhrazeny dějiny kulturní a témata vztahující se k odívání či tanci.

²⁶ Srov. M. LEDNEROVÁ, *K hříchu*, s. 7; táž, *Gender*, s. 139 - 147; J. RATAJOVÁ, *Dějiny*, s. 158 - 173.

²⁷ Karel STLOUKAL, *Královný, kněžny a velké ženy české*, Praha 1940.

²⁸ J. RATAJOVÁ, *Dějiny*, s. 158 - 173.

²⁹ Tamtéž.

³⁰ Anna CÍSAŘOVÁ - KOLÁŘOVÁ, *Žena v jednotě bratrské. Zásady, postavy a dědictví*, Praha 1942.

³¹ Jana RATAJOVÁ - Lucie STORCHOVÁ (edd.), *Nádoby mdlé, hlavy nemající? Diskursy panenství a vdovství v české literatuře raného novověku*, Praha 208, s. 511.

³² J. RATAJOVÁ, *Dějiny*, s. 158 - 173.

Šedesátá léta, jako doba první modernizace zahraničního bádání, českou historiografii nezasáhla, neboť období dalšího totalitního režimu nebylo pro vznik nově zaměřených historických děl nijak příznivé.³³ V prvních poválečných letech souvisely dějiny ženy převážně s dějinami útlaku nebo dějinami zapomenutých ženských hrdinek.³⁴ Doba přerodu zahraniční metodologie v nové přístupy byla paradoxně pro české země obdobím ustrnutí.³⁵ Co se týče dějin každodennosti a mentalit bylo tak české dějepisceví vlivem okolností, danými socialismem, oproti západoevropským zemím silně opožděno. První zájem o zahraniční studie týkající se feminismu se v tehdejší Československu objevil až na přelomu 80. a 90. let.³⁶ Vnímání ženské role jak ze strany společnosti, tak z pohledu žen samotných začali historikové zkoumat a prezentovat až v průběhu 90. let.³⁷

Přesto je za první dílo, které již šlo ke zkoumání vztahu muže a ženy,³⁸ považována kniha Josefa Janáčka *Ženy české renesance* vydaná už v roce 1977. Představuje však pouhý počátek, který je do značné míry ještě poznamenán dějinami velkých žen. Kniha popisuje postupnou emancipaci žen přelomu 16. a 17. století a je rozdělena do kapitol, které nesou názvy podle toho, jakou ženu ta určitá kapitola popisuje. Janáček píše o proměně hospodyně, kurtizáně z vyšší společnosti, první dámě království Polyxeně či o Esterě Hebenštrajtové coby podnikatelce.³⁹ Snaží se zachytit přerod společnosti, v pohledu na ženu, puritánské ve společnost pokrokovější, ve společnost v renesančním stylu.

Práce vztahující se k dějinám ženy a gender history byly zpočátku založeny na pramenech a metodách historické demografie. Dějiny ženy ve spojení s tímto přístupem představila v českých zemích Pavla Horská v Československém časopise

³³ M. LENDEROVÁ, *Gender*, s. 139 - 147.

³⁴ D. TINKOVÁ, „Žena“, s. 19 - 32.

³⁵ Srov. J. RATAJOVÁ, *Dějiny*, s. 158 - 173; M. LENDEROVÁ, *Gender*, s. 139 - 147.

³⁶ M. LENDEROVÁ, *Gender*, s. 139 - 147.

³⁷ Jana BUREŠOVÁ, *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*, Olomouc 2001, s. 8.

³⁸ M. LENDEROVÁ, *Gender*; K Janáčkovu přístupu také J. RATAJOVÁ, *Dějiny*, s. 149 - 172; J. RATAJOVÁ - L. STORCHOVÁ (edd.), *Nádoby*, s. 510.

³⁹ Josef JANÁČEK, *Ženy české renesance*, Praha 1996.

historickém poprvé v roce 1983.⁴⁰ Pod vlivem historické demografie se v devadesátých letech vyvinul směr zaměřený na dějiny rodiny, o čemž svědčí studie Ludmily Fialové,⁴¹ Josefa Grulich⁴² či Pavly Horské v časopise Historická demografie.

Díla rekonstruující vztah muže a ženy v minulosti vycházejí spíše až na přelomu 20. a 21. století. Až dnes dochází k začlenění českého pojetí tohoto problému do evropských souvislostí. Přesto, že je ještě v této době českým badatelům vytýkána nepřítomnost propracované metodologie v této problematice,⁴³ vznikla zde významná díla podporující gender history.

Prací, která je celá věnována posledním patnácti letům českého i zahraničního bádání v oblasti gender, je kolektivní dílo Mileny Lenderové, Kateřiny Čadkové a Jany Stráníkové *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zajištění historiografie*.⁴⁴ Pro přiblížení vývoje ženských dějin v průběhu 20. století a následného přetvoření v gender history posloužil jako vodítko článek z první části tohoto sborníku, od Daniely Tinkové, nazvaný „Žena“ - *prázdňá kategorie? Od (wo)men's history k gender history v západoevropské historiografii posledních desetiletí 20. století*. Tento článek se však, jak už je patrné z názvu, ani v názvu nezmiňuje o české historiografii posledních let k danému tématu. Historiografii přelomu 20. s 21. století je obecně věnována malá pozornost,

⁴⁰ Pavla HORSKÁ, *K ekonomické aktivitě žen na přelomu 19. a 20. století. (Příklad českých zemí)*. ČSČH 31, 1983, č. 5, s. 711-743.

⁴¹ Ludmila FIALOVÁ, *Změny ve vývoji plodnosti v českých zemích za demografické revoluce*, Historická demografie 15, 1991, s. 143-189; táž, *K vývoji obyvatelstva přirozenou měnou v českých zemích v 17. a 18. století*, Historická demografie 18, 1994, s. 127-166.

⁴² Josef GRULICH, *Struktura jihočeských venkovských a městských domácností v 16. a 17. století (Příspěvek k dějinám sociální každodennosti poddaných v období raného novověku)*, Historická demografie 23, 1999, s. 31-84.

⁴³ K. ČADKOVÁ - M. LENDEROVÁ - J. STRÁNÍKOVÁ (edd.), *Dějiny*, s. 15.

⁴⁴ Tamtéž. Kromě jmenovaných autorek se na knize podílelo mnoho předních českých historiků a především historiček. K danému tématu se také vyjadřovali odborníci ze Slovenska, Maďarska a Polska. Tento sborník vznikl jako písemný záznam v pořadí již čtvrtého Pardubického bienále. Jako téma byly zvoleny *dějiny ženy* v historickém diskursu. Kniha je, stejně jako bienále, řazena do třech bloků.

proto čerpala práce k této problematice pouze z kusých informací v jednotlivých publikacích posledních let.

Sborník *Dějiny žen* byl velmi užitečný k samotnému tématu diplomové práce, objevily se zde práce, které se zabývají pohledem světských i církevních autorů na ženu. Jde o díla Jana Stejskala *Žena tématem vizitačního kázání v mužském klášteře v první polovině 15. století*; o práci Kateřiny Čadkové *Žena v rukou kazatelových* a poslední příspěvek, který napsala Tünde Lengyelová *Žena očami světských a církevních autorů v Uhorsku v období raného novověku*. Všechny tyto články se věnují ženě jako častému námětu úvah církevních otců v době středověku a novověku. K bližšímu určení ženiny role v době novověku napomohlo také kolektivní dílo *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*.⁴⁵ Přesto, že je hlavní téma této práce věnováno šlechtě jako takové, nezapomíná na popis dobového nahlížení na ženu a její svět. Práce přispívá k dotvoření rekonstrukce pohledu teologů, církevních otců i laickým mravokárcům na ženu na prahu novověku.

Vedle obecného přístupu mužské části populace k funkci ženy ve společnosti byla pro diplomovou práci důležitá také žena coby manželka. Jedním z děl, které k vytvoření představy o české ženě v rodině přispělo, je práce Mileny Lenderové *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*.⁴⁶ Kniha sleduje, jak sama autorka píše „ženský úděl od narození k období zralosti, manželství a mateřství.“⁴⁷ Přesto, že práce je chronologicky i prostorově omezena zaměřením na českou společnost 19. století, autorka přibližuje čtenáři ženu mnohdy do hlubší minulosti, a to především díky pramenům církevní provenience, lékařským spisům, didaktické a právnické literatuře a pramenům osobní povahy. Právě díky těmto návratům, převážně v kapitole týkající se manželství, byla tato kniha metodologickým vodítkem

⁴⁵ Václav BŮŽEK - Josef HRDLIČKA - Pavel KRÁL - Zdeněk VYBÍRAL, *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*, Praha- Litomyšl 2002.

⁴⁶ Milena LENDEROVÁ, *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*, Praha 1999. Tato Autorka se zamýšlí nad postavením ženy v českém prostředí v kontextu dějin kultury a každodennosti v průběhu 19. století.

⁴⁷ Tamtéž.

pro diplomovou práci. Ženě v každodenním životě je věnována i další práce, vydaná opět Milenou Lenderovou, *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*.⁴⁸ Tato kniha je průřezem dějin každodennosti i historických událostí s ohledem na vlivy, které utvářely vnímání ženy společností v průřezu několika staletí. Některé příspěvky jsou však ženě věnovány pouze okrajově, s ohledem na její roli v manželství.

K dotvoření celistvého obrazu ženy raného novověku posloužil také pohled trestního práva na mravnostní delikty žen, o nichž diplomová práce také pojednává. Tímto pohledem na ženu se zabývají zejména tři práce, které jsou svým zpracováním, kvalitou a časovým záběrem zcela odlišné a každá z nich nabízí čtenáři jiný pohled na danou problematiku. Trestním právem, v souladu s diplomovou prací především v souvislosti s manželskými spory a sexuální kriminalitou raného novověku se zabývá ve svých dvou pracích *Zločin a trest v českých dějinách*,⁴⁹ *Zločin a sex v českých dějinách*⁵⁰ Jindřich Francek. Autor čerpá především z právních a trestně právních pramenů, jeho pojetí je však spíše určeno laickému čtenáři, kterému jsou zde naservírovány čtivé příběhy konkrétních lidí, bez autorových zásahů, konfrontace s jinými zdroji a vlastní interpretace pramenů. I přesto zde tuto práci uvádím a omezeně ji používám ve své práci, pouze pro dokreslení. Posledním dílem, zabývajícím se oblastí kriminální politiky

⁴⁸ Táž a kol., *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*, Praha 2002. Tento sborník představuje několik příspěvků k ženským dějinám od našich současných předních historiků. Je zde příspěvek od Boženy Kopiczkové, Žena evropského středověku v zasetí své doby, biografie od Marie Ryantové o Polyxeně z Lobkovic, Zdeňka Bezecného o Marii Anně ze Schwarzenbergu, smrti ve vztahu k ženě se zabýval Pavel Král, ženskými deníky z 19. století Milena Lenderová a šlechtickou rodinu novověku zde představil Václav Bůžek.

⁴⁹ Jindřich FRANCEK, *Zločin a trest v českých dějinách*, Praha 1999. V této knize se autor zabývá trestným činem od raného středověku do druhé poloviny 20. století. Neomezuje se zde pouze na mravnostní delikty, pro které byla tato kniha použita v diplomové práci, ale popisuje všechny druhy kriminality.

⁵⁰ Jindřich FRANCEK, *Zločin a sex v českých dějinách*, Praha 2000. První kapitola *Zločin a sex v českých dějinách* podává přehled právních norem, uvádí nejčastější trestné činy a případný postih. Přibližuje také problematiku manželství, rodiny a manželských sporů v obecné rovině. V druhé části knihy *Autentické případy manželských sporů a mravnostních deliktů* se Jindřich Francek věnuje, jak už je zřejmé z názvu kapitoly, konkrétním případům z 16. - 18. století.

a trestního práva, je *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*⁵¹ od Daniely Tinkové. Práce zabírá období od konce 17. do počátku 19. století. Často se však vrací až k 16. století a tím alespoň částečně odpovídá časovému vymezení diplomové práce. Pro diplomovou práci měla svůj význam především část knihy věnovaná zločinům proti čistotě těla, kde autorka srovnává postizitelnost těchto deliktů a proměnu pojmu zločin v habsburské monarchii a Francii na základě trestních zákoníků, jež podala vyčerpávajícím způsobem.

Diplomová práce otevírá také otázku pohledu společnosti na ženu nevěstku. K tomuto tématu značně přispěla kniha Mileny Lenderové *Chytila patrola aneb prostituce za Rakouska i republiky*.⁵² Již podle názvu knihy je zřejmé zaměření autorky na 19. a 20. století. Přesto je zde důležitý náhled autorky na takovou ženu, jako na významný společenský jev, kterým většina lidí všech dob pohrdala. Kniha tak vypovídá o jedné z důležitých složek marginálních skupin a je pro diplomovou práci přínosná.

Důležitým aspektem na vnímání ženy je móda a s ní spojená prezentace vlastního těla. K začlenění tohoto prvku do rekonstrukce ženskosti raného novověku byla použita díla starší, která zahrnují dějiny žen do proudu kulturních dějin. Práce čerpala z knihy Čenka Zírta *Dějiny kroje v zemích českých až po války husitské*.⁵³ I když stojí v popředí zájmu především oděv a jeho proměny během několika staletí, nečerpal autor pouze z etnografických pramenů a svou pozornost soustředil také na vnímání nové přicházející módní vlny očima mravokárných autorů, kteří z módních výstřelků společnosti ani v tomto zkoumaném období příliš nadšení nebyli a jejich názory jsou zde zachyceny. Širší záběr práce zvolily v *Obrazové encyklopedii módy*⁵⁴ Ludmila Kybalová, Olga Herbenová a Milena Lamarová. Encyklopedie módy tak pojímá dějiny v globálu, je zde zastoupen celý dějinný vývoj módy a důraz je zde kladen i na zahraniční oděv. Přes tento široký záběr zůstává tato práce zaměřením pouhým představením jednotlivých oděvů v různých epochách dějin bez rozlišení přístupu jednotlivých skupin obyvatelstva, čímž je

⁵¹ Daniela TINKOVÁ, *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*, Praha 2004.

⁵² Milena LENDEROVÁ, *Chytila patrola aneb prostituce za Rakouska i republiky*, Praha 2002.

⁵³ Čeněk ZÍBRT, *Dějiny kroje v zemích českých až po války husitské*, Praha 1891.

⁵⁴ Ludmila KYBALOVÁ - Olga HERBENOVÁ - Milena LAMAROVÁ, *Obrázková encyklopedie módy*, Praha 1973.

myšlen již několikrát zmiňovaný přístup teologů, či laických spisovatelů. Obdobná je charakteristika dalšího díla od Ludmily Kybalové Ludmila Kybalová, která představuje oděv v celé šíři jeho vývoje. Pro diplomovou práci bylo však z její tvorby nejdůležitější období vztahující se k novověku, a proto práce čerpá z *Dějiny odívání. Renesance*⁵⁵ a z té samé řady ještě z *Baroku a rokoka*.⁵⁶ Práce se soustředí oproti Zíbrtovu dílu spíše na vývoj oděvu než na to, jak změny související právě s módou vstřebávaly jednotlivé složky společnosti. Přesto je i zde patrná práce s prameny mravokárné povahy, jde však o pouhé zmínky.

S etnografií a folkloristikou souvisí také poslední okruh, do kterého byla začleněná opět práce Čenka Zíbrta, *Jak se kdy v Čechách tancovalo*.⁵⁷ K přiblížení tance ve všech rovinách zde byl použit pramen,⁵⁸ se kterým pracuje také tato diplomová práce, což opět svědčí o záměrech autora, přiblížit čtenáři tanec nejen pomocí etnografických pramenů, běžně zvolených pro tuto tematiku, ale také z pohledu náboženské či mravokárné literatury. Jednou z nejčerstvějších prací, která se věnuje tématu tance, je kniha několika autorů, editorovaná Andreou Rousovou, *Tance a slavnosti 16. -18. století*.⁵⁹ Tato práce představuje tanec jako jeden z velmi důležitých komunikačních prvků raně novověké společnosti. Tanec je zde na jedné straně prezentován jako neoddělitelná součást evropské kultury, na straně druhé však tento katalog tance nezapomíná připomenout ani stinnou stránku tohoto fenoménu, kterou zdůrazňovali především mravokárci. Studie věnující se negativnímu pojetí tance v době raného novověku byly pro tuto práci velice přínosné a inspirující. K těmto dílům patří především práce Václava Bůžka

⁵⁵ Ludmila KYBALOVÁ, *Dějiny odívání. Renesance*, Praha 1996. Práce Ludmily Kybalové se oproti dílu Zíbrta nezaměřuje pouze na české prostředí s pouhými zmínkami o vlivu cizích zemí na vývoj českého oděvu. Práce zpracovala vývoj v nevlivnějších zemích té doby v oblasti módy.

⁵⁶ Táž, *Dějiny odívání. Barok a rokoko*, Praha 1996.

⁵⁷ Čeněk ZÍBRT, *Jak se kdy v Čechách tancovalo*, Praha 1960. Tato práce se soustředí na dějiny tance v Čechách, na Moravě, ve Slezsku či na Slovensku. Práce se zabývá tancem od nejstarších dob až do 19. století.

⁵⁸ Šimon LOMNICKÝ Z BUDČE, *Tanec aneb traktát o tanci*, Praha 1597, Královská kanonie premonstrátů na Strahově, sign. AB V 63.

⁵⁹ Andrea ROUSOVÁ (ed.), *Tance a slavnosti 16. - 18. století*, Praha 2008.

a Rostislava Smiška *Tanec v každodenním životě šlechty počátkem novověku*,⁶⁰ která kromě dvorského tance, jako hlavního tématu studie, upozorňuje na tanec z pohledu mravokárných autorů. Dílem, které se je také součástí tohoto katalogu a věnuje se problematice tance ve spojení s mravokárnou literaturou již plně, je studie Miloše Sládka *Koláč skrovný o tanci aneb Tanec v české homiletické literatuře 17. a 18. století*.⁶¹

1. 2 Prameny

Pro tuto práci jsou hlavním zdrojem informací spisy mravokárné povahy pocházející z konce 16. a počátku 17. století. Studium literatury pro dobu mezi husitstvím a Bílou horou patří však k těm okruhům badatelské práce, které byly již v šedesátých letech minulého století označeny za mezerovité.⁶² Přestože už v druhé polovině dvacátého století vznikaly práce týkající se této oblasti,⁶³ řadí se mravokárná literatura především 16. a 17. století stále k méně prozkoumaným tématům.

Je zřejmé, že česká společnost 16. a 17. století procházela politickými, ekonomickými, sociálními a kulturními změnami.⁶⁴ Ne zcela bezvýznamný vliv měl nástup renesance, která změnila vnímání těla i samotného člověka. Významným

⁶⁰ Václav BŮŽEK - Rostislav SMÍŠEK, *Tanec v každodenním životě šlechty počátkem novověku*, in: Andrea Rousová (ed.), *Tance a slavnosti 16. - 18. století*, Praha 2008, s. 27 - 37.

⁶¹ Miloš SLÁDEK, *Koláč skrovný o tanci aneb Tanec v české homiletické literatuře 17. a 18. století*, in: Andrea Rousová (ed.), *Tance a slavnosti 16. - 18. století*, Praha 2008, s. 39 - 50.

⁶² Petr VOIT, *Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravně výchovné prózy*, Praha 1991, s. 7.

⁶³ Tamtéž, s. 7: Emil PRAŽÁK, *O mravně výchovné próze Šimona Lomnického z Budče*, in: Příspěvky k dějinám starší české literatury, Praha 1958; Jaroslav KOLÁR, *Česká zábavná próza 16. století a tzv. knížky lidového čtení*, Rozpravy ČSAV, ř. spol. věd, seš. 11, roč. 70, Praha 1960; Milan KOPECKÝ, *Pokrokové tendence v české literatuře od konce husitství do Bílé hory*, OUP Brunensis, Philosophica 224, Brno 1979.

⁶⁴ Petr VOREL, *Velké dějiny zemí Koruny české VII.*, Praha 2005, s. 171.

aspektem byl také strach z turecké války,⁶⁵ který se často v užitých pramenech objevuje. Svou roli zde hrála také rozmařilost na šlechtických dvorech, přistěhovalectví a kriminalita.⁶⁶ Zároveň se v mnoha ohledech sblížovaly společenské vrstvy bohatých měšťanů a šlechty.⁶⁷ Na všechny tyto společenské problémy reagovaly mravokárné spisky, které spojovaly úpadek společnosti s úpadkem upřímné víry.⁶⁸ Snad i z tohoto důvodu mohla být mravokárná literatura vyhledávaným čtivem, které dávalo lidem přesný návod k správnému způsobu života a zároveň ponaučení z života hříšníků.

Důležitým mezníkem pro výpravnou prózu byla doba po nezdařeném prvním stavovském povstání roku 1547, kdy se politická a společenská situace výrazně změnila.⁶⁹ Po tomto incidentu byla zavedena přísnější cenzura, katolická církev získala novou pozici a problémy s náboženskou tolerancí sílily.⁷⁰ Vlivem církve byly potlačeny světské literární projevy, jimž se dříve v českém prostředí dařilo a výpravná próza se objevovala zřídka, a to v rámci mravokárné literatury,⁷¹ která měla člověka raného novověku uvarovat před možnými hříchy. Česká literatura 16. století až do dvacátých let 17. století je tedy charakteristická převažující mravně výchovnou a naukovou literaturou.⁷²

Mravokárné texty navazovaly především na kazatelské příběhy, oblíbené zejména v české literatuře 14. století.⁷³ Mravokárná próza 16. století je typická tím, že se těmto kázáním přibližovala nejen po obsahové stránce, ale mnohdy

⁶⁵ Tomáš RATAJ, *Obraz Turka v české renesanční společnosti ve světle cestopisné literatury*, Folia historica bohemia 17, 1994, s. 59-83; V. BŮŽEK - J. HRDLIČKA - P. KRÁL - Z. VYBÍRAL, *Věk*, s. 83.

⁶⁶ P. VOIT, *Šimon*, s. 13.

⁶⁷ Jaroslav KOLÁR, *Česká zábavná próza 16. století a tzv. knížky lidového čtení*, Rozpravy ČSAV, ř. spol. věd, seš. 11, roč. 70, Praha 1960, s. 22.

⁶⁸ P. VOIT, *Šimon*, s. 13.

⁶⁹ P. VOREL, *Páni*, s. 170-173; J. KOLÁR, *Česká zábavná próza*, s. 21.

⁷⁰ Srov. P. VOIT, *Šimon*, s. 13; J. KOLÁR, *Česká zábavná próza*, s. 21.

⁷¹ J. KOLÁR, *Česká zábavná próza*, s. 21.

⁷² Srov. Milada NEDVĚDOVÁ (ed.), *Jan Češka, Řeči a naučení hlubokých mudrců*, Praha 1982, s. 25; Ivo HLOBIL, Eduard PETRŮ, *Humanismus a raná renesance na Moravě*, Praha 1992, s. 9.

⁷³ J. KOLÁR, *Česká zábavná próza*, s. 21.

i stylisticky.⁷⁴ Stejně jako středověká díla tak také mravokárné spisy v období 16. až do dvacátých let 17. století stále čerpají z tradičních látek a uznávaných autorit.⁷⁵ Téměř ve všech mravokárně zaměřených pracích 16. – 17. století se objevují tzv. exempla, tedy příběhy, které byly vkládány do textů jako argumentační, ale také zábavný prostředek.⁷⁶ Vkládáním zábavných příběhů do mravoučných a naučných spisů vycházeli autoři vstříc dobové zábavě v čtení a vyprávění drobných rozprávek a dopomáhali tak k rozšíření této četby i mezi méně vzdělané publikum.⁷⁷ Hlavním úkolem těchto exemplů bylo názorně objasnit nějakou obecnou tezi, a tímto konkrétním příkladem ji také podpořit.⁷⁸

Exempla začala v Evropě vznikat již v 11. století pod vlivem evangelijních příkladů a zřejmě i příběhů z antické a orientální literatury, postupovala celou evropskou kulturou a v průběhu staletí se stále obohacovala o nové náměty.⁷⁹ Zájem o výpravnou prózu jako o příklady, jimiž bylo možno osvěžit mravokárné a výchovné spisy, charakterizuje téměř všechny mravokárné spisy především druhé poloviny 16. století.⁸⁰ Přesto je 16. až 18. století označováno jako období úpadku těchto příkladů a jejich postupného zániku.⁸¹ Podle Miloše Sládka však v této době docházelo spíše než k zániku k přetváření středověkých duchovních textů přes renesanční a barokní morality a naučení.⁸²

Příběhy čerpali autoři především z významných středověkých a humanistických⁸³ souborů, katechizmů a z Bible, a to ze Starého ale i Nového zákona. Jejich díla měla tedy hlavně náboženský charakter a měla upevňovat

⁷⁴ Tamtéž, s. 22.

⁷⁵ Tamtéž, s. 34.

⁷⁶ P. VOIT, *Šimon*, s. 39.

⁷⁷ J. KOLÁR, *Česká zábavná próza*, s. 21.

⁷⁸ Miloš SLÁDEK, *Malý svět jest člověk, aneb výbor z české barokní prózy*, Praha 1995, s. 62.

⁷⁹ Tamtéž.

⁸⁰ J. KOLÁR, *Česká zábavná próza*, s. 21.

⁸¹ M. SLÁDEK, *Malý svět*, s. 62.

⁸² Tamtéž.

⁸³ „Základním a stálým pramenem mravně výchovných próz byl tematicky řazený soubor prothemat, citátů a exemplů italského minority Bernardina de Bustis nazvaný *Rosarium sermonum praedicabilium*,” P. VIOT, *Šimon*, s. 15; „anebo častěji z díla norimberského dominikána Johanna Herolta zvaného *Discipius*,” Tamtéž.

křesťanskou morálku. V těchto dílech se ale také velmi často objevují citace myšlenek významných antických a středověkých filozofů, myslitelů⁸⁴, které byly z nedostatku času v práci použity v této zprostředkované formě.

Mravokárná díla si byla podobná nejen neustále se opakujícími příběhy z minulosti, typickým znakem pro ně byly také předmluvy, ve kterých je často uveden důvod vzniku díla. Společným rysem předmluv je především připsání knihy osobě, která měla v jejich okolí společenských vliv. Kniha tak byla velmi často věnována vrchnosti, u které spisovatel sloužil. Důvodem tohoto připsování bylo téměř ve všech uvedených případech to, že se kniha stala pod záštitou významné osoby veřejně uznávanou věcí. Autoři zároveň usilovali o to, aby bylo ve veřejném povědomí, že kniha vyšla pod jménem dané vrchnosti, a tudíž je vrchností plně podporována.⁸⁵ Získali tak mnohem širší publikum, větší ohlas a hlavně svobodu projevu. Tímto způsobem si také často zajišťovali ochranu své osoby před možnými odpůrci jejich děl.⁸⁶ Tyto knihy měly však podle jejich autorů zastávat také funkci „chvalitebné památky“⁸⁷ na vrchnost. Nečinili tak ale jen z oddanosti k vrchnosti, snažili se tím zároveň získat pánovu přízeň.⁸⁸ Typické je pro tyto mravokárné spisky také to, že jejich autoři představují dobu, ve které žili, jako nejhorší čas plný hříchů.⁸⁹ Také toto bývá často uváděno samotnými autory jako jeden z důvodů vzniku jejich mravokárného díla.

⁸⁴ Například Šimon Lomnický z Budče čerpal ze sv. Augustýna, Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Tanec*, fol. 21b.

⁸⁵ „... *A nad touto prostou knížkou mou milostivou ruku držeti a toho mi přáti ráčíte, aby pod jménem Vaší milosti, jako mého milostivého pána slavným toto mé, vůbec k lidu prostému, upřímné napomenutí svobodné býti a svůj průchod mohlo...*“ Tamtéž, fol. 6.

⁸⁶ „... *Vaší milosti sobě za ochranu proti takovým i všelijakým škůdcům svým, jako milostivé pány a ochránce, za patrony беру...*“ *Pramen vody živé*, Praha 1581, Královská kanonie premonstrátů na Strahově, sign. BL XI 27, fol. 4.

⁸⁷ „... *tak v spisování knížek pobožných, vůbec čítání hodných vedl, jeho milosti jsem je připisoval, odevzdával a k ochraně s nimi se poroučel, tudy chtěje jeho milosti památky chvalitebné i po smrti mezi lidem obecným zanechati ...*“ , Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Tanec*, fol. 7.

⁸⁸ „... *a sobě milostivého a laskavého pána získati a zachovati ...*“ Tamtéž.

⁸⁹ „... *že tak velicí hříchové se páší, zvláště z strany smilstva a cizoložstva, nic méně nežli jako za onoho věku a snad více se rozmnožily nežli prve.*“; Šimon LOMNICKÝ Z BUDČE, *Tanec*, fol. 7; „*rač*

Autoři mravokárné literatury nebyli teoretikové společnosti, nic nezkoumali, ale zato napomínali a většinou opakovali jen to, co znali odjinud.⁹⁰ Byli jakýmiśi prostředníky mezi tehdejší společností a církví jako autoritou a samotným tvůrcem ženských dějin.⁹¹ Nejčastěji byli těmito zprostředkovateli kazatelé, kteří přibližovali posluchačům rozdělení „přirozených“ rolí ve společnosti, ať už rolí daných sociálním statusem či generově.⁹² Vedle kazatelů a kněží se však později objevují také laičtí spisovatelé, kteří nebyli vázáni přímo na církev, ale zpravidla podléhali nějaké vrchnosti, pro kterou také svá díla tvořili.

Pro tuto práci jsou zvláště zajímavá díla těch autorů, kteří se soustředili na problematiku ženství a přistupovali k ženám převážně nepřátelsky. Jedná se o spisy, které se zaměřují na lidské nectnosti, s výrazným zaměřením na ženu a její nejčastější prohřešky. Tato díla se v souvislosti s ženou zaměřovala na problém křesťanské morálky a etiky v praxi.⁹³ Prameny, ze kterých vychází tato práce, tak nastiňují každodenní problémy mezi muži a ženami, problémy vyjadřující stanovisko církve ke zcela všedním jevům.⁹⁴ Práce takto zaměřené měly čtenáři ukázat správnou cestu jednak pomocí vlastního mravokárného textu nebo díky konkrétním příběhům hříšníků, které se z minulosti dochovaly. Autoři mravokárných děl si kladli za cíl dopomoci lidem ke spáse.⁹⁵ Tyto knihy tedy neměly především funkci zábavnou, i když bylo zábavné pojetí v mnohých případech součástí tohoto typu pramene.⁹⁶ Základním cílem mravokárných knih však bylo odhalení nemravné společnosti a její náprava. Součástí diplomové práce je

Vaší milost toho bouřlivého, nepokojného, válek a všech jiných bíd a neřestí plného, času v své milostivé ochraně míti.“ Pramen, fol. 10.

⁹⁰ P. VOIT, *Šimon*, s. 13.

⁹¹ Kateřina ČADKOVÁ, *Žena v rukou kazatelových*, in: K. Čadková - M. Lenderová - J. Stráníková (edd.), *Dějiny*, s. 451.

⁹² Tamtéž.

⁹³ M. SLÁDEK, *Malý svět*, s. 18.

⁹⁴ Jan STEJSKAL, *Žena tématem vizitačního kázání v mužském klášteře v první polovině 15. století*, in: K. Čadková - M. Lenderová - J. Stráníková (edd.), *Dějiny*, s. 443.

⁹⁵ Srov. *Pramen*, fol. 5, 11; Šimon LOMNICKÝ Z BUDČE, *Pejcha života*, Praha 1615, Královská kanonie premonstrátů na Strahově, sign. AB V 63 přiv., fol 1.

⁹⁶ M. SLÁDEK, *Malý svět*, s. 17.

právě pohled autorů misogynní literatury na zvrhlou společnost, s převahou nectnostných žen.

Pro tento zúžený pohled na zmíněnou dobu se kapitoly práce přizpůsobily vybraným pramenům, a nezahrnují tak celistvý pohled na danou problematiku, ale jen pouhý nástin vnímání ženy mravokárnými autory pomocí výběru jednotlivých nectností, na které se především tito misogyni zaměřili. Bylo tak celkem vybráno sedm spisů tohoto typu. Nejstarším z nich je *Pramen vody živé*,⁹⁷ který se dochoval bez jména autora. Dalším použitým dílem je kniha *O svornosti manželské*⁹⁸ od Rosacia Sušického a *Knížka o ctnosti andělské*⁹⁹ Havla Žalanského. Byla zde použita také tabulka o závažnostech lidských hříchů z Kodexu Dobřenského s názvem *O lidských hříších a rozdílích jejich*.¹⁰⁰ Tři spisy (*Kupidova střela*,¹⁰¹ *Traktát o tanci*,¹⁰² *Pejcha života*¹⁰³) pocházejí z pera jednoho muže a byly sepsány

⁹⁷ *Pramen vody živé, tj.: naučení a výstraha před cizoložstvem, jenž hasí a dusí hanebný hřích všelikého smilstva, z písem svatých obojího zákona, též z příkladů a historií pravdivých sebráno a všelikému bohomyslnému křesťanu k užítku spasitelnému vydáno*, Praha 1581, Královská kanonie premonstrátů na Strahově, sign. BL XI 27.

⁹⁸ Rosacius Sušický, *O svornosti manželské, knížka všechněm věrným a křesťanským manželům obojího pohlaví velmi užitečná a potřebná*, Praha 1583, Královská kanonie premonstrátů na Strahově, sign. FK III 78 (dále už jen *O svornosti*). Druhé vydání pochází až z 18. století a na rozdíl od první knihy bylo podruhé vydáno výhradně pro ženy, a tak příhodně označeno jako *Bič na zlé ženy*. Druhé vydání se však od prvního liší pouze drobnými připomínkami vydavatele.

⁹⁹ Havel ŽALANSKÝ, *Knížka o ctnosti andělské, totiž o čistotě duše i těla, ctnosti ze všech nejkrásnější, ve všech třech stavích jakož: panickém, manželském i vdovském, velice potřebné, všem poctivým mládencům a pannám, manželům i manželkám, vdovcům i vdovám, k spasitelnému vynučení sepsaná a vydaná*, Praha 1606, Národní knihovna, sign. 54 G 242.

¹⁰⁰ *O hříších lidských a rozdílích jejich*, Praha 1590 - 1599, Královská kanonie premonstrátů na Strahově, Kodex Dobřenského KP 352.

¹⁰¹ Antonín DOLENSKÝ (ed.), *Š. Lomnický z Budče, Kupidova střela aneb knížka užitečná, v níž se všeliká chlípnost a zlá bujnost těla zapovídá a potupuje: a přitom škoda, ohava i pokuta hanebného smilstva, cizoložstva, kteréž se ach nastojte těchto let velmi velice rozmohlo a rozvodnilo, se ukazuje*, Praha 1921.

¹⁰² Šimon LOMNICKÝ Z BUDČE, *Tanec anebo traktát skrovný o tanci, bujného těla pachtování, jak jest škodlivý, pohoršlivý, i těm, kdo tancují, i kdo se dívají a k němu povolují, škodu na tělo i na duši přinášejí. Z učitelů křesťanských vybraný, důvody Písma svatého stvrzený a pokuty hrozné jeho, mnohými starodávnými historiemi ukázaný. A nyní i výstraze všech tanečníkův, zvláště tohoto*

na přelomu 16. a 17. století. Jejich autorem je Šimon Lomnický z Budče, který patří k nejvýznamnějším osobnostem literatury předbělohorské doby.¹⁰⁴

Použité spisy většinou poukazují na jednotlivé špatné lidské vlastnosti, proto nejsou v následujícím přehledu řazeny chronologicky, ale tematicky ve vztahu k jednotlivým kapitolám. V následujícím přehledu použitých spisů je u většiny v úvodních odstavcích přiblížen záměr a důvod vzniku díla a pokud se autor zmínil, tak také to, komu byl spisek připsán a posléze se text věnuje vlastnímu obsahu děl. První dílo patří k spisům manželským a podává celistvý obraz o manželském svazku. Druhý spis se věnuje očistě duše i těla v rámci manželství, ale také ve stavu vdovském a panenském s upozorněním na veškeré nástrahy, které mohou na zadaného či svobodného člověka v životě čekat. Další čtyři knihy se již soustředí na konkrétní lidské neřesti. Na poslední místo byl zařazen pramen, jehož obsahem je dobové hodnocení závažnosti jednotlivých hříchů znázorněné v tabulce.

1.2.1 O svornosti manželské – Jan Rosacius Sušický

Jan Rosacius Sušický si své dílo nechal vytisknout roku 1583 u Daniela Adama z Veleslavína ve Starém Městě pražském. Svou knihu vydal pro upevnění manželské lásky a svornosti, protože manželství považoval za součást přirozeného řádu, který zavedl Bůh. Ve svém spise uvádí příklady z přírody, která je také poslušná tomuto řádu a nijak se z něj nesnaží vymanit. Proto kárá především ženy za jejich svéhlavost, protože žena by podle něj měla svého muže poslouchat a ctít ho, ale neměla by ho převyšovat.

nepokojného, bouřlivého a všech neřestí plného času potřebně vůbec vydáno, Praha 1597, Královská kanonie premonstrátů na Strahově, sign. AB V 63.

¹⁰³ Š. LOMNICKÝ, *Pejcha života aneb pobožná knížka proti všelijaké nádhernosti a pejše vnitřní i zevnitřní, kteráž se nyní náramně ve všecky stavy vkořenila, nanejvýš vzrostla a vystoupila a oboje pohlaví mužské i ženské sobě podmanila a opanovala. Pro uvarování d'ábelské pejchy a oblíbení Kristovy pokory, mnohými důvody a pěknými příklady stvrzená, prostě sepsaná a v nově vůbec vydaná, Praha 1615, Královská kanonie premonstrátů na Strahově, sign. AB V 63 přiv.*

¹⁰⁴ P. VOIT, *Šimon*, s. 7. Lomnického tvorba není zajímavá jen počtem vydaných prací, ale také formou jejich zpracování. Lomnického díla mají podobně vystavěnou kompozici, objevují se zde shodné prameny, z kterých autor čerpal, a všechna jeho díla jsou poměrně obsáhlá a velmi často se v nich objevují veršované texty.

Hlavním tématem knihy je tak manželský svazek a veškeré problémy, které se v tomto spojení muže a ženy mohly vyskytnout. Sušický prostřednictvím své práce hovoří především k ženám, jejichž posláním v manželství by mělo být podřadné postavení vůči svému muži jako svému pánu a s tím spojená pokora.¹⁰⁵ Upozorňuje tak na chyby, které by mohly vést ke sporům v manželském svazku. Kniha je rozdělena do jednotlivých kapitol podle deseti příčin rozporů v manželství, na které má řádná žena myslet. Všechny kapitoly směřují k jedinému, k dosažení poslušnosti ženy svému muži, a tím také Bohu, který manželský řád nastolil. Z této povinnosti Sušický nevyjímá však ani muže, také on je v manželském svazku zavázán, a to tím, že bude svou ženu stále milovat a tím naplňovat Boží vůli. Je zde patrná inspirace Biblií, popisuje prvotní stvoření Adama a posléze Evy jako jeden z hlavních pilířů úvahy o podřazenosti ženy vůči muži. Podle autora není práce určena svobodným nebo těm, kteří teprve chtějí do manželství vstoupit. Kniha je zaměřena výhradně na zadané a zavázané v stav manželský, a to proto, že tehdejší ženy byly podle autora bludného rozumu a zdání, chtěly se svým mužům rovnat a dokonce usilovaly o nadvládu nad mužskou polovinou lidstva.¹⁰⁶

Své myšlenky doplňuje dialogem s ženou, která mu přes pomyslnou cestu k spokojenému životu muže a ženy klade neustále překážky a on stavi z protiargumentů vlastní mravokárný text.¹⁰⁷ Mluví o některých ženách jako o hrdých žínkách, které Adamovo prvenství převracejí a dokonce povyšují materiál, z kterého podle bible vznikla žena nad ten, ze kterého vznikl první muž.¹⁰⁸ Přesto je tato práce k ženám oproti jiné mravokárné literatuře dané doby poměrně shovívavá a nezaměřuje se pouze na ženské chyby v rámci manželství.

1.2.2 Knížka o ctnosti andělské – Havel Žalanský

Dílo Žalanského bylo poprvé vydáno roku 1605. Předmluva byla však dodána až ve druhém vydání z roku 1606. Žalanský píše, že dílo sepsal, aby ctnostné lidi utvrdil v jejich počínání a ty, kteří byli nečistí, aby od hříchu odvedl.¹⁰⁹ *Knížku*

¹⁰⁵ R. SUŠICKÝ, *O svornosti manželské*, s. 1

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 7.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 36.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 41.

o ctnosti andělské připsal autor Hermanovi Říčanskému z Řičan, Mařence Říčanské z Řičan a Magdaleně Říčanské z Vrchovišť.

Knihu rozdělil na dva díly, přičemž první má sedm kapitol a druhý čtyři. Důvodem vzniku knihy bylo to, že měla sloužit jako návod k očistě těla a duše křesťana. Hlavním tématem díla je tedy čistota, která je podle autora velice důležitá. Čistota je podle Žalanského dvojitá. Dokonalá, kterou nemá žádný člověk, protože jsme všichni zrozeni v hříchu a jako druhou uvádí čistotu srdce, kterou by měl mít každý správný křesťan. Zamýšlí se nad tím, jak by měl člověk svoji čistotu zachovat a tvrdí, že lze být čistý ve všech třech stavech, jak v panictví, v manželství, tak i ve stavu vdovském.

Jako základ pro dobrého křesťana upozorňuje na to, že by měl být poslušný Bohu, číst písmo svaté, být pracovitý a střídmy v jídle a pití, hovoří zde také o hrozících trestech a uzavření svatého manželství, které staví nad panictví.¹¹⁰ Vedle oslavy ctnostných lidí ve stavu panickém, manželském a vdovském, uvádí Žalanský možná úskalí, která čistotu člověka narušují nebo zcela ničí, přičemž značnou část díla věnuje smilstvu, cizoložstvu, hříšnému oděvu jako nástroji d'ábla a nestoudnému tanci. V souvislosti s tím kritizuje špatné chování žen a uvádí příklady žen ctnostných.¹¹¹

Dílo Žalanského v sobě tak zahrnuje dobový názor na nejběžnější lidské špatnosti, jako byla pýcha nestřídme pití, obžerství a tanec, jež byly cestou k nejtěžším hříchům v podobě smilstva a cizoložstva. Svým spiskem se snažil Žalanský ukázat správnou cestu ke spasení všech lidí a nastínil také možné tresty v případě, že by člověk svým touhám podlehl. Manželství povyšuje Žalanský nad panictví, přesto, že i tento stav uznává. Ženina postavení se však tento odklon autora od všeobecně uznávaného panictví k svazku manželskému příliš nedotkl a její postavení podpořené dobovými stereotypy zůstává i v tomto díle stejné jako u ostatních současníků.

¹⁰⁹ H. ŽALANSKÝ, *Knížka o ctnosti andělské*, s. 7.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 289.

¹¹¹ Tamtéž, s. 390.

1.2.3 *Pejcha života* – Šimon Lomnický z Budče

Dalším dílem je *Pejcha života*. Toto dílo napsal Lomnický roku 1615. Vedle modlitby ke Kristu se zde objevuje důležitá osoba, která měla tuto práci zaštitit. Knihu o pýše věnoval autor svému příteli provinciálovi Matějovi Dekarovi z Rozenétu. Ostatně velmi dobré vztahy měl Lomnický s celým rodem Dekarů¹¹² a i to uvádí jako jeden z hlavních důvodů, proč připisuje tuto knihu právě Matějovi. Ani zde Lomnický nezapomíná ani na přesné určení místa a data zápisu.¹¹³ Právě Lomnický patří k již zmiňovaným autorům, kteří připisovali svá díla vrchnosti kvůli zviditelnění vlastní tvorby, na druhou stranu také pro ochranu proti utrhačům a pro uchování památky na danou vrchnost.¹¹⁴

Kromě těchto typických znaků Lomnického díla,¹¹⁵ se zde také projevuje jeho přístup k soudobé společnosti. Kritizuje svět a svou dobu považuje za čas plný „*ohyždné pýchy*“.¹¹⁶ Dává na odiv svůj básnický talent a celý úvod určený čtenáři předkládá ve verších. Nejprve osvětluje, co si pod určitým hříchem, v tomto případě

¹¹² Podle autorových zmínek se Matěj Dekaro narodil, stejně jako on, v Lomnici, jež patřila Rožmberkům, a snad i proto mezi nimi panovalo přátelství. „... *potom mimo to, že všickni Dekárové a všecken ten rod váš vždycky obzvláštní jakousi přátelskou náchylnost ke mně měli...*“ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Pejcha*, fol. 9a.

¹¹³ „...*dátum v Ševětíně, v středu den svatého Martina, léta od porodu panenského beránka velikonočního, pana a spasitele našeho, 1615...*“ Tamtéž, fol. 11a.

¹¹⁴ A. DOLENSKÝ (ed.), Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Kupidova střela*, s. 18-19.

¹¹⁵ Většina z děl Lomnického byla buď přesně přeložena ze starších latinských prací, anebo adaptována s ohledem na měšťanského a venkovského čtenáře 16. a 17. století, P. VOIT, *Šimon*, s. 15; Zajímavé je také to, že Lomnického životní dílo v sobě skrývá všech sedm smrtelných hříchů. V rámci uvedených děl se totiž nezapomněl zmínit ani o závisti, hněvu a lenosti, Tamtéž; Sám autor v úvodu *Pejchy života* píše o svých předešlých dílech věnovaných lidským hříchům „*A poněvadž jsem předešle, před některým létem, o žádosti těla, totiž proti smilstvu, v knížce mé Kupidova střela, psal. A proti žádosti očí. Toť jest proti lakomství, ještě má prostá práce, pod titulem Zlatá tobolka, ... , A vzal jsem to před sebe, abych také o třetím hříchu, totiž o pejšce života , ..., napsal.*“ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Pejcha*, fol. 7.

¹¹⁶ „... *a té pýše ohyždné, kteráž nyní tak v světě panuje, ...*“ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Pejcha*, fol. 8b.

pod pojmem pýcha, má čtenář konkrétně představit. Mnohdy cituje definice neřestí některých významných osobností, které se k danému tématu také vyjadřovaly.¹¹⁷

Neopomíjí začlenit do své práce příběhy z Písma svatého. Uvádí zde osudy hříšníků, kteří se neobrátili na správnou cestu a stihl je Boží trest, ale také příběhy, ze kterých by si měl čtenář vzít příklad. Je zajímavé, že v tomto pramenu neuvádí jako jediného hříšníka ženu. Přesto je však v některých případech považována za původce prvotní myšlenky vedoucí k neřestnému chování. Lomnický kritizuje všechny společenské stavy stejně a tvrdí, že se pýcha nevyhnula ani jedné společenské vrstvě.¹¹⁸ Dále zde hříšné lidi přirovnává k přírodním jevům jako je vítr či dým. Ze zvířat se zde objevuje pouze opice.¹¹⁹ Podle Lomnického jsou jí pyšní lidé podobní v tom, že stejně jako toto zvíře chtějí to, co mají jiní.¹²⁰

1.2.4 *Pramen vody živé*

Pramen vody živé byl vytištěn roku 1581 v Starém Městě pražském u nakladatele Jiříka Černého.¹²¹ Z vydavatelovy předmluvy je však zřejmé, že tento pramen byl již jednou vydán, a to v Menším Městě pražském a sepsán zhruba o čtyřicet let dříve, než je výše uvedené datum. Autor díla je neznámý. Vydavatel, který napsal pro toto dílo předmluvu, své jméno však netajil. Víme tedy alespoň to, že pramen roku 1581 zveřejnil ve vlastním nákladu Václav Dobřenský. Dobřenský sám se o autorovi díla zmiňuje velmi stroze.¹²² Důvodem je to, že ani on tvůrce knihy neznal. Dále je zajímavé, že název knihy není původní, Dobřenský našel totiž tento spis bez prvního listu, a tudíž neznal vedle jména autora, ani název díla. Lze se domnívat, že je současný název spisku výtvořem Dobřenského „fantazie“. Zmíněnou domněnku

¹¹⁷ „... podle svatého Augustýna, pejcha jest zalíbení vlastní vyvýšenosti ...“ Tamtéž, fol. 18a.

¹¹⁸ „... a pejše vnitřní i zevnitřní, kteráž se nyní náramně ve všechny stavy vkořenila...“ Tamtéž, fol. 1a; „... Neodpouští stavům, poněvadž autok činí na staré i mladé, na duchovní i světské, na bohaté i chudé, na pány i poddané, tak že není žádného, kdo by se ukryl od horka jejího.“ Tamtéž, fol. 100a.

¹¹⁹ P. VOIT, *Šimon*, s. 30.

¹²⁰ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Pejcha*, fol. 110b.

¹²¹ *Pramen*, fol. 1.

¹²² „... od nějakého pobožného a šlechetného kněze, (jakž se poněkud z předmluvy jeho porozuměti může), vydán byl...“ Tamtéž, fol. 2.

o tom, že je právě vydavatel autorem názvu díla, potvrzuje on sám vlastní úvahou o této knize.¹²³

Ve své předmluvě Dobřenský uvádí jako důvod opětovného vydání knihy hříchy, které se v jeho době rozmohly.¹²⁴ Hlavní autorovou inspirací byly příběhy a příklady ze Starého i Nového zákona. Také samotný autor, stejně jako Dobřenský, kritizuje dobu, ve které žil, a považuje ji za jednu z nejhorších, co svět zažil. Přirovnává ji k časům, kdy byl svět tak plný neřesti, že musel Bůh seslat na zemi potopu, aby ji od hříchů člověka očistil.¹²⁵ Stěžuje si čtenáři, že už snad lidé vzali tento hřích za svůj zvyk a jako špatnost si ho vůbec nepřipouštějí.¹²⁶ Tuto knihu tedy sepsal proto, aby lidstvo odvrátil od hříchu a následného trestu.¹²⁷

Pramen vody živé se soustředí na jeden z největších hříchů, na hřích tělesný. Pod tělesným hříchem si má čtenář představit hlavně cizoložství a smilstvo, a proto byla tato kniha použita pro čtvrtou kapitolu týkající se právě těchto dvou hříchů. V souvislosti s cizoložstvím je zde zmiňováno především manželství jako výtvor Boha, který není možné zneuctít. Autor zde klade důraz na patřičné náležitosti, které souvisely se vstupem do manželství. Uvádí jediný správný způsob uzavření manželství související s kněžským oddáním páru. Důležité pro něj bylo také připomenout důvody, proč Bůh manželství ustanovil, zdůrazňuje zde také symboliku vztahující se k sňatku. Hlavní myšlenka knihy je věnována cizoložství a smilstvu, jako dvěma největším nástrahám, kterým se člověk v manželství i mimo ně musí vyvarovat. Autor nezůstává ve svém spise zaměřen výhradně proti ženám, jako

¹²³ „... za dobré pravidlo a pramen vody živé, kterýž uhašuje hřích hanebného smilstva, výstrahu dáváje před cizoložstvem, každému člověku býti a sloužiti může...“ Tamtéž.

¹²⁴ „... i uznal jsem to, že se k těmto rozpustilým a nešlechtným již posledním časům dobře trefuje...“ Tamtéž.

¹²⁵ „... že tak velicí hříchové se páší, zvláště z strany smilstva a cizoložstva, nic méně nežli jako za onoho věku a snad více se rozmnožily nežli prve.“ ; Tamtéž: „... Tak že beze všeho studu, beze vší bázně Boží, světle i zjevně někde cizí manžel k manželce svého bližního, jako k své vlastní vchází.“ Tamtéž, fol. 10.

¹²⁶ „A tak jsou sobě již mnozí ten hřích v obyčej vzali, domnívajíce se, jakoby cizoložstvo žádný hřích nebyl.“ Tamtéž.

¹²⁷ „... nemohl jsem toho pominouti, nežli abych lidu křesťanskému ztížil takový hřích smilstva a cizoložstva, kterýmiž Boha k hněvu popouzíme, toho se varujíc, pomsty těžké ujíti mohli, zde na zemi strany těla i na onom světě z strany duše.“ Tamtéž, fol. 11.

původci všech nectností, ale napomíná také hříšné muže, kteří manželské věrnosti nedbali.

1.2.5 *Kupidova střela* – Šimon Lomnický z Budče

Kupidova střela je nejstarším dílem Šimona Lomnického z Budče, které se k diplomové práci tematicky vztahuje. Tato práce vyšla v Praze u Jiříka Nygrina a byla dedikována Vilémovi z Rožmberka, jehož byl Lomnický poddaným. Vydána byla nejdříve roku 1590 a bez jakýchkoliv změn ještě roku 1603.¹²⁸ Jako jediné dílo Lomnického byla *Kupidova střela* edičně zpracována ve dvacátém století Antonínem Dolenským.¹²⁹ Čerpala z biblických příběhů, z filozofů, autor však ve svém textu uvádí také již zmíněný *Pramen vody živé*. Je tedy zřejmé, že autoři vedle známých neustále se opakujících příběhů čerpali či se alespoň nechali inspirovat také díly soudobých autorů.

Kupidova střela je podle autora to pomyslné zlo, které zasáhne člověka nejen na těle, ale zničí také hříšnickovu duši.¹³⁰ Ovšem nejdříve dává autor vše za vinu Venuši, která si podmanila všechny beze zbytku - kněží, pány, mládence, muže, ale také ženy a panny.¹³¹ Je to možná jakási metafora, kterou chtěl autor naznačit dobové kliše, že za prvotním hříchem stála žena.

V této knize jsou asi ze všech děl nejvíce využity přejaté příběhy a autorův vlastní text je výrazně omezen. Oproti mladším dílům Lomnického je *Kupidova střela* zaměřena přísněji proti ženám. Ony jsou ty, které dostaly „nebohé“ muže do osidel hříchu.¹³² V pozdějších dílech, možná také díky nabytější moudrosti, přistupuje Lomnický k této problematice mnohem obezřetněji a vinu neponechává

¹²⁸ P. VOIT, *Šimon*, s. 20.

¹²⁹ A. DOLENSKÝ (ed.), *Šimon Lomnický z Budče, Kupidova střela*, Praha 1921.

¹³⁰ „Na vše strany zle se dělá, Kupidova jemná střela, než se kdo naděje, brzce anť ho ranní v jeho srdce, dostane těžké nemoci, neráčí-li Bůh spomoci. Mnohý se střestí i zblázní, pohrdaje Boží Bázni. A čině to, což nesluší, ztratí tělo, milou duši“, Tamtéž, s. 21.

¹³¹ Tamtéž, s. 21.

¹³² „Mezi ženami nepřebývej, nebo jako mol od roucha pochází, tak od ženy nepravost muže.“ Tamtéž, s. 41.

pouze na ženském pohlaví. V těchto dílech nekritizuje pouze ženy, jak již bylo zmíněno ve spisu o pýše.

1.2.6 *Traktát o tanci* – Šimon Lomnický z Budče

O sedm let později napsal tentýž autor *Traktát o tanci*. Toto dílo bylo připsáno Petru Vokovi z Rožmberka. Samotného Petra Voka zde Lomnický představuje jako zarytého odpůrce veškerých „zbytečných kratochvílí“¹³³ a to je pro něj také jeden z důvodů, proč by mu chtěl svou knížku darovat.

První Lomnického slova traktátu patří však Bohu. Modlí se za Kristovu přízeň pro svou osobu i pro jeho milost. Jak už bylo naznačeno v předmluvě traktátu, na autora působí doba, ve které žije, jako období plné neřesti a nebezpečí. Také v modlitbě se o tomto svém přesvědčení nezapomíná zmínit a hovoří o úzkosti, která tíží celé české království. Tím hlavním nebezpečím je myšlen turecký nepřítel, kterého na českou zemi seslal Bůh za hříchy lidí.¹³⁴ Proto Lomnický nabádá všechny stavy, aby se obrátili zpět k Bohu, vzdali se rozkoší a hříšných činů a utišili tak hněv Boží. V kontextu dobového strachu z Božího trestu tak Lomnický podporuje svým traktátem zároveň sněmovní a vrchnostenské zákazy tance, které byly v době ohrožení země, v tomto případě tureckými vojsky, jindy například morem, běžným opatřením.¹³⁵

Se zvláště káravým tónem se obrací na prostý venkovský lid, který podle něj hřeší nejvíce a odmítá se svých radovánek vzdát. V traktátu se soustředí na tanec jako jednu z největších neřestí lidí. Jedním z důvodů je také to, že tanec byl

¹³³ „... milostivý pane, pominulých těchto let jsouce navštíveni a zaneprázdnění, o žádné tance a takové jaké zbytečné kratochvíle neráčili jste nic státi, ... a všecko to, co je marného a pohoršlivého v nenávisti míti a od toho se vzdalovati ...“ Tamtéž, fol.10.

¹³⁴ „z dopuštění Božího pro hříchy a nepravosti naše od tohoto ukrutného a křesťanské krve žíznivého, dědičného nepřítele našeho Turka, den po dni na nás valí ...“, Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Tanec*, fol.3.

¹³⁵ Miloš SLÁDEK, *Koláč skrovný o tanci aneb Tanec v české homiletické literatuře 17. a 18. století*, in: Andrea Rousová (ed.), *Tance a slavnosti 16. - 18. století*, Praha 2008, s. 42.

vrchností zakázán, jak uvádí sám autor.¹³⁶ Stěžuje si, že přes tento tuhý zákaz lid dále tancuje, tanec za hřích neuznává, a tím sebe a celé království vystavuje podle Lomnického nebezpečí.¹³⁷

Oproti tomu duchovní i světskou vrchnost ukazuje jen v tom nejlepším světle, bez jakýchkoliv špatných úmyslů. Jsou zde vypodobeni jako páni, kteří jsou kvůli neřestnému chování svých poddaných vystaveni přímému Božímu hněvu. Oni jsou totiž ti, kteří mají dbát a pečovat o jim svěřený křesťanský lid, a proto je nebezpečí v podobě Turka mířeno hlavně proti nim.¹³⁸ Proto nabádá všechen lid, aby zanechal zbytečných radostí a veselostí a srovnal se s vrchností.¹³⁹ Zdánlivě obecným pojmem vrchnost je s největší pravděpodobností myšlena hlavně jedna konkrétní osoba, vrchnost samotného Lomnického - Petr Vok. Nasvědčuje tomu celý úvodní text knihy, kterým má přesvědčit právě Petra Voka k podpoře tohoto mravokárného díla. V závěru první části knihy žádá velmi uctivými slovy Petra Voka o to, aby byla tato kniha chráněna jeho jménem. Z textu vyplývá, že tato podpora jedné z nejznámějších osobností v království je pro úspěch autora rozhodující. Nakonec této řeči ke své vrchnosti připojuje Lomnický z Budče také přesné místo a datum zápisu.¹⁴⁰

Tanec prezentuje jako hřích, který je škodlivý nejen pro tělo, ale zejména pro duši. Zároveň upozorňuje na to, že hříšníkem není jen ten, kdo tanec provozuje, ale i ten, kdo se jen dívá. Podle Lomnického ani pouhý pohled na tančící dvojici nikoho neuchrání před hříchem. Čtenáři představuje odstrašující případy těch hříšníků, kteří se tance nevzdali a byli za to patřičně potrestáni. Své protesty proti tanci dokládá také svědectvími z Písma svatého. Zabývá se i otázkou, zda je tanec hříchem v každém případě. Na druhou stranu v traktátu uvádí i výjimky, kdy není možné tanec jako smrtelný hřích brát. Podle Miloše Sládka si snad sám autor posléze uvědomil, že doba bojů s Turkem pomine a bude čas slavit, a proto by tento traktát

¹³⁶ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Tanec*, fol. 4.

¹³⁷ Tamtéž, fol. 4.

¹³⁸ Tamtéž, fol. 5.

¹³⁹ Tamtéž, fol. 5.

¹⁴⁰ „Datum v Ševětíně na gruntech Vaší milosti. V neděli prosební, dne 2. Máje, léta 1597. Vaší milosti dědičný, věrný a poslušný poddaný Šimon Lomnický z B.“ Tamtéž, fol. 12.

neměl na čtenáře působit přísněji než vrchnostenská nařízení, která v případě vítězství pozbudou platnosti.¹⁴¹ Lomnického dílo se tak díky tomu stalo jedním z prvních literárních textů, které se o tanci nezmiňují pouze pejorativně.¹⁴²

Lomnický nebyl však ve své době jediný, kdo věnoval svou pozornost tanci. Četné doklady o záporném hodnocení tance přinesl také Václav Dobřenský, Adam Šturm z Hranic, Václav Klement Žebrácký, Havel Žalanský a dokonce i jednota bratrská.¹⁴³ Názory Havla Žalanského jsou zachyceny v diplomové práci, spisy ostatních autorů však nebylo možné dohledat, a proto se o jejich závěry tato práce neopírá.

1.2.7 O hříších lidských a rozdílech jejich

K přesnějšímu nastínění závažnosti a hierarchie hříchů byla použita tabulka nazvaná *O hříších lidských a rozdílech jejich*¹⁴⁴ z let 1590-1599, z níž lze vysledovat přístup raně novověké společnosti k jednotlivým přestupkům. Tabulka řadí skupiny hříchů od nejtěžších k méně závažným přečinům proti morálce, nebo trestnímu právu podle jejich podstaty. Prvenství má samozřejmě prvotní hřích, který byl chápán jako „původ a studnice všech jiných hříchů“¹⁴⁵ Druhým hříchem je hřích dědičný, který si v sobě nese každý člověk právě kvůli prvotnímu hříchu. Do užší skupiny řadí autor skutečné hříchy, které způsobí člověk sám a tělesné hříchy, kterým je diplomová práce věnována řadí hned na druhé místo, za hříchy duše.

Dále byly v této práci použity prameny právní povahy, které slouží k doplnění některých majetkových záležitostí a trestů za mravní delikty, o kterých práce také pojednává. Mezi tyto dokumenty patří *Zřízení Zemská Království českého 16.*

¹⁴¹ M. SLÁDEK, *Koláč*, s. 42.

¹⁴² Tamtéž, s. 43.

¹⁴³ P. VOIT, *Šimon*, s. 22.

¹⁴⁴ *O hříších lidských a rozdílech jejich*, Praha 1590 - 1599, Královská kanonie premonstrátů na Strahově, Kodex Dobřenského, Knihovna Strahov, op. 352.

¹⁴⁵ Tamtéž.

věku¹⁴⁶ vydaná Josefem a Hermenegildem Jirečkovými. Vedle práva státního, procesního, trestního řeší i záležitosti týkající se majetku při uzavírání manželství pro šlechtickou společnost. Druhým dokumentem, vztahujícím se k právu městskému, jsou *Práva městská Království českého a Markrabství moravského*¹⁴⁷ od Pavla Kristiána z Koldína vydaná roku 1579.

¹⁴⁶ Josef JIREČEK - Hermenegild JIREČEK (edd.) *Zřízení Zemská Království českého 16. věku*, Praha 1882. Zemské právo existovalo ve formě obyčejových pravidel a nálezů zemského soudu. Veškeré přestupky ve městech královských řešil tedy soud zemský. Poprvé vyšlo tiskem za vlády Vladislava Jagellonského roku 1500 v tzv. *Vladislavském Zřízení Zemském*. Jeho konečnou redakci zpracoval královský prokurátor, rytíř Albrecht Rendl z Oušavy. Zřízení Zemské obsahuje zákony a práva zemská bez ohledu na právo městské.¹⁴⁶ Toto právo řešilo zásady práva státního a především procesní, trestní právo a majetkové záležitosti při uzavírání manželství ve šlechtické společnosti.

¹⁴⁷ Josef JIREČEK (ed.), *Pavel Kristián z Koldína, Práva městská Království českého a Markrabství moravského*, Praha 1876. Městské právo sepsal Pavel Kristián z Koldína, učitel a od roku 1565 kancléř Starého Města pražského. *Práva městská Království českého a Markrabství moravského* byla vydána v roce 1579 a obsahovala právní předpisy, které upravovaly život obyvatel, včetně manželských vztahů.

2. „Zlá“ žena a dobový pohled na její společenskou roli

Ženské pohlaví bylo po tisíciletí vnímáno jako méněcenné a poddané mužské polovině lidstva. Zároveň byla obě pohlaví chápána jako dva protiklady,¹⁴⁸ ztělesněné zlo a dobro, chlad a teplo, hřích a ctnost, slabost a síla. Špatné vlastnosti byly přisuzovány ženě, bytosti chápané po staletí pouze jako jeden z atributů muže.¹⁴⁹ Ženy byly v mravokárných textech představovány jako nádoby hříchu, jako prchlivé, vrtkavé, prolhané, nevěrné a zlostné bytosti.¹⁵⁰ Zároveň se tvrdilo, že ženy podléhají hříšným myšlenkám také kvůli své slabé duchovní a tělesné konstituci. Žena tak byla zcela ztotožněna se sexualitou a hříchem.¹⁵¹ Podle tehdejší společnosti neměla sílu v rozumu, ale ve vášni.¹⁵² Panoval všeobecný názor, že od přirozenosti byla dána nadvláda muži nad slabou ženou. Muž musel takovéto ženě vládnout a nastolit jí řád.¹⁵³ S takovýmto pojetím ženy souhlasili téměř všichni, nejen muži, ale i ženy.¹⁵⁴

Kde se však tento staletími zakořeněný postoj vůči ženám objevil? Tento názor vycházel jistě od mužské části populace, a to především od kněží, kteří měli z něžného - leč zapovězeného pohlaví nepotlačitelný strach.¹⁵⁵ Oporou jim byla Bible,¹⁵⁶ a to především kniha Genesis,¹⁵⁷ kde se objevuje první hříšnice v podobě

¹⁴⁸ Srov. R. MUCHEMBLED, *Dějiny*, s. 92; M. LENDEROVÁ a kol., *Eva*, s. 7.

¹⁴⁹ M. LENDEROVÁ a kol., *Eva*, s. 7.

¹⁵⁰ Srov. R. MUCHEMBLED, *Dějiny*, s. 90; Zcela převažuje jedno téma, žena je špatná, chlípá jako zmije, kluzká jako úhoř, a navíc zvědavá, tlachavá a hašteřivá, Georges DUBY, *Rytíř*, s. 172.

¹⁵¹ G. BOCKOVÁ, *Utváření*, s. 12.

¹⁵² G. DENZLER, *Zakázaná slast*, s. 172.

¹⁵³ ARISTOTELES, *Politika*, Bratislava 1988, s. 46.

¹⁵⁴ Jacques LE GOFF – Jean - Claude SCHMITT, *Encyklopedie středověku*, Praha 2002, s. 413; „Přesto mohla být žena nerovnoměrným partnerem svému muži pouze na veřejnosti, i když samozřejmě vše záviselo na konkrétním páru. Mnohdy však mravokárná literatura nastiňovala spíše svět veřejný.“ Václav BŮŽEK - Pavel KRÁL (edd.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 28.

¹⁵⁵ Srov. Jacques LE GOFF, *Středověký člověk a jeho svět*, Praha 2003, s. 246; „Křesťanské myšlení ovlivňoval Orient. Začaly vznikat skupiny mnichů, kteří odcházeli do pouště, zavírali se do samoty a měli hrůzu z žen.“, G. DUBY, *Rytíř*, s. 24.

¹⁵⁶ G. BOCKOVÁ, *Utváření*, s. 25.

Evy. Na počátku byl Evin hřích, který zapříčinil její a Adamovo vyhnání z ráje. Eva znamenala pro společnost první hříšnici, díky které uvalil Bůh hříšnou podstatu na celé ženské pokolení v podobě dědičného hříchu. Byla představena jako slabá iracionální bytost řídicí se pouze svými smysly¹⁵⁸ a morální slabost žen se tak potvrdila již v prvotním hříchu.¹⁵⁹ Otázkou zůstává, jakou roli zde sehrál muž. Svatý Augustýn, stejně tak jako v Kupidově střele Šimon Lomnický, dává jistou vinu také Adamovi.¹⁶⁰ Nesli si tedy v sobě muži, stejně jako ženy, odkaz Adamova zhřešení? Nebo byli považováni tehdejší společností za oběti hříšných žen? Žena přece podlehla hříchu jako první a to byl jeden z důvodů, proč bylo nutné ženy ovládnout a dostat je pod kontrolu.

Některé starší texty¹⁶¹ komentující knihu Genesis popisují, že jako první byl ďáblem sváděn Adam. Silou rozumu však odolal a žena ovládaná smysly podlehla. Jediným hříchem, kterého se v tomto podání muž dopustil, bylo to, že viděl ženu jako sobě rovnou a nekladl důraz na své přednostní postavení a byl ženou oklamán. Jednoznačné je, že tato vyprávění o pádu prvních lidí v ráji byla často používána jako důkaz pro relativní nadřazenost a podřazenost v běžném životě a hierarchický řád mezi pohlavími.¹⁶²

Misogynní texty nepředstavovaly ženu pouze jako slabou bytost ovládanou svými vášněmi. Od pozdního středověku se začala objevovat díla, jejichž terčem byla vedle ženiny smyslnosti také její snaha o vládu nad mužem.¹⁶³ K potvrzení

¹⁵⁷ „Prvotní hřích jest: prvorozený, největší, rodičů našich prvních v ráji Gen. Původ a studnice všech jiných hříchů: jež apoštol neposlušenstvím jmenuje“, *O hříších lidských a rozdílech jejich*.

¹⁵⁸ G. DUBY, *Rytíř*, s. 174.

¹⁵⁹ Srov. K. UTRIO, *Dcery*, s. 9; G. BOCKOVÁ, *Utváření*, s. 25; J. RATAJOVÁ – L. STORCHOVÁ (edd.), *Nádoby*, s. 519.

¹⁶⁰ Srov. Aurelius Augustinus, *O Boží obci*, Praha 2007, s. 40; „*Nebo kdyby Eva toliko sama zhřešila, nám by byla nic neuškodila. Ale když Adam k hříchu svolil a téhož zapovězeného ovoce okusil, teprve nám i sobě tím posloužil, ... Tak že my již, kteří se z něho rodíme, podnět a podpal všeho zlého a zvláště smilstva v sobě cítíme.*“ A. DOLENSKÝ (ed.), *Š. Lomnický z Budče, Kupidova střela*, s. 13; „Augustin připouští, že ačkoli je muž prvotním hříchem odsouzen k smyslnosti, má možnost tomuto vpádu zla se postavit.“ G. DUBY, *Rytíř*, s. 25.

¹⁶¹ Hra o Adamovi, francouzská vánoční liturgická hra z let 1050 – 1170, G. DUBY, *Rytíř*, s. 174.

¹⁶² G. DENZLER, *Zakázaná slast*, s. 155; J. RATAJOVÁ – L. STORCHOVÁ (edd.), *Nádoby*, s. 516.

¹⁶³ L. OTIS-COUR, *Rozkoš*, s. 41.

vlastní nadřazenosti využívali mužští autoři opět Bibli a kladli důraz na druhotné stvoření ženy, které mělo mužovo vedoucí postavení podložit. Obecně je znám příběh z druhé kapitoly Genesis, kdy byla žena stvořena pro již existujícího člověka, muže, aby mu byla pomocnicí.¹⁶⁴ Podle pramenů nebyla tedy stvořena proto, že by světu chyběl ušlechtilý obraz člověka a ona měla být tímto krásným chybějícím článkem v mozaice Božího stvoření.¹⁶⁵ Právě v tom, že Bůh stvořil muže prvního, někteří viděli zásadní důkaz pro podřízenost ženy, a tím Bohem žádaný patriarchát.¹⁶⁶ Mužovo prvenství zároveň značilo to, že je Božím obrazem a žena tak představovala jeho pouhý odlesk.¹⁶⁷ Byla tedy žena stvořena jako druhá proto, že tím chtěl Bůh poukázat na její podřízenost muži? Nebo mělo toto konečné dílo představovat dokonalou formu člověka? I tyto otázky vedly k nekonečným sporům mezi pohlavími.

Kniha *O svornosti manželské*, která se tak osvědčila, že byla z původního spisu z 16. století přejatá s nepatrnými změnami ještě o dvě stě let později, se tímto problémem prvenství zabývá podrobněji. Uvádí možné rozpory, které by mohly mezi lidmi v souvislosti se stvořením světa vzniknout. Mnozí totiž podle autora odkazovali na to, že před mužem byla stvořena všechna zvířata, a přesto nejsou člověku nadřazena. Zde se většinou výklady Bible přikláněly k přednosti rozumové stránky člověka před nerozumnými zvířaty.¹⁶⁸ U člověka je však zřetelný rozdíl, zde se klade důraz na prvenství, a to měl podle Bible před Evou Adam, a tudíž má

¹⁶⁴ Srov. „*Máš se vždycky svému manželu volná a k tomu nařízení pomocnice dáti najíti.*“ R. SUŠICKÝ, *O svornosti*, s. 83; G. DUBY, *Rytíř*, s. 21.

¹⁶⁵ Podle pramene *O svornosti manželské*: „*Bůh neřekl: Není dobře, aby žena, tak spanilý, krásný a ušlechtilý obraz neměl na světě býti a ničímž a nestvořený zůstati. Stvořme ji, aby krása, ušlechtilost, spanilost a sláva i také rozum a moudří smyslové její, k tomu i řeč lahodná, rozšafná a mluvení libé ode všech lidí spatřeno bylo a ona skrze to ode všech ctěna a milována byla. O těch věcech žádné zmínky neučinil.*“ R. SUŠICKÝ, *O svornosti*, s. 79.

¹⁶⁶ G. DENZLER, *Zakázaná slast*, s. 155; K determinaci ženské podřízenosti muži již aktem stvoření a přímo Boží vůlí J. RATAJOVÁ - L. STORCHOVÁ (edd.), *Nádoby*, s. 519.

¹⁶⁷ G. DUBY, *Rytíř*, s. 21.

¹⁶⁸ Podle pramene *O svornosti manželské*: „*Svatý Pavel v tom místě neklade člověka a nerozumných hovad proti sobě, aby rozvážil, která strana z těch dvou povinna jest druhé poddána býti. Nebo to dobře znal, že přednost a sláva člověka, kterouž má před hovady, nezáleží na tom, kdo z nich prvé aneb posléz stvořen jest: ale na dařích člověka a rozumu jeho*“, R. SUŠICKÝ, *O svornosti*, s. 27.

na tomto základě vládnoucí postavení. Zároveň, stejně jako všechny ženy přejímají po Evě dědičný hřích, tak také muži získali po Adamovi toto prvenství a s ním související nadvládu nad ženami. Jacques Le Goff však připomíná ještě druhou, poněkud opomenutou verzi Stvoření. Kniha Genesis zároveň ukazuje, že Bůh stvořil člověka, aby byl jeho obrazem, stvořil tedy muže a ženu zároveň. Na tuto verzi se však v křesťanském světě velmi rychle zapomnělo. Upřednostnila se naopak verze z druhé kapitoly Genesis a na ní se vystavěla teorie o přirozené podřízenosti ženského pohlaví.¹⁶⁹

K dotvoření nevyvratitelného obrazu muže jako nadřazené bytosti dopomohlo také tvrzení, že žena nebyla stvořena z Adamovy hlavy, a tudíž není určena pro nadvládu nad mužem. Na druhou stranu se však neopomenulo ani to, že nebyla zároveň stvořena z jeho nohy, a tak by po ní neměl muž šlapat.¹⁷⁰ Byla vytvořena z mužova boku, aby zůstala blízko jeho srdci. Mravokární autoři však v tomto ohledu odhalují také nesprávné chování některých mužů, kteří si vládu nad ženou vykládali jako povolený útlak.¹⁷¹ Muž měl být podle dobové představy přísný, avšak pobožný a vážený s „*hrdinsky zmužilým srdcem*“.¹⁷²

Naopak docházelo také k hanění materiálu, ze kterého měl být podle Bible vytvořen muž. Autoři většinou uvádějí jako původce této myšlenky bezbožné ženy, které se snažily povýšit žebro nad obyčejnou hlínu.¹⁷³ Prameny 16. – 17. století tuto

¹⁶⁹ Srov. J. LE GOFF, J. - C. SCHMITT, *Encyklopedie*, s. 415; K. UTRIO, *Dcery*, s. 8; Georges DUBY, *Vznešené paní z 12. století III. Eva a kněžka*, Brno 1999, s. 35.

¹⁷⁰ Srov. G. DUBY, *Rytíř*, s. 173; Také muž měl plnit ve vztahu k ženě předem danou funkci. „*Tak i manžel manželky své má býti hlava, mysl, moudrost, mírný ředitel, dobrotivý správce, cesty vůdce, věrný ochránce, tovaryš rozšafný, tichý, pracovitý, trpělivý, nehněvivý, ve všech dobrých věcech přívětivý.*“ H. ŽALANSKÝ, *Knížka*, s. 389, 403.

¹⁷¹ „*Ale někteří muži nepřístupní té přednosti zle užívali, domnívaje se, že jejich nad ženami vladařství, má býti nějaké tyranství, křičíce a heraltující.*“ H. ŽALANSKÝ, *Knížka*, s. 388.

¹⁷² „*Nemá sic býti příliš přísný, tvrdý, tyran bouřlivý, aby ženu svou za chlapa měl: nemá také býti příliš měkký a ženský.*“ Tamtéž, s. 402.

¹⁷³ Srov. „*Ale některé všetečné a sobě hrdé žínky obracejí tu sukni naruby a rády by z ní muže své svlékly, když ten počátek živosti a těla svého na jiný, zlý a ďábelský smysl natahují, náramně se v tom sobě libíce a tím se vysoce honosíce, totiž to, že nejsou z prachu a šeredné hlíny jako muž, ale z žebra a z kosti člověka již stvořeného, čistého a ušlechtilého. A tak poněvadž jsou učiněny z věci a materie lepší a vzácnější, domnívají se, že mají také býti vyšší, slavnější a hodnější než muži.*“ R.

troufalou argumentací směřující k rovnosti muže a ženy nebo dokonce k nadřazenosti ženy nad muže jednohlasně zavrhnoují a vyvracejí.¹⁷⁴ Z mužských úst naopak zaznívalo to, že ono zakřivené žebro, ze kterého byla žena vytvořena, značí též ženin pokřivený charakter.¹⁷⁵

Teologové viděli ospravedlnění těchto vztahů mezi oběma pohlavími nejenom v pravdivosti Písma, ale také v samotném faktu, že existují, jsou obecně uznávané a odrážejí se v každodenní společenské praxi.¹⁷⁶ Zároveň však ujišťování o správnosti tohoto stavu ze strany mužů a snahy autorů, především kleriků o potvrzení mužova prvenství, svědčí o jakémsi společenském napětí a jistě i značném zpochybňování dané situace ze strany žen. Právě toto znevažování a převrácení rolí ovládajícího a ovládané bylo pohoršující, neboť protirečilo hierarchickému uspořádání, které nastolil Bůh.¹⁷⁷ Již z tohoto tvrzení je tedy jasné, že všechny ženy, které se proti svému podřadnému postavení bouřily, nesplňovaly dobový ideál, a tudíž byly označovány za hříšnice. Ženy sice těmito prohřešky vůči hierarchii mezi pohlavími většinou nenarušily trestně právní normu, přesto autoři mravokárné literatury cítili potřebu poukázat a potlačit tuto ženskou vzpurnost proti Božímu řádu.

Gisela Bocková popisuje tyto pře vyjadřující vztah muže a ženy jako tzv. spor pohlaví, jehož hlavním rysem byly debaty o podstatě ženství a mužství.¹⁷⁸ Jako nejvýznamnější období tohoto sporu uvádí dobu začínající renesance, kdy se názory na vztah muže a ženy šířily díky písemnictví, právě vzniklému knihtisku, nesčetným reprodukcím obrazů a v neposlední řadě díky pamfletům.¹⁷⁹ Ženskou otázkou jako něčím novým se však nezačal zabývat až raný novověk. Nepřátelství k ženám mělo

SUŠICKÝ, *O svornosti*, s. 27; „Neboť - a to je jejich druhá vada - vznešené paní jsou nepoddajné, útočné a od přírody nepřátelské vůči muži.“ G. DUBY, *Vznešené paní*, s. 11. Přesto, že Georges Duby uvádí tuto vlastnost jako typickou především pro dámy z vyšších kruhů, podobný názor platil o ženách obecně bez ohledu na stav.

¹⁷⁴ R. SUŠICKÝ, *O svornosti*, s. 27; O kritice ženské nadřazenosti nad muži ústy mravokárných autorů V. BŮŽEK - P. KRÁL (edd.), *Člověk*, s. 25.

¹⁷⁵ Srov. M. LENDEROVÁ a kol., *Eva*, s. 7; K. UTRIO, *Dcery*, s. 55.

¹⁷⁶ J. LE GOFF, J. - C. SCHMITT, *Encyklopedie*, s. 419.

¹⁷⁷ J. LE GOFF, J. - C. SCHMITT, *Encyklopedie*, s. 422; G. DUBY, *Vznešené paní*, s. 10.

¹⁷⁸ G. BOCKOVÁ, *Utváření*, s. 11.

¹⁷⁹ Tamtéž.

pevné kořeny již v antice.¹⁸⁰ Mezi prvními, kdo ženy hanobil, byl Tertullianus z Kartága, podle kterého byla žena „vstupní branou ďábla“.¹⁸¹ Společně s Chrysostomem zodpověděl Tertullianus otázku, co je žena? Ženu tak představili výčtem neřestí – žena byla tedy nepřítelkyně přátelství, nutné zlo, přirozené pokušení, ohrožení domu, rozkoš vedoucí do záhuby a podstata zlého.¹⁸² Dalším odpůrcem žen byl podle pramenů svatý Jeroným,¹⁸³ který určil ženu za jednoho z původců nemoci lidstva.¹⁸⁴ Svatý Ambrož tvrdil, že pokud bude žena v obydlí s mužem, jistě bude přítomné i ďáblové osidlo.¹⁸⁵ Šimon Lomnický z Budče se ve svém díle *Kupidova střela* vrací k prvnímu lidskému hříchu slovy svatého Řehoře, který ženu označil za neopatrné, měkké a mdlé stvoření.¹⁸⁶ Aristoteles se o ženě mluvil jako o bytosti, která sice uvažuje, ale je zcela nerozhodná a její ozdobou je mlčenlivost.¹⁸⁷ Ani Albert Veliký a Tomáš Akvinský neměli příliš vřelý vztah k druhé polovině lidstva. Ženu považovali za bytost, která nedosáhla plného vývoje. Tím byla také přírodou dána její tělesná a duchovní podřízenost.¹⁸⁸

Prvenství v hanění ženského pohlaví se však připisuje apoštolu Pavlovi, který bývá považován za původce dvoutisíciletého znevažování žen v církvi

¹⁸⁰ K. UTRIO, *Dcery*, s. 12. Také Seneka se nelibě vyjadřoval o ženském pohlaví a pravil, že ženy mají velmi nestálou vůli. A. DOLENSKÝ (ed.), *Š. Lomnický z Budče, Kupidova střela*, s. 132.

¹⁸¹ Srov. G. BOCKOVÁ, *Utváření*, s. 12; „Tys to, kteráś ďáblu přístup opatřila, tys pečeť onoho stromu rozlomila, tys také ona, která obloudila toho, k němuž ďábel neměl se přiblížiti. Tak snadno srazila jsi k zemi muže, podobu boží.“, K. UTRIO, *Dcery*, s. 13.

¹⁸² G. BOCKOVÁ, *Utváření*, s. 12.

¹⁸³ Jedním z hlavních a nejznámějších odpůrců žen byl Jeroným, G. DUBY, *Rytíř*, s. 24.

¹⁸⁴ Srov. Podle Šimona Lomnického svatý Jeroným: „*A svatý Jeroným ve svém kšaftu pozůstavil a jako otázku učinil: Odkud (prý) nemoci? Odkud rychlá a náhlá smrt na lidi přichází? Jedině z nestřídmého jídla a pití a z častého žen užívání*“, A. DOLENSKÝ (ed.), *Š. Lomnický z Budče, Kupidova střela*, s. 35-36; G. DUBY, *Rytíř*, s. 24.

¹⁸⁵ A. DOLENSKÝ (ed.), *Š. Lomnický z Budče, Kupidova střela*, s. 43.

¹⁸⁶ „*Proč pak ďábel s pokušením nejprve k ženě se obrátil? Odpověď. Proto, že ženy jsou neopatrné, měkké a mdlé. Že jsou neopatrné, snadničce se oklamávají, že měkké, k zlému neb dobrému hned se nakloňují a že mdlé, lehce přemoženy bývají. Protož ďábel nepřistoupil k muži, ale k ženě*“ Tamtéž, s. 12.

¹⁸⁷ ARISTOTELES, *Politika*, s. 43- 44.

¹⁸⁸ G. DENZLER, *Zakázaná slast*, s. 193.

i ve společnosti.¹⁸⁹ Zodpovědnost Pavla za negativní vnímání ženy bývá však často zpochybňována. Není pochyb, že prosazoval podřízené postavení ženy v manželství a ctil patriarchát, což bylo v jeho době zcela běžné. Přesto není prokazatelný Pavlův výslovně nepřátelský postoj vůči ženám,¹⁹⁰ protože spisy, které o tom svědčí, s největší pravděpodobností mezi jeho pravá díla nepatří.¹⁹¹

Tento vývoj byl velmi důležitý pro formování křesťanského pojetí ženy.¹⁹² Žena se tak stala cílem nenávisti a opovržení. Z názorů církevních otců a filozofů čerpali ostatní muži po celá staletí, přebírali jejich soudy nad ženami a většinou je vzali za vlastní. Přesto však ne všichni smýšleli v této vyhrocené době o ženách jen tímto způsobem. I v Českých zemích jsou patrná přinejmenším díla, která mužům nestrání a dokonce jim vytýkají jejich chyby, stejně jako ženám. Důkazem tohoto jevu je například dílo Šimona Lomnického z Budče, který se ve svých pracích obrací vedle žen také na muže jako hříšníky. K oběma pohlavím však přistupuje s nadějí vedoucí ke spasení¹⁹³ nebo s náležitým trestem, který nenapravitelné hříšníky nemine.¹⁹⁴

Vedle spisů protiženských, tedy misogynních, začaly v této době vznikat také spisy, které lze označit přímo jako obranu žen či jejich chválu, nazývané filogynie¹⁹⁵. Například již na přelomu 11. a 12. století uctil ctnosti žen Pierre Abélard, který se zaměřil na Pannu Marii a napravenou hříšnici Máří Magdalénu,¹⁹⁶ což nemuselo na tehdejší společnost působit zcela pohoršlivým dojmem. Uctívání Panny Marie bylo totiž značně rozšířeno po celé Evropě. I když jí byl v katolické teologii upřen statut božství, je nepřímo uznáván v jejím pojmenování Matka Boží

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 158.

¹⁹⁰ K. UTRIO, *Dcery*, s. 15.

¹⁹¹ „špatná pověst Pavla ve vztahu k ženám pochází hlavně z často citovaného místa v Prvním listu Timoteovi“, G. DENZLER, *Zakázaná slast*, s. 159.

¹⁹² K. UTRIO, *Dcery*, s. 11.

¹⁹³ „*Vejstrahu a naučení drahý spasitel dává řka: Jestliže oko tvé pravé horší tebe, vylupiž je a vrz od sebe neb jest užitečné tobě, aby zahynul jeden úd tvůj, nežli by celé tělo tvé uvrženo bylo do ohně pekelného.*“ Knihovna Strahov, Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Pejcha života*, fol. 61b.

¹⁹⁴ Tamtéž, fol. 59a.

¹⁹⁵ G. BOCKOVÁ, *Utváření*, s. 11.

¹⁹⁶ L. OTIS-COUR, *Rozkoš*, s. 40.

(Bohorodička).¹⁹⁷ Pro katolické křesťany představovala Panna Marie prostřednici, která orodovala u Boha Otce a Syna.¹⁹⁸ Panna Marie byla jakýmsi protikladem Evy, kvůli Evě přišel na svět hřích a Marie tak představuje spásu světa. Ženství, oproti jednoznačnosti mužství, proto představuje nevyvratitelnou dvojznačnost. Žena je zároveň Evou i Marií, hříšnicí i vykupitelkou. Mezi těmito podobami si ženství nevybírá, ale staví je jednu vedle druhé.¹⁹⁹

Po bok Panny Marie se stavěly všechny ženy, které byly stejně jako ona pohlavně neposkvrněné. Panna byla jakýmsi obrazem čistoty těla i duše zároveň a podle křesťanských norem bylo panenství a panictví považováno za nejlepší společenský stav.²⁰⁰ Proto byly příslušnice panenského stavu, oproti hříšné ženě přirovnávané k ďáblově bráně, považovány za Kristovy nevěsty. Pouhá tělesná zdrženlivost nestačila, důležitá byla cudnost duševní.²⁰¹ Panenství spočívalo na rázném odmítnutí světskosti, smyslnosti a sexuality jako překážek na cestě k poznání Boha a věčné blaženosti.²⁰²

Dokonce byl stav panenský zpodobňován jako jedna ze tří složek Božího vojska.²⁰³ Žena, která stála mimo stav panenský, vdovský či manželský, byla náchylnější k svodům ďábla.²⁰⁴ I to je dokladem toho, že ženě byla dána pouze role související s vztahem k muži. Jisté je, že nebyly tyto tři stavy chápány mravokárci pouze jako stádia ženského života, ale především jako kvalitativně nerovné morální

¹⁹⁷ Riane EISLEROVÁ, *Číše a meč. Agrese a láska aneb žena a muž v průběhu staletí*, Praha 1995, s. 16.

¹⁹⁸ K. UTRIO, *Dcery*, s. 28.

¹⁹⁹ J. LE GOFF, J. - C. SCHMITT, *Encyklopedie*, s. 422; K tomuto názoru se kloní také V. BŮŽEK - P. KRÁL (edd.), *Člověk*, s. 22.

²⁰⁰ Srov. M. LENDEROVÁ, *K hříchu*, s. 71; Pavla HORSKÁ - Milan KUČERA - Eduard MAUR - Milan STLOUKAL, *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*, Praha 1990, s. 240; Podle Žalanského řekl Augustin: „*Panictví jest život andělský, jest lilium nejkrásnější a nejskvělejší, jest ušlechtilost veliká, při němž tvář stydlivá, duch pokojný, zrak jasný, hlas milý, . . . modlitba vzácná. Panenství jest poklad znamenitý, klenot drahý nad zlato, . . .*“, H. ŽALANSKÝ, *Knižka*, s. 40;

²⁰¹ H. ŽALANSKÝ, *Knižka*, s. 46; V. BŮŽEK - P. KRÁL (edd.), *Člověk*, s. 23.

²⁰² R. van DÜLMEN, *Kultura*, s. 165.

²⁰³ „*Kdo jsou vojska Boží, nežli stav panenský, vdovský, manželský, kteréžto, když jeden každý stav v svém pořádku stojí, v čistotě pánu Bohu slouží, vojsko Boží jest nazváno.*“ *Pramen*, fol. 99a.

²⁰⁴ H. ŽALANSKÝ, *Knižka*, s. 38.

formy odpovídající v různé míře ideálu sexuální zdrženlivosti.²⁰⁵ Otázkou zůstává, jak tato vyhraněná polarizace postojů k ženě souvisela s obyčejnou světskou ženou a nakolik odrážela její postavení v rodině a společnosti.

Ne zcela jednoznačný je původ a historická funkce Máří Magdaleny. Tato žena je všeobecně známá jako zavržená nevěstka, která se snažila svou duši očistit mytím Kristových nohou. Přesto je však tato žena obestřena tajemstvím. Není znám ani její věk, ani vzhled, a přesto se objevuje ve všech čtyřech evangeliích. Vědci se domnívají, že asi pocházela z Magdaly, o kterém vypráví židovský text jako o městě neřesti. Možná také proto byla její pověst spojena s hříchem neřesti. Přesto se však v Bibli o tom, že by byla Máří Magdalena nevěstkou, nedočteme ani slovo. Možná šlo o typický případ osamělé ženy a někteří badatelé se přiklánějí spíše k tomu názoru, že přízvisko Magdalská mohlo značit pouze to, že byla ženou svobodnou a nenesla jméno po svém muži. Lidé její samotu, která se neslučovala s předurčením ženy a s jejím společenským postavením, mohli připisovat různým hříchům jako posedlosti ďáblem či čarodějnictví. Protože právě nejvíce podezírané ze špatnosti byly osamělé, vykořeněné ženy, jejichž životní styl byl dostačujícím důvodem k tomu, aby byly vykázány na okraj společnosti.²⁰⁶

Výraznější projevy sympatií k ženám se objevily mnohem později. Roku 1525 vydal Galeazzo Flavio Capra svůj traktát *O vznešenosti a důstojenství žen*, který je považován za jeden z prvních tohoto druhu.²⁰⁷ K zpochybnění ženské duchovní méněcennosti se přiklonil také Erasmus Rotterdamský, který napsal knihu *Colloquia*, spor opata a učené ženy, kde se také staví na stranu žen.²⁰⁸

Dokonce se na počátku 16. století objevil lékař, přírodní filozof a okultista Heinrich Cornelius Agrippa z Nettesheimu, který byl natolik odvážný, že ve svém díle *O vznešenosti a přednostech ženského pohlaví* ženu nad muže povýšil.

²⁰⁵ J. RATAJOVÁ - L. STORCHOVÁ (edd.), *Nádoby*, s. 516.

²⁰⁶ J. LE GOFF, *Středověký člověk*, s. 261; Přesto, jako se postupně změnil přístup k ženě jako takové, ani Máří Magdalena nebyla opomenuta, církev uznala křivdu, která jí byla způsobena, a roku 1969 byla tato žena oficiálně přivlastku kajicnice zbavena. Jisté rehabilitace z úst Pierra Abélarda se jí však dostalo již na přelomu 11. - 12. století, kdy Máří Magdalenu označil za apoštola apoštolů. Srov. G. DENZLER, *Zakázaná slast*, s. 157; L. OTIS-COUR, *Rozkoš*, s. 40.

²⁰⁷ G. BOCKOVÁ, *Utváření*, s. 13.

²⁰⁸ G. DENZLER, *Zakázaná slast*, s. 165.

Důvodem pro něj byl právě materiál, ze kterého byla první žena vytvořena, a také to, že byla podle něj vrcholným dílem Boha.²⁰⁹ Mnohem pádnější argumenty pro povýšení ženy nad muže měl však ještě v tomtéž století obránce žen Gedaliah ibn Yahya, který doplnil Agrippinovo tvrzení ještě o myšlenku rovnosti ženského a mužského rozumu a nadřazenosti žen v tom, že jsou oproti mužům schopné rodit a snést porodní bolesti.²¹⁰

Důležitý je v tomto sporu také hlas ženy, který se ozval již na samém počátku 15. století. Proti hanění ženského pohlaví sepsala Francouzka Christine de Pizan své dílo *Město žen* z roku 1405.²¹¹ Prohlásila, že by měly ženy děkovat Bohu za to, že vložil bohatství jejich duše do ženského těla.²¹² Tento výrok zní na svou dobu velmi odvážně, přesto se po následující staletí nijak významně postavení ženy nezměnilo. V Evropě se do sporu pohlaví přidalo postupně více žen, především však až na počátku 17. století. Gisela Bocková uvádí například tři Italky, Arcangelu Tarabottiovou, Moderatu Fonteovou a především Lucretii Marinellu, která se nespokojila s hájením žen. Jako jedna z prvních psala totiž o nedostacích mužů. Mezi Christine de Pizan a Lucretii Marinelou stojí téměř dvě století, dlouhý čas, během něhož zůstával přístup většiny mužů k ženské roli ve společnosti beze změny. Přesto je zde patrný určitý vývoj společnosti, ženy už se pouze nebrání proti kritice mužů, samy začínají pomalu poukazovat na nedostatky mužské části společnosti. Přes tyto ženské snahy se po celá staletí donekonečna opakovaly argumenty patristické tradice a pouze se upravovaly v závislosti na otevírání nových cest myšlení.²¹³

Jak už bylo výše zmíněno, vztahy mezi oběma pohlavími, nevyrovnané na úkor žen, byly podporovány také v praktickém životě. Pro ženu byla klíčová úloha určena rodinnými vztahy, a to především manželstvím. Přesto, že pro ženin život bylo manželství téměř jediným východiskem, církev k tomuto svazku

²⁰⁹ Srov. G. DENZLER, *Zakázaná slast*, s. 166; G. BOCKOVÁ, *Utváření*, s. 13.

²¹⁰ G. BOCKOVÁ, *Utváření*, s. 15.

²¹¹ Srov. G. BOCKOVÁ, *Utváření*, s. 22; L. OTIS-COUR, *Rozkoš*, s. 40.

²¹² L. OTIS-COUR, *Rozkoš*, s. 40.

²¹³ Srov. J. LE GOFF, J. - C. SCHMITT (edd.), *Encyklopedie*, s. 414; G. DUBY, *Vznešené paní*, s. 32.

přistupovala pouze jako k nutnému zlu²¹⁴ a upřednostňovala panenský stav.²¹⁵ Vztah muže a ženy a jejich pohlavní život církev tolerovala pouze jako ochranu před případným smilstvem.²¹⁶ Zároveň měla církev představu, že tento svazek nesmí být uzavírán pro naplnění tělesného chťiče.²¹⁷ Manželství mělo být uzavřeno pouze za účelem plození²¹⁸ a výchování dětí²¹⁹ a bylo ustanovené Bohem.²²⁰ Právě tato argumentace o správném manželství vedla některé autory k názoru, že z těchto důvodů je manželství mnohem cennější než panenství.²²¹ Tento svazek také symbolizoval vzájemné spojení těla muže a ženina těla vytvořeného z jeho žebra. Sňatkem se tak podle církve (opět) stávali jedním tělem.²²² To vše mělo přispívat

²¹⁴ G. DUBY, *Rytíř*, s. 23.

²¹⁵ Našli se však autoři, kteří manželství nad neposkvrněnost pozdvihli. Jedním z nich je Havel Žalanský, který tvrdil, že manželé mají v životě více překážek a starostí s tím, aby si navzájem vyšli vstříc, což nezadání řešit nemusí a mají tak snazší život. H. ŽALANSKÝ, *Knížka*, s. 284, 285.

²¹⁶ „Apoštol Pavel říká: Je pro muže lépe, když žije bez ženy. Abyste se však uvarovali smilstvu, ať každý má svou ženu a každá svého muže.“, G. BELLINGER, *Sexualita*, s. 265 - 305; P. HORSKÁ - M. KUČERA - E. MAUR - M. STLOUKAL, *Dětství*, s. 240; J. RATAJOVÁ - L. STORCHOVÁ (edd.), *Nádoby*, s. 521.

²¹⁷ Srov. Josef GRULICH, „*Slavnostní okamžiky*“ - svatební a křestní obřad v období raného novověku. (*Závěry tridentského koncilu a pražské synody ve světle jihočeských matričních zápisů z 2. poloviny 17. století*), *Historická demografie* 24, 2000, s. 49 - 82.; „*Právo manželské svobodně puštěno každému, aby v osidla ďáblova neupadl, s cizí ženou nehřešil, hanebně nesmilnil a nezavinil Bohu svému.*“ A. DOLENSKÝ (ed.), Š. Lomnický z Budče, *Kupidova střela*, s. 113.

²¹⁸ G. DUBY, *Rytíř*, s. 27; P. HORSKÁ - M. KUČERA - E. MAUR - M. STLOUKAL, *Dětství*, s. 240.

²¹⁹ Srov. A. CÍSAŘOVÁ KOLÁŘOVÁ, *Žena v Jednotě*, s. 64; V. BŮŽEK - J. HRDLIČKA - P. KRÁL - Z. VYBÍRAL, *Věk*, s. 307; J. GRULICH, „*Slavnostní okamžiky*“, s. 49 - 82.; „*Protož onen dobrý a Boha bojící Tobíáš, znaje příčinu ustanovení stavu manželského, takto mluvil. (Tobie: 8) Ty znáš, pane, že ne z příčiny smilstva beru sobě manželku, ale pro samý toliko plod potomní, v němž buď požehnáno jméno tvé na věky věků.*“ *Pramen*, fol. 14a.

²²⁰ Srov. „*Manželstva žádný nemá sobě zlehčovati z těchto příčin: Jedno nejprve proto, že pán Bůh sám ráčil ten stav ustanoviti a sám ráčil snoubci toho manželstva býti.*“ *Pramen*, fol. 13b; G. DUBY, *Rytíř*, s. 26.

²²¹ „*Panicťví jest neplodné a k rozmnožování ctitelů božích neslouží. Ale manželství jest zahrádka obce i církve: jestli je vyvrátíš, obec i církev v nic obrátíš.*“ H. ŽALANSKÝ, *Knížka*, s. 311.

²²² G. DUBY, *Rytíř*, s. 21.

k vytvoření pocitu jejich těsnějšího sepětí s Bohem.²²³ Přesto však tato pomyslná jednota nikterak nepopírá tvrzení o podřízenosti ženy svému muži.²²⁴

Manželství bylo ale chápáno nejen jako lék proti tělesnému chtíči, důležitá byla především souvislost mezi „tělesným“ a „duchovním“ modelem manželství.²²⁵ Právě díky propojení těchto dvou složek bylo manželství bráno jako ideální model pro všechny ostatní společenské instituce a vztah mezi mužem a ženou, jako bytostí jemu podřízenou, byl tak zároveň vedle nutného zla představován symbolickou obdobou vztahu a spojení Krista s církví.²²⁶ Kristus byl připodobňován k ženichu a církev zastávala nevěstu. Zároveň tím bylo řečeno, že církev, stejně jako Eva vzniklá z Adamova boku, vzešla z Krista.²²⁷ Kristus a církev tak tvořili jeden celek, a tudíž i manželé měli na toto nerozlučné spojení dbát ze všeho nejvíc. Manželé byli tedy spojení tělem i duší a jediné, co je mohlo rozdělit, byla smrt.²²⁸ Tímto okleštěním a nastolením řádu do vztahu muže a ženy získal manželský svazek na váženosti a mohl být na IV. lateránském koncilu roku 1215 zařazen mezi sedm svátostí.²²⁹

Chování páru v manželství, především chování ženy, spojované s její tělesností, bylo velmi důležité a bylo žádoucí ho regulovat.²³⁰ A protože bylo manželství ustanoveno v ráji, církev představovala jeho obraz, a proto by se měl sňatek uzavírat před jejími dveřmi²³¹, snažila se církev podmanit si uzavírání sňatků, a tím mít manželské páry pod svojí kontrolou. Tuto snahu církve podpořil

²²³ Srov. J. GRULICH, „Slavnostní okamžiky“, s. 49 - 82; „*Také spojení manželů vyznamenává spojení božství s člověčenstvím.*“, *Pramen*, fol. 15a.

²²⁴ G. DUBY, *Rytíř*, s. 21.

²²⁵ J. RATAJOVÁ - L. STORCHOVÁ (edd.), *Nádoby*, s. 523.

²²⁶ Srov. „*Druhé spojení manželské vyznamenává spojení Krista pána s církví křesťanskou.*“ *Pramen*, fol. 15b.; Edith ENNENOVÁ, *Ženy ve středověku*, Praha 2001, s. 44; G. DUBY, *Rytíř*, s. 23.

²²⁷ „*Svátost ta velká jest pravým mezi Kristem a církví. Dvoje pak toto první spojení, totiž to tělesného manželstva muže a ženy a spojení duše s tělem v ráji je způsobilo.*“ *Pramen*, fol. 16a.

²²⁸ „*Obojí takové spojení nic jiného nemůže rozdělit, nežli sama smrt.*“ Tamtéž, fol. 16a-16b.

²²⁹ Srov. Božena KOPIČKOVÁ, *Tajné zasnuby a sňatky ve středověkých Čechách*, *Dějiny a současnost* 18, 1996, č. 3, s. 7-11; „*Manželstvo jest počteno za jednu svátost*“, *Pramen*, fol. 16a; G. DUBY, *Rytíř*, s. 26.

²³⁰ K. UTRIO, *Dcery*, s. 116.

²³¹ G. DUBY, *Rytíř*, s. 173; O vlivu církve na manželství a jeho právní úpravy rodinných vztahů píše Karel MALÝ, *České právo v minulosti*, Praha 1995, s. 75.

už westminsterský koncil roku 1102.²³² Již silně zakořeněný vliv církve je patrný v 16. století, kdy k uzavření dokonalého manželství neodmyslitelně patřilo vedle manželského slibu, také kněžské oddání.²³³ Toto století dává také poprvé možnost volby ženě, k uzavření sňatku byl totiž nutný její souhlas se vstupem do tohoto svazku.²³⁴

Vedle sňatků se církev snažila regulovat i pohlavní život v manželství, protože i když bylo manželství jako takové dobré, mohlo by v jeho rámci přesto docházet k tělesnému hříchu.²³⁵ Církev se tak snažila omezovat pohlavní život například určením nevhodné doby pro pohlavní styk manželů.²³⁶ Podle dobových měřítek byl významnější závazek věrnosti a pomoci během společného života než vášeň.

Společnost sledovala také věkový rozdíl mezi manžely. Důležité pro to, aby žena poslouchala svého muže, bylo tedy také to, že od přirozenosti měl být muž starší. To opět souviselo se stvořením Adama a Evy.²³⁷ Protože, jak už bylo výše zmíněno, žena měla muže poslouchat, proto, že byla stvořena až jako druhá. Adamovo prvenství tedy souviselo i s jeho věkem, byl starší než Eva. I v tomto

²³² B. KOPIČKOVÁ, *Tajné zasnuby*, s. 7–11.

²³³ „Slibu v slovech přítomných vysvětlení, kněžské slavné a zjevné oddání a tělesné spojení. O takovém manželstvu Bůh mluvil.“ *Pramen*, fol. 13a; O zpřísnění předpisů na tridentském koncilu při uzavírání manželství píše také Jiří KLABOUCH, *Manželství a rodina v minulosti*, Praha 1962, s. 79.

²³⁴ Srov. „aby dokonalé manželstvo býti mohlo, totiž to snoubení neb snoubce povolení obojích muže i ženy neb panice a panny.“ *Pramen*, fol. 13a; R. van DÜLMEN, *Kultura*, s. 139.

²³⁵ „Nedomnívej se, aby Bůh trestal pro pojímání manželek a pro vdávání nic nebo manželstvo samo v sobě dobré a chvalitebné jest, ale pro zlé a neřádné požívání manželstva, ješto pod jménem manželstva mnohé se nečistoty a hříchové páchaly a působily.“ *Pramen*, fol. 9a-9b; Ke káravým řečem mravokárců ohledně manželského pohlavního života také P. HORSKÁ - M. KUČERA - Eduard MAUR - M. STLOUKAL, *Dětství*, s. 235.

²³⁶ Srov. Nevhodným časem pro pohlavní sblížení bylo například období těhotenství, doba šestinedělí či nemoc, J. FRANCEK, *Zločin a sex*, s. 15; „Žádný s svou ženou v postní dni, ať se ovšem nespojí s ní,“ „svatých dní a nocí, jako jest slavnost vánoční, velikonoční,“ „čas měsíční, nemoci ženské,“ A. DOLENSKÝ (ed.), *Š.Lomnický z Budče, Kupidova střela*, s. 311, 313, 314, 315; Muž se své ženy neměl dotknout ani tři měsíce před porodem, či tři dny po svatbě, G. DUBY, *Rytíř*, s. 25.

²³⁷ „Anobrž netoliko samý Adam, prvé nežli Eva manželka jeho učiněn jest, ale i posavad ještě takový řád vidíme, že obyčejně prvé na svět se rodí muž nežli ta žena, kteráž má někdy jeho býti manželkou.“ R. SUŠICKÝ, *O svornosti*, s. 28.

případě si vzala společnost první lidský pár jako normu, kterou nebylo radno překračovat.²³⁸ Jak už z pramenů vyplývá i tato věková nadřazenost muže nad ženou byla často porušována, a proto bylo důležité na tyto objevující se problémy upozornit, neboť tím hříšník porušil Boží řád.²³⁹

Zároveň se spíše kladl důraz na to, aby si mladí muži nebrali staré vdovy,²⁴⁰ čímž by nastolenou zvyklost převrátili zcela. Taková starší, zajištěná vdova byla často popisována jako neplodná baba²⁴¹, která se ovládat mladším mužem nenechá. Naopak bude vládnout jemu a pořádek naruší zcela ještě tím, že místo toho, aby živil on ji, bude si ona vydržovat jeho.²⁴² Také tito mladí muži byli podrobeni společenské kritice a nejčastěji byli označováni za mladé blázny, kteří si berou staré, plesnivé, neplodné vdovy pouze pro peníze a majetek.²⁴³ Tímto se převrací přirozený řád, který nastolil Bůh tím, že stvořil muže jako živitele a ženu nahou a chudou, beze všeho majetku.²⁴⁴ Na druhou stranu byla mnohdy vdova vyobrazována také jako oběť, a to především proto, že po ztrátě muže byla „tělem bez hlavy“²⁴⁵ a působila na své okolí jako bezradná žena v neustálém nebezpečí.

²³⁸ „*Nebo podle dobrého a chvalitebného způsobu obyčejně mládenec aneb vdovec starší jest v letech, a tak i prvé na světě býti musí nežli panna aneb vdova, kterouž sobě k stavu manželskému pojímá.*“
Tamtéž, s. 28-29.

²³⁹ Tamtéž, s. 29.

²⁴⁰ R. SUŠICKÝ, *O svornosti*, s. 29-30; Také o mladých hříšných vdovách V. BŮŽEK - P. KRÁL (edd.), *Člověk*, s. 26; Pavel KRÁL, *Vdovy ve šlechtické společnosti raného novověku*, in: Tünde Lengyelová, *Žena a právo. Právne a společenské postavenie žien v minulosti*, Bratislava 2004, s. 144; Jana Ratajová píše, že „podle dobové literatury byl vdovský stav pojímán jako „nejbídnejší“ ze všech stavů.“ Jana RATAJOVÁ, *Pražské testamenty (1600 - 1620) jako pramen k dějinám rodinných struktur*, Pražský sborník historický 30, 1998, s. 100 - 125; O vdovách také Zikmund WINTER, *Z rodiny a domácnosti staročeské II*, Praha 1911, s. 33; K nerovnému věku mezi manžely a k postavení vdovy v raně novověké společnosti také P. HORSKÁ - M. KUČERA - E. MAUR - M. STLOUKAL, *Dětství*, s. 229.

²⁴¹ Srov. R. SUŠICKÝ, *O svornosti*, s. 29-30; „*Jsou i ženy staré, nástrahy ďáblovy, o které již svět nestojí.*“ H. ŽALANSKÝ, *Knižka*, s. 207.

²⁴² H. ŽALANSKÝ, *Knižka*, s. 395.

²⁴³ R. SUŠICKÝ, *O svornosti*, s. 29-30; K tomuto tématu a výrokům Rosacia Sušického Z. WINTER, *Z rodiny II*, s. 110.

²⁴⁴ R. SUŠICKÝ, *O svornosti*, s. 29-30.

²⁴⁵ H. ŽALANSKÝ, *Knižka*, s. 326.

Vedle tohoto nechvalného vyobrazení vdovy, coby narušitelky přirozeného řádu, měla žena v tomto společenském postavení ještě jednu podobu, pro ni samotnou mnohem milosrdnější. Vdovský stav jako takový byl, vedle upřednostňovaného panenství a uznávaného manželství, velmi vážený.²⁴⁶ Mnohými byl dáván na roveň stavu panenskému a někteří zašli tak daleko, že ho nad stav panenský dokonce povýšili. Důležité však bylo dodržovat tento stav dobrovolně.²⁴⁷ Pro vdovství jako stav v jistém ohledu nejváženější byl například humanista Erasmus Rotterdamský. Podle něj je vdova přinejmenším rovna panně, je však ctnostnější v tom, že na rozdíl od panny okusila stav manželský, nepodlehla mu a dobrovolně zůstala ve váženém stavu vdovském.²⁴⁸ Tímto se opět, stejně jako u protikladů v podobě ženy-Evy a ženy-Panny Marie, objevuje ve společenském pojetí polarizace v rámci vdovského stavu.

Přesto, že jsou tyto tři stavy ve většině mravokárných děl představovány bez problémů vedle sebe, s důrazem na klady i zápory každého z nich, manželství zůstává zbývajícími dvěma stavy do značné míry ohroženo.²⁴⁹ Svazek manželský je totiž mravokárci chápán a přijímán jako jakýsi mezistupeň mezi panenstvím a vdovstvím, který se však nehonosí ani tělesnou čistotou, jako stav první, ale ani odříkáním poznaného jako je tomu v ideálním případě u stavu vdovského. Jistě i proto, aby se manželský stav vyrovnal stavu panenskému a vdovskému, požadovali mravokárci, aby v něm převládala stránka duchovní nad tělesnou.

V souladu s ženíným podřízeným postavením vůči muži byla také její právní a majetková identita. Také z právních důvodů byl pro ženu sňatek nejpříjemnější. Pokud se žena vdala, měla větší šanci na finanční zajištění pro další život. K manželství totiž patřilo v 16. století neodmyslitelně věno.²⁵⁰ Věno získala žena při sňatku, a přestože jej spravoval její manžel jako součást manželského fondu, stále zůstávalo jejím majetkem.²⁵¹ Důležité byly pro ženu také svatební smlouvy,

²⁴⁶ Tamtéž, s. 145;

²⁴⁷ V. BŮŽEK - J. HRDLIČKA - P. KRÁL - Z. VYBÍRAL, *Věk*, s. 307.

²⁴⁸ V. BŮŽEK - J. HRDLIČKA - P. KRÁL - Z. VYBÍRAL, *Věk*, s. 307; P. KRÁL, *Vdovy*, in: T. Lengyelová, *Žena*, s. 143.

²⁴⁹ J. RATAJOVÁ - L. STORCHOVÁ (edd.), *Nádoby*, s. 526.

²⁵⁰ K. MALÝ, *České právo*, s. 77; K věnu Zikmund WINTER, *Z rodiny II*, s. 66.

²⁵¹ Srov. R. PERNOUDOVÁ, *Žena*, s. 19; J. GOODY, *Utváření*, s. 88.

kteřé byly sepišované právě z majetkových a existenčních důvodů. V těchto smlouvách se zavazoval právoplatný zástupce nevěsty vyplatit jí věno. Nárok na věno byl dán ze zákona,²⁵² měl-li někdo více dcer, musela každá dostat věno ve stejné výši.²⁵³ Věno bylo vypláceno panně či vdově z jejího statku nebo dědičkého dílu a připovídalo se budoucímu manželu.

Na druhou stranu získala nevěsta od svého nastávajícího tzv. „obvěnění“,²⁵⁴ které jí mělo zajistit klidný život v případě manželovy smrti. Obvěnění mělo být ve výši dvou a půl násobku věna.²⁵⁵ Podle práva městského měl ženich povinnost obvěnit nevěstu do roka a do dne.²⁵⁶ Pokud by do roka a do dne zemřela žena, náleželo by věno manželovi, kdyby se stalo naopak a zemřel by první muž, měla-li žena věno a obvěnění, bylo jí vráceno.²⁵⁷ Podle práva zemského mohl například každý muž své ženě, ještě kromě peněz, nechat zapsat do svatebních smluv nebo desek zemských další dědictví, například v podobě panství, které by žena mohla užívat po jeho smrti.²⁵⁸

Smlouva před sňatkem měla velký význam pro oba manžely.²⁵⁹ Beze smluv by měl pozůstalý po zemřelém manželu jen třetinu majetku a dvě třetiny by připadly

²⁵² Srov. Rodina mohla nevěstě odmítnout vydat věno pouze ve výjimečných případech, jako byl sňatek bez souhlasu rodiny, nebo když ztratila panenství již před svatbou, K. MALÝ, *České právo*, s. 77; G. DUBY, *Rytíř*, s. 30.

²⁵³ Josef JIREČEK (ed.), *Pavel Kristián z Koldína, Práva*, s. 588.

²⁵⁴ Petr VOREL, *Aristokratické svatby v Čechách a na Moravě v 16. Století jako prostředek společenské komunikace a stavovské diplomacie*, *Opera historica* 8, 2000, s. 191 - 206; Z. WINTER, *Z rodiny II*, s. 71.

²⁵⁵ J. JIREČEK (ed.), *Pavel Kristián z Koldína, Práva*, s. 102 - 104.

²⁵⁶ Tamtéž, s. 102 -104.

²⁵⁷ Tamtéž, s. 102 -104.

²⁵⁸ J. JIREČEK, H. JIREČEK (edd.), *Zřízení*, s. 376.

²⁵⁹ Srov. G. DUBY, *Rytíř*, s. 29; Petr MAŤA, *Rituál zasnub v deníku renesančního kavalíra*, *Dějiny a současnost* 18, 1996, č. 6, s. 11 - 15; Zikmund Winter píše, že svatební smlouvy byly prospěšné hlavně pro ženu, protože v případě zchudnutí rodiny bylo pravidlo, že se nejdříve sáhne do zásob z manželových peněz, aby měla žena zajištěnou budoucnost. Z. WINTER, *Z rodiny II*, s. 68; ke svatebním smlouvám také Pavla NÁCOVSKÁ, *Svatební smlouvy jako pramen sociálně - dějinného a historicko - demografického poznání (Kutná Hora 1550 - 1600)*, *Historická demografie* 21, 1997, s. 37 - 72; k zajištění řádných majetkových vztahů mezi manžely sloužily také testamenty, tedy poslední vůle, jež věnují zaopatření vdov velkou pozornost. Více se o testamentech zmiňuje J. RATAJOVÁ, *Pražské testamenty*, s. 90 - 125.

dětem nebo jiným nejbližším přátelům zesnulého.²⁶⁰ Co se týká majetku a svobody, nejvýhodnější postavení měly většinou vdovy. Pokud ženin manžel za svého života věno nepropil nebo neutratil, získala ho většinou zpět a stala se z ní svobodná žena. Vdova měla právo na vše, co do manželství vnesla. Mohla si nárokovat své šperky, šaty a dokonce i to, co jí manžel daroval.²⁶¹

V některých případech však žena na majetek po svém manželovi právo neměla. Znevýhodněná byla žena oproti muži v případě cizoložstva, smilstva či zabití manžela. V souvislosti s těmito prohřešky pomýšlí městská práva pouze na ženu jako viníka, a pokud by došlo k prokázání viny v některém z těchto bodů, přišla by vedle majetku také o hrdlo.²⁶² Dále mohla žena ztratit právo na majetek po manželovi, když by od něho odešla bez jakékoliv příčiny a nechtěla-li by se k němu vrátit, nebo pokud se nechtěla starat o nemocného manžela, šířila-li o něm pomluvy nebo žila-li nepoctivě a stýkala-li se proti manželově vůli s nepoctivými lidmi.²⁶³ Žena mohla od manžela odejít jen v případě, že ji bil nebo byl na ní hrubý a nepřiměřeně ji trestal. Mohla se uchýlit ke svým přátelům a chovala-li se počestně a poctivě, nic ze svého práva neztratila.

Tak byla žena definována především svým tělem, pohlavím a rodinnými vztahy.²⁶⁴ Společenské postavení ženy se omezilo pouze na vztah s mužem. Žena byla pouhou součástí soukromé sféry mužského světa a byla jí přisouzena jen role dcery, matky, sestry či manželky.²⁶⁵ Pokud žena z jakýchkoliv důvodů ze své role vystoupila, obrátila se na ni pozornost celé společnosti. Jak už bylo výše naznačeno, hříšná žena 16. – 17. století však nemusela vůbec porušit trestně právní normy. Prohřešky žen byly většinou spojovány se zmíněným snižováním mužova postavení v jejich vztahu. Žena měla být muži od přirozenosti poddána, a tak bylo podrobena drobnohledu veškeré její chování, které mohlo tento podřízený stav ohrozit či

²⁶⁰ J. JIREČEK (ed.), *Pavel Kristián z Koldína, Práva*, s. 104 - 105.

²⁶¹ J. GOODY, *Utváření*, s. 90.

²⁶² Tamtéž, s. 106.

²⁶³ J. JIREČEK (ed.), *Pavel Kristián z Koldína, Práva*, s. 104 - 105.

²⁶⁴ J. LE GOFF, *Středověký člověk*, s. 241.

²⁶⁵ Ženy raného novověku se podle Václava Bůžka a Pavla Krále s touto rolí zcela ztotožňovaly, o čemž svědčí úvodní pasáže korespondence, ve které ženy samy sebe označují jako matku, dceru či vdovu patřící k mužskému zástupci rodiny. V. BŮŽEK - P. KRÁL (edd.), *Člověk*, s. 23.

zpochybnit. S tímto jednáním byly spojovány ženské vlastnosti jako pýcha, parádivost, neposlušnost, hašteřivost, lakomost, závist a v neposlední řadě větší sklon k tělesným touhám.

3. „Hříšná“ žena?

3.1 Tělo jako původce všeho zla

Pro tuto práci představuje tělo velmi důležitý pojící článek, neboť veškerý hřích a zejména ten ženský vycházel podle mravokárců z tělesného chtíče. Na jednu stranu bylo tělo glorifikováno, to však souviselo především s Kristovým zmrtvýchvstáním.²⁶⁶ Lidské tělo jako takové bylo ve většině případů haněno a bylo představováno jako nejzásadnější podnět k hříchu.²⁶⁷ Hlavním důvodem negativního přístupu mravokárců mohla být nepřiměřená pozornost, která byla s příchodem renesance lidskému tělu²⁶⁸ věnována. Tyto nové módní tendence mohly v mravokárcích i církevních představitelích vyvolat obavy z odklonu člověka od Boha k sobě samotnému.

Člověk byl církevními otci sice definován jako spojení těla a duše,²⁶⁹ přesto měla duše před tělem v každém případě přednost. Právě duši získal člověk oproti zvířatům jakousi výsadu, protože on duši má, ale zvířeti náleží pouze tělo. Duše tak byla před tělem upřednostňována, a protože byla nesmrtelná, bylo důležité uchovat ji v čistotě. Je však zajímavé, že počátek hříchu se musí nutně rodit v duši, a přesto je s hříchem spojováno ve většině případů převážně tělo. Tak tomu bylo již u výkladu prvotního hříchu,²⁷⁰ který byl výhradně hříchem pýchy²⁷¹ a neposlušnosti, což muselo vycházet pouze z duše. Přesto i v souvislosti s tímto hříchem hraje významnější roli právě tělo.

Tělo člověka a převážně ženské tělo bylo církevními otci i mravokárci

²⁶⁶ J. LE GOFF - N. TRUONG, *Tělo*, s. 13.

²⁶⁷ „Podle křesťanského myšlení je vesmír polem, na němž zápasí duch s hmotou, a všechno tělesné je ovládané zlem.“, G. DUBY, *Rytíř*, s. 24; Tyto hříchy byly mravokárci začleněny do „*hříchů skutečných: totiž do všech činů zlých a nepravých*“, kategorie „ *zevnitřních hříchů*“ a představují tak veškeré činy spáchané na cizím či vlastním těle proti Božímu přikázání. Toto zařazení se tak vztahuje na všechny uvedené hříchy v diplomové práci, *O hříších*.

²⁶⁸ Olga ŠROŇKOVÁ, *Die Mode von der Renaissance bis zum Rokoko*, Praha 1959, s. 13.

²⁶⁹ J. LE GOFF - J. Claude SMITT (edd.), *Encyklopedie*, s. 811.

²⁷⁰ Tamtéž, s. 812.

²⁷¹ A. Augustinus, *O Boží obci*, s. 41.

po staletí haněno. Tento odmítavý postoj církve k tělesnu vykázal ženám zcela podřadné postavení.²⁷² Žena byla totiž velmi často představována jako původce hříchu, pokušitelka, svůdkyně mužů a bytost posedlá sexem.²⁷³ Ženská přirozenost byla definována jako otevřená nádoba, v jejímž středu vrou nepotlačené vášně.²⁷⁴ Také její tělo, ale i tělo jako takové, bylo neodmyslitelně spojováno se sexualitou a představovalo tak nejčastější důvod k hříchu. Tělesné touhy byly tak přestupkem proti rozumu a posléze hříchem proti Bohu.²⁷⁵ Člověk tak měl podle toho k vlastnímu tělu přistupovat. Vždyť nevzniklo z ničeho jiného než z „ošklivého mužského semene“²⁷⁶ a v těle matky bylo krmeno její krví.²⁷⁷ V souvislosti s tělem tak křesťanství hanělo všechny tělesné moky.²⁷⁸ Vládla představa, že tělo člověka je při narození i po celou dobu života nečisté, „plné lejn a smradu“.²⁷⁹ Od toho všeho se odvíjelo přirovnání těla k „nečisté nádobě“²⁸⁰ hříchu. Z těchto důvodů neměl člověk právo být pyšný nebo jinak se sebou spokojený nebo dokonce zneužívat tělo k nejhorším hříchům jako bylo smilstvo a cizoložstvo. Ne zcela bez poskvrny byla ale každá soulož i v rámci řádného manželství.²⁸¹ Ctnostný člověk by se měl za své tělo stydět a kořit se Bohu.²⁸² V neposlední řadě bylo také důležité udržovat tělo v čistotě, a to především z toho důvodu, že bylo vykoupeno Kristovou krví.²⁸³ Člověk raného novověku měl myslet také na smrtelnost těla, protože lidské tělo představovalo velmi mdlý, nepevný a nestálý příbytek pro duši.²⁸⁴ Tělo bylo často připodobňováno ke stéblu darovanému člověku Bohem, které zlomí sebemenší

²⁷² M. LENDEROVÁ a kol., *Eva*, s. 7; V. BŮŽEK - P. KRÁL (edd.), *Člověk*, s. 29.

²⁷³ M. LENDEROVÁ a kol., *Eva*, s. 7

²⁷⁴ R. MUCHEMBLED, *Dějiny*, s. 112.

²⁷⁵ J. LE GOFF, J. - C. SCHMITT (edd.), *Encyklopedie*, s. 642.

²⁷⁶ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Pejcha*, fol. 121a.

²⁷⁷ Tamtéž.

²⁷⁸ G. DUBY, *Rytíř*, s. 24.

²⁷⁹ Podle Šimona Lomnického: „Svatý Jeroným: *Kterak ten jen pejchá, pne se, kdo s sebou vždy záchod nese?*“ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Pejcha*, fol. 121a-121b.

²⁸⁰ Tamtéž, fol. 121a.

²⁸¹ G. DUBY, *Rytíř*, s. 24.

²⁸² Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Pejcha*, fol. 121a .

²⁸³ H. ŽALANSKÝ, *Knižka*, s. 378.

²⁸⁴ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Pejcha*, fol. 124a.

nemoc.²⁸⁵ Ani konec tělesné schránky není hoden pýchy či chlouby, protože tělo skončí jako potrava červů.²⁸⁶

3.2 Pýcha, první tělesný hřích

Největším hřichem spojovaným s tělesnem a především s tělem ženy byla pýcha. Pýcha byla v 16. století chápána jako původce všech hříchů a měla tak ve světě nad všemi hřichy prvenství.²⁸⁷ Představovala všudypřítomnou neřest, kterou byl nakažený celý svět a bylo nutné se jí zbavit. Z pýchy tak pocházely podle mravokárců všechny ostatní hřichy v podobě zlosti, žárlivosti, ale i hřichy sexuálního charakteru. Pýcha byla nejčastěji spojována s ženou, v tomto případě se však jednalo především o pýchu těla. Mravoučná literatura však uvádí, že pýcha jako taková se ale v této době nevyhnula nikomu, a proto se objevuje v souvislosti s touto špatnou vlastností patřičně káravý tón nejen proti ženám, ale také vůči mužům.²⁸⁸ Pýcha mohla zasáhnout kohokoliv, nejenže vládla oběma pohlavím, zmocnila se podle mravokárců také všech stavů.²⁸⁹

Vedle toho, že byla pýcha představována jako zdroj ostatních hříchů, byla zároveň řazena mezi tři nejhorší nectnosti.²⁹⁰ K pýše, jako jednomu z nejhorších

²⁸⁵ Tamtéž.

²⁸⁶ Tamtéž, fol. 121a.

²⁸⁷ „*Pejcha prý nemůže odpočinout, jak dlouho něco nad sebou vidí, kteráž hned od počátku Bohu rovná býti chtěla a nad jinými všemi hřichy zvítězila a prvenství v světě obdržela.*“ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Pejcha*, fol. 98b.

²⁸⁸ Tamtéž, fol. 1a.

²⁸⁹ „*Ano čím jest místo slavnější, tím jest pejcha vzácnější, v shromáždění, na kazatedlnici při kázání, i na rathause a při každém obecném jednání, vsudy se hledí přimísiti, vsudy panovati a předek míti. V chrámě páně, na místě svatém velmi vítězí, obojím pohlavím vládne a obzvláště v kostele je posedá. Takže kdeby skroušení míti a nižiti se měli, tam v ozdobných a nádherných šatech pyšně sobě vedou, na divadla jdou a na všecku pobožnost zapomenou.*“ Tamtéž, fol. 99a.

²⁹⁰ „*Všecko, co jest na světě, jest žádost těla, žádost očí a pejcha života. Pod těmihle třemi hřichy jao zavřel a obsáhl všecky v světě jiné hřichy, jenž jsou smilstvo, lakomství a pejcha.*“ Takto zařadil Matěj Dekaro, který žil ve stejné době jako Šimon Lomnický, ve své první kanonice pýchu mezi tři nejhorší hřichy, které ovládají svět. Tamtéž, fol. 2b-3a.

hříchů, se vyjádřil také podle Šimona Lomnického svatý Augustin. Ten tvrdil, že se pýcha člověka projevuje zalíbením ve vlastní vyvýšenosti.²⁹¹ Lomnický citoval také Petrarku, který podle něj připodobňoval pýchu k neduhu bídných lidí a bláznů.²⁹² Pýcha a všechny ostatní hříchy značily podle mravokárců jakýsi duševní odklon od Boha,²⁹³ lidé posedlí pýchou si více nežli Boha a jeho skutků cenili vlastní osoby a vyžadovali tak po jiných chválu na sebe sama. Pod tíhou tohoto hříchu se lidé vyvyšovali a vypínali nad ostatní. Pyšný člověk tak nesl jasné známky „*nadutosti, chlubitvosti a zpupnosti*“.²⁹⁴ Panovala představa, že se takový člověk většinou oddával radovánkám světa a Bohu se obětovali spíše ti, kteří nevlastnili dokonalé tělo nebo měli dokonce nějakou tělesnou vadu, což mravokárci krásným a většinou bezbožným lidem často vyčítali. Robert Muchembled však na druhou stranu uvádí, že oproti mravokárcům společnost spíše podezírala z hříchu a spolčení s ďáblem lidi, kteří se svým vzezřením vymykali a přílišnou krásou těla neoplývali.²⁹⁵

Pýcha se podle autorů mravoučných děl projevovala v mnoha formách. Někdo se chlubil svojí krásou, bohatstvím, oděvem nebo silou a dobrými skutky. S pýchou tedy souvisel jak hřích duševní, tak i tělesný, dělila se tedy na „*pýchu vnitřní a zevnitřní*“.²⁹⁶

Pýchu „*vnitřní*“ ztotožňovali mravokární autoři s duševnem. Lidé, kteří podléhali této nectnosti, byli neskromní a všechny své dovednosti, zdraví, výmluvnost, rozum a další ctnosti připisovali pouze a jen svému přičinění, nikoliv Boží vůli.²⁹⁷

Pýcha „*zevnitřní*“, tedy tělesná byla na rozdíl od duševní pýchy patrná pouhým okem, a tudíž byla velmi snadno identifikovatelná. Přesto, že se tato pýcha odrážela na lidském těle, přičítali někteří autoři značný díl viny lidské duši.²⁹⁸

²⁹¹ Tamtéž, fol. 18a.

²⁹² Tamtéž, fol. 18b.

²⁹³ Aurelius Augustinus, *Vyznání*, Praha 1997, s. 214.

²⁹⁴ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Pejcha*, fol. 18b.

²⁹⁵ Srov. R. MUCHEMBLED, *Dějiny*, s. 95; Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Pejcha*, fol. 69b.

²⁹⁶ Tamtéž, fol. 19b.

²⁹⁷ Tamtéž.

²⁹⁸ Právě tak píše svatý Augustin o všech hříších, jejichž příčina vzešla vždy z duše, nikoli z těla, A. Augustinus, *O Boží obci*, s. 25.

Zastávali názor, že pokud by nebyla marnivá duše, nemohlo by být marnotratné ani tělo.²⁹⁹ Pro mnohé byla tak pýcha tělesná pouhým vnějším projevem pýchy duševní, a protože byla spojena s tělesnem, představovala nejhorší projev člověka. Zároveň panovala představa, že vládla lidem mnohem častěji než pouhá pýcha duševní a pro tuto její hojnou rozšířenost se proti ní o to více bojovalo.

3.2.1. Krása

Snad proto, že byla tělesná pýcha více na očích společnosti, představovala nejčastější terč mravokárců. Pýcha se především projevovala přemrštěnou péčí o tělo a často byla ztotožňována s tělesnou krásou.³⁰⁰ Kritika pýchy smíšené s fyzickou přitažlivostí se v mravokárných spisech objevuje velmi často a v rámci dobového konstruktů ženskosti se obrací výhradně k ženskému publiku. Podle raně novověkých tezí tak totiž vedle všech ostatních hříchů také vnější femininní krása značila ženin pokřivený charakter.³⁰¹ Nápadná fyzická krása proto neměla být podle mravokárců jedním z hlavních kritérií při výběru budoucí manželky. Podle platných norem krásná žena měla mnohem blíže k parádivosti, lenosti a všem vlastnostem zasluhujícím opovržení než žena skromná. Navzdory těmto morálním požadavkům však mnozí muži kladli důraz vedle ženiny duchaplnosti právě na nevěstčín zevnějšek.³⁰²

Mravokární autoři tyto muže považovali za pošetilce, protože žena, která by oplývala intelektem a zároveň fyzickou krásou, působila v době raného novověku spíše podezřele.³⁰³ Na druhou stranu ani mezi mravokárci nepanoval jednotný názor na vnímání ženské krásy, našli se totiž i tací, kteří sice přílišnou krásu kritizovali, ale

²⁹⁹ Srov. J. LE GOFF - J. C. SCHMITT (edd.), *Encyklopedie*, s. 812; Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Pejcha*, fol. 37b.

³⁰⁰ „*Třetí, že jest pouhá marnivost taková lidská krása.*“ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Pejcha*, fol. 60b; „*Ideálem krásy byla s příchodem novověku žena s širokými boky, bujným poprsím a útlým pasem.*“ M. LENDEROVÁ, *K hříchu*, s. 139.

³⁰¹ „*Nebo v kráse její jestit nestydatost a hanba veliká.*“ A. DOLENSKÝ (ed.), *Š. Lomnický z Budče, Kupidova střela*, s. 41.

³⁰² J. JANÁČEK, *Ženy*, s. 8.

³⁰³ Srov. Marie KOLDINSKÁ, *Každodennost renesančního aristokrata*, Praha - Litomyšl 2001, s. 54; V. BŮŽEK - J. HRDLIČKA - P. KRÁL - Z. VYBÍRAL, *Věk*, s. 307.

zároveň byla podle nich alespoň špetka fyzické přitažlivosti pro spokojený manželský život velmi důležitá.³⁰⁴

3.2.2. Oděv

Dobové vnímání hříšného těla souviselo vedle fyzické krásy také s oděvem. Renesanční chápání funkce a podoby oděvu uznávalo přirozený půvab, požitek z pohodlí a poskytovalo volný průchod lidskému sklonu k marnivosti.³⁰⁵ Právě tato kulturní proměna vnímání oděvu přispěla k tomu, že se nákladné ošacení stalo kvůli soustavě norem a tehdejší morálce hlavním objektem útoků mravokárných autorů. Protože podle dobového mínění byl honosný šat projevem tělesné pýchy a touha po takovém rouše byla vlastností spíše ženskou, ztotožnil se tento tělesný hřích opět se ženou. Hlavním opěrným bodem tohoto tvrzení byla pro mravokárce Bible. Usoudili, že samotný oděv jako takový pochází z prvotního hříchu, neboť právě s ním se mezi prvním párem objevil stud z vlastní nahoty, a kvůli němu se lidé začali jeden před druhým zahalovat.³⁰⁶ Na druhou stranu obhajovali to, že oděv neměl sloužit k ozdobě či rozkoši, ale k potřebě a k přikrytí nahoty,³⁰⁷ protože také zima, déšť a bouře byly na lidstvo seslány kvůli prvotnímu hříchu a šaty se tak staly nezbytností.³⁰⁸

K hříšnému oděvu, který vedl člověka do náruče pýchy a následně i jiných hříchů, se však nezačali nelichotivě vyjadřovat až autoři raného novověku, nákladné ošacení kritizovali již mnohem dříve církevní otcové. Podle Šimona Lomnického považoval svatý Řehoř odívání lidského těla do drahých materiálů za neslušnost.³⁰⁹ Svatý Bernard podle autora *Pejchy života* tento názor doby podpořil připomínkou, že

³⁰⁴ K rozporuplnosti výroků mnohých mravokárců v otázce ženské krásy také J. RATAJOVÁ - L. STROCHOVÁ (edd.), *Nádoby*, s. 524.

³⁰⁵ Josef PETRÁŇ, *Dějiny hmotné kultury II/2*, Praha 1997, s. 847.

³⁰⁶ „ Oni zajisté nazi k obrazu Božímu, od Boha stvořeni byli, a dokud ten obraz Boží měli, neměli zač by se styděli, neměli, co by přikrývali. Toho znamení stále zůstává při dítkách, kteréž se za svou nahotu nestydí, dokud tomu, co byl hřích, nerozumějí.“ H. ŽALANSKÝ, *Knížka*, s. 221.

³⁰⁷ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Pejcha*, fol. 41b.

³⁰⁸ H. ŽALANSKÝ, *Knížka*, s. 222.

³⁰⁹ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Pejcha*, fol. 40b.

tělo je pouhá hlína a prach a lidé, kteří své tělo zdobí, jsou sice na povrchu krásní, ale uvnitř jsou plní nečistoty.³¹⁰

Oděv a jeho funkce byl neodmyslitelně spojován se společenským stavem člověka.³¹¹ Bylo tudíž nepřipustné, aby se člověk ze svého stavu vymaňoval, ať už jakkoliv, například pomocí nádherného a pro svůj společenský stav neobvyklého roucha.³¹² Za takovéto porušení stanoveného pořádku hrozil vrchnostenský trest v podobě peněžité sankce, která byla mnohdy značně vysoká.³¹³ Opatření byla namířena především proti nižším vrstvám,³¹⁴ které se pomocí honosného šatstva snažily ze své společenské pozice vymanit.³¹⁵ Přesto bylo právě oblékání oděvu

³¹⁰ „Proč pejcháš, země a popele, proč se chlubiš v skvoucím oděvu? Pod tebou bude prostřín mol a přikrytí tvé budou červové, tohle bude oděv tvůj. Ti pak, kteří se tak zevnitř drahým rouchem ozdobují, jsou podobni hrobům zblíbeným, kteří se zdají zevnitř lidem krásní, ale vnitř jsou plní kosti umrlčí a vši nečistoty.“ Tamtéž, fol. 40b-41a.

³¹¹ Srov. „Nařízení regulující odívání vznikala s rozrůzněním městske společnosti v pozdním středověku“, R. van DÜLMEN, *Kultura*, s. 179; „U nás také sněm r. 1545 uznal za povinnost svou zakazovati pyšné šaty, ale pustil se domluvně jen do sedláků.“ Z. WINTER, *Z rodiny I*, s. 71; L. KYBALOVÁ, *Dějiny odívání. Renesance*, s. 8; „Vedle ukazatele příslušnosti k sociální či profesní vrstvě, vyjadřoval oděv také dobový ideál krásy.“ M. LENDEROVÁ, *K hříchu*, s. 151; Proto byli ti, kteří nepřipustným šatem narušovali společenskou rozvrstvenost mravokárnými autory kritizováni jak v 16. a 17. století, tak i mnohem dříve, O. ŠROŇKOVÁ, *Die Mode*, s. 11; K oděvu a jeho společenské funkci také V. BŮŽEK - J. HRDLIČKA - P. KRÁL - Z. VYBÍRAL, *Věk*, s. 254.

³¹² Milena HAJNÁ, *Pýcha člověka v šatech. Odras dobových představ o morálce a ošacení v literatuře raného novověku*, in: J. Radimská (ed.), *K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven*, České Budějovice 2003, (=Opera romanica 4), s. 537-546.

³¹³ R. van DÜLMEN, *Kultura*, s. 182; „Normy a skutečnost se značně lišily, což dosvědčilo například periodické vydávání nařízení se stejnými zákazy od konce 16. století v intervalu pouhých několika roků“, M. HAJNÁ, *Pýcha*, s. 537-546.

³¹⁴ Srov. R. van DÜLMEN, *Kultura*, s. 182; „Ačkoliv stav pohrdal stavem, nicméně nižší po vyšším opičil se ve způsobu živobyetí a zvláště co do módy krojové a přepychu.“ Zikmund WINTER, *Zlatá doba měst českých*, Praha 1991, s. 227.

³¹⁵ Velmi často se však stávalo, že obnošené šaty dostala služebná od své paní k donošení, i v tomto případě ji však stihl trest. R. van DÜLMEN, *Kultura*, s. 182.

nepatřícího k danému stavu jedním z nečastějších prohřešků ve všech společenských vrstvách.³¹⁶

I když i šat měl tu moc upozornit na rozdíly mezi lidmi a rozdělit společnost na majetné či méně majetné vrstvy, přezdobené a příliš nádherné šaty se nedoporučovaly nikomu, neboť byly rouchem chlouby a pýchy.³¹⁷ Oděv jako takový sehrál na počátku 16. století roli téměř militantní. Byl totiž chápán jako „odznak“ náboženského vyznání a dostával se tak zpočátku do rozporu s jakýmkoliv přepychem.³¹⁸ Oblékat se do nádherných, dlouhých a měkkých šatů bylo považováno dokonce za jeden z hříchů,³¹⁹ kterého se ženy ale i muži často dopouštěli. Oblečení se do takového šatu značilo vyvýšenost nad Boha a nedbalost o vlastní duši člověka³²⁰ a mravokárci tak velmi často strašili nedbalé lidi božím trestem, jenž měl podle nich nejčastější podobu v zásahu bleskem.³²¹

Nevhodný byl také příliš barevný šat, kterým na sebe člověk upozorňoval. Také barva roucha byla důležitá pro sociální začlenění jedince do společnosti, v některých zemích měl tak každý stav předepsán povolený druh sukna podle barvy.³²² Již v době středověku byla barevnost roucha velmi kritizována. K neřestným barvám patřila ještě v novověku převážně žlutá,³²³ která byla opět v rozporu s předepsanými mravy v té době v módě.³²⁴ Žlutá byla barvou panskou, a proto byla zároveň spojována s pýchou člověka, který se do ní oblékl.³²⁵ Možná právě proto, že byla tato barva módní záležitostí, která přišla ze západní Evropy, byla častým terčem mravokárných autorů. Podle Zíbrta považovali mravokárci

³¹⁶ M. HAJNÁ, *Pýcha*, s. 537-546.

³¹⁷ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Pejcha*, fol. 39a.

³¹⁸ L. KYBALOVÁ, *Dějiny odívání. Renesance*, s. 54.

³¹⁹ Srov. „*Kdyby to hřích nebyl, nikoliv by náš drahý spasitel tak bedlivě toho o bohatci nevyslovil, že obléčeje se v šarlat a v kment, po smrti octl se v pekle.*“ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Pejcha*, fol. 38b; „*Mnohonásobně hřeší, kteří se skvostně rouchem měkkým a drahým odívají.*“ H. ŽALANSKÝ, *Knížka*, s. 215.

³²⁰ H. ŽALANSKÝ, *Knížka*, s. 224.

³²¹ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Pejcha*, fol. 40a.

³²² R. van DÜLMEN, *Kultura*, s. 182.

³²³ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Tanec*, fol. 53a.

³²⁴ Č. ZÍBRT, *Dějiny*, s. 209.

³²⁵ Tamtéž, s. 209.

žlutou za známku fintivosti a připisovali ji převážně ženám nepočestného stavu.³²⁶ Oděv měl být podle nich nenápadný, přírodní barvy. Svou kritiku pestrého oděvu opírali o tvrzení, že barevnost nedostal od Boha člověk, ale ptáci,³²⁷ tak by se tím měl řídit a nehřešit.

Pro správný či špatný výběr roucha byl velmi důležitý materiál, ze kterého byl oděv vyroben. Nejobávanějšími materiály pro správného křesťana, které se do značné míry podílely na představě o pyšném oděvu, byly především aksamit, zlato a stříbro.³²⁸ Jsou to převážně materiály, které upoutávají pozornost svou září a leskem. Jistě také tyto prvky dotvářely onu představu o tom, že je pro pyšného člověka důležité světlo odrážející právě lesk jeho osoby a také patřičný obdiv okolí. Pro mravokárce byla zároveň dostačujícím znakem pro hříšný šat nadměrná měkkost materiálu,³²⁹ která příliš hýčkala k hříchu náchylnou tělesnou schránku. Účelem roucha podle mravokárců mělo být zkrocení bídného těla³³⁰ střídavým způsobem života a také pomocí nepříjemného drsného obleku.

Zbytečné bylo také příliš vrstvené roucho,³³¹ jež bylo v té době v módě³³² a podle mravokárců značilo nezáměr o Kristovi chudé. Toto se týkalo především žen, které nosily dlouhé sukně a dopřávaly si oděv z velkého množství látky a nechávaly za sebou dlouhou vlečku.³³³ Vlečka byla mravokárci připodobňována k ocasu³³⁴ či dlouhému chvostu, na kterém podle tehdejších představ mohl odpočívat

³²⁶ Tamtéž.

³²⁷ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Pejcha*, fol. 43a.

³²⁸ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Pejcha*, fol. 40a; Z. WINTER, *Z rodiny I*, s. 71.

³²⁹ Srov. Podle Š. Lomnického: „*Svatý Bernard: Kdo měkký oděv miluje, chlípnost duše vyjevuje.*“ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Pejcha*, fol. 41b; „*Mnohonásobně hřeší, kteří se skvostně rouchem měkkým a drahým odívají.*“ H. ŽALANSKÝ, *Knížka*, s. 215.

³³⁰ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Pejcha*, fol. 42a.

³³¹ „*Proměnné, divně zřezané, zkarbované, zflandrované a zmotrchané roucho jest znamení divné.*“ H. ŽALANSKÝ, *Knížka*, s. 224; O Žalanského názorech na tehdejší módu také Z. WINTER, *Z rodiny I*, s. 69.

³³² L. KYBALOVÁ, *Dějiny odívání. Renesance*, s. 78.

³³³ Srov. L. KYBALOVÁ, *Dějiny odívání. Renesance*, s. 78; velmi oblíbené byly v raném novověku, nejen v Čechách, vlečky a široké sukně, Eliška FUČÍKOVÁ, *Umění na dvoře Rudolfa II.*, Praha 1991, s. 47; vlečka, vlak či sukně s vlakem. Z. WINTER, *Zlatá doba*, s. 233; vlečka u ženských šatů byla považována za jeden z hlavních nešvarů dam už s příchodem renesance. O. ŠROŇKOVÁ, *Die Mode*, s. 12; M. HAJNÁ, *Pýcha*, s. 537-546.

d'ábel.³³⁵ Žena byla často spojována právě s d'áblem a ani v tomto případě tomu nebylo jinak. Byla považována za slabší bytost, která snáze podléhá dobrým i zlým vlivům.³³⁶ Vlečka byla trnem v oku mravokárcům také pro její nepraktičnost, kvůli přebytkům látky prý ženy metaly svými vlečkami lidem do očí prach,³³⁷ což mravokárci nezapomínali podotknout. Důležitá měla být přece láska k bližnímu, tak se doporučovalo darovat přebytek látky spíše chudým, kteří neměli na žádný oblek.³³⁸ Přes veškeré výtky však bylo hodně majetnějších lidí, kteří na chudé nedbali a dokonce měli oděvů několik, což bylo opět terčem kritiky. Na druhou stranu docházelo v období 16. a 17. století ke zdůrazňování významu čistoty a nejdůležitějších pravidel hygieny,³³⁹ s čímž péče o oděv a případné střídání několikerych šatů úzce souviselo.

Snad největším prohřeškem proti morálce 16. a 17. století bylo přejímání nových módních zahraničních prvků.³⁴⁰ Odklon od českého oděvu byl jistě následkem zvýšeného přílivu cizinců v českých zemích v této době,³⁴¹ v důsledku utužování mezinárodních politických styků.³⁴² Důvodem kritiky ze strany mravokárců byla obava z postupného převládání cizí módy,³⁴³ která by mohla vést k absolutnímu vymýcení tradičního starobylého českého oděvu. Strach, který

³³⁴ Srov. „říkalo se tomu vlek, ocas nebo otáhllice.“ L. KYBALOVÁ, *Dějiny odívání. Renesance*, s. 78; Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Pejcha*, fol. 44b.

³³⁵ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Pejcha*, fol. 44b; Zcela totožnou výtku o d'áblu na ocase zaznamenal Zikmund Winter u mnoha dalších mravokárců již v 15. století., Z. WINTER, *Z rodiny I*, s. 35.

³³⁶ „Žena ošperkovaná jest síť d'áblova.“ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Pejcha*, fol. 83a.

³³⁷ Tamtéž, fol. 44b.

³³⁸ H. ŽALANSKÝ, *Knižka*, s. 219.

³³⁹ M. HAJNÁ, *Pýcha*, s. 537-546; V. BŮŽEK - J. HRDLIČKA - P. KRÁL - Z. VYBÍRAL, *Věk*, s. 254.

³⁴⁰ Č. ZÍBRT, *Dějiny*, s. 278; o cizokrajném kroji také Z. WINTER, *Zlatá doba*, s. 228; týž, *Z rodiny I*, s. 147; ke kritice cizí módy také M. KOLDINSKÁ, *Každodennost*, s. 117.

³⁴¹ Srov. Č. ZÍBRT, Z. WINTER, *Dějiny*, s. 278; E. FUČÍKOVÁ a kol., *Umění*, s. 29; Josef JANÁČEK, *Rudolf II. a jeho doba*, Praha 1987, s. 216; k přílivu cizinců také V. BŮŽEK - J. HRDLIČKA - P. KRÁL - Z. VYBÍRAL, *Věk*, s. 65.

³⁴² Č. ZÍBRT, *Dějiny*, s. 278.

³⁴³ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Pejcha*, fol. 14 a; Obavy mravokárných autorů z cizokrajného kroje již ve 14. století popisuje O. ŠROŇKOVÁ, *Die Mode*, s. 12; k mísení domácího a cizokrajného kroje docházelo nejdříve ve městech, na místě bujného obchodu. Cizokrajný oděv neovlivnil Čechy zcela, a tak převzal i ryze české prvky, Z. WINTER, *Z rodiny I*, s. 151, 152.

mravokárci neskrývali, byl oprávněný, protože kvůli přílivu zahraniční módy, v renesanci především italské,³⁴⁴ následně v době manýrismu španělské³⁴⁵ a v době baroka pod vlivem roucha francouzského,³⁴⁶ opravdu docházelo k ústupu rázovitosti šatů jednotlivých národů.³⁴⁷ Vedle nedostatku respektu k domácí tradici bylo mravokárcům trnem v oku to, že se český člověk „opičí“ po módách z jiných zemí, což považovali za typicky české.³⁴⁸ Ve skutečnosti se však tento jev šířil celou Evropou pouze s nepatrnými obměnami, jimiž se oděv přizpůsobil vkusu jednotlivých zemí.³⁴⁹

3.2.3. Ozdoby těla

Vedle podivných krojů nosily ženy škrobená okruží a pantofle vykládané drahými kameny.³⁵⁰ Ženy byly dále kárány za další ozdoby těla, jako bylo líčení,³⁵¹ či

³⁴⁴ L. KYBALOVÁ, *Dějiny odívání. Renesance*, s. 84; K vlivu italské módy převážně v 15. století na české prostředí dále O. ŠROŇKOVÁ, *Die Mode*, s. 27; V. BŮŽEK - J. HRDLIČKA - P. KRÁL - Z. VYBÍRAL, *Věk*, s. 255.

³⁴⁵ L. KYBALOVÁ, *Dějiny odívání. Renesance*, s. 84; O vlivu španělské módy v druhé polovině 16. století píše také Z. WINTER, *Zlatá doba*, s. 232.

³⁴⁶ Srov. L. KYBALOVÁ, *Dějiny odívání. Barok*, Praha 1996, s. 104; L. KYBALOVÁ - O. HERBENOVÁ - M. LAMAROVÁ, *Obrazová encyklopedie*, s. 190; M. LENDEROVÁ, *K hříchu*, s. 157.

³⁴⁷ Č. ZÍBRT, *Dějiny*, s. 278.

³⁴⁸ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Pejcha*, fol. 12 a, b; Z. WINTER, *Z rodiny I*, s. 147.

³⁴⁹ M. HAJNÁ, *Pýcha*, s. 537-546.

³⁵⁰ Tamtéž, fol. 48b.

³⁵¹ Srov. „*Ženy, vycházejte líčidly a ozdobami apoštolskými okrášlené, berouce z sprostnosti bělost, z stydlivosti červenost, oči majíce zmalované studem a mlčenlivostí ducha, na uši své přivažující řeči Boží, na hrdlo své zavěšující jho Kristovo.*“ H. ŽALANSKÝ, *Knížka*, s. 79; Podle Žalanského Tertulián o líčení: „*Skrze líčení k chlípnosti lidé bývají ponoukáni, a otevírají se dveře ku pokušení.*“, s. 243; „*Ani hněv kazatelů, ani výstraha před časnou zkárou pleti nemohla odvrátit ženy od používání oněch prostředků, aby dodaly tváři své jinou barvu, ba dokonce částečně také jiný tvar.*“ Jakub BURCKHARDT, *Kultura renesanční doby v Itálii*, Praha 1912, s. 118; Paradoxem je, že líčidla a parfémy kritizované mravokárnými autory začínají během 15. století vyrábět právě většinou muži, M. LENDEROVÁ, *K hříchu*, s. 141.

zdobení šperky.³⁵² Jedinou a zároveň největší okrasou měla být pro ženu pokora,³⁵³ stud a mlčenlivost.³⁵⁴ Velkou pozornost mužů přitahovaly ženské vlasy, které byly v této době považovány za jeden z hlavních atributů ženské krásy. Snad právě pro tento nepřiměřený zájem věnovaný ženské kštici vyčítali mravokárci ženám zhušťování vlastních vlasů pomocí přičesů³⁵⁵ či splétání vlasů pomocí zlata.³⁵⁶ Podle některých docházelo i k tomu, že si ženy opatřovaly vlasy z mrtvých lidí,³⁵⁷ což autory mravoučné literatury děsilo nejvíce.³⁵⁸ Podle italského vzoru byla v době renesance upřednostňována především plavá barva vlasů, čímž se ženy řídily a snažily se tohoto ideálního odstínu vlastních či vložených vlasů dosáhnout, například pobytem na slunci.³⁵⁹ Barvení vlasů či přírodní přizpůsobení kštice však

³⁵² Srov. Podle Šimona Lomnického: „*Svatý Jan Zlatoústý: Žena, když se ozdobuje, za tou příčinou šperkuje, Byť na ni drežděli lidé, přijde k pomstě, věčné bídě.*“ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Pejcha*, fol. 45b; „*A také naše paní, mladé některé, samy k tomu příčinu dávají, anť se pěkně ufiflují, uličí, ušperkují, že by se do ní vzhlídl.*“ A. DOLENSKÝ (ed.), Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Kupidova střela*, s. 146-147.

³⁵³ H. ŽALANSKÝ, *Knižka*, s. 77; „Vedle schopnosti přivést na svět potomka si manželé na svých družkách cenili hlavně zbožnosti, pokory, schopnosti řídit praktický chod domácnosti a vychovávat děti.“ V. BŮŽEK - P. KRÁL (edd.), *Člověk*, s. 27; Tyto ryze pozitivní vlastnosti byly pod vlivem dobového vnímání ideální ženy spojovány také s fyzickou schránkou. Cudnost, zdrženlivost a počestnost tak byly přisuzovány spíše plavovláskám. M. KOLDINSKÁ, *Každodennost*, s. 123.

³⁵⁴ H. ŽALANSKÝ, *Knižka*, s. 118.

³⁵⁵ Srov. Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Pejcha*, fol. 55b; Také v Itálii v době novověku byly velmi časté ozdoby v podobě falešných vlasů, J. BURCKHARDT, *Kultura*, s. 117; M. HAJNÁ, *Pýcha*, s. 537-546.

³⁵⁶ H. ŽALANSKÝ, *Knižka*, s. 78; K bohatým drdolům zdobeným zlatem, nazývaným vrkoče také Z. WINTER, *Z rodiny I*, s. 115.

³⁵⁷ Srov. „*Nějaká paní v Paříži dala jedné mrtvé mladici její pěkné vlasy uřezati, kterými se okrášlila.*“ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Pejcha*, fol. 55b; Z. WINTER, *Z rodiny I*, s. 108; Z řeči mravokárců v díle *Dějiny kroje* je však patrné, že móda cizích vlasů byla rozšířena mnohem dříve, Č. ZÍBRT, *Dějiny*, s. 351; M. HAJNÁ, *Pýcha*, s. 537-546.

³⁵⁸ M. HAJNÁ, *Pýcha*, s. 537-546.

³⁵⁹ J. BURCKHARDT, *Kultura*, s. 118. K zesvětlování vlasů na slunci používaly ženy zvláštní klobouky, nazývané „solana“, jejichž okraj chránil pleť před slunečními paprsky a vlasy se na něj daly rozprostít k slunění. Do copů či drdolů si ženy raného novověku zaplétaly také žlutá vlákna, aby dosáhly požadovaného plavého efektu. O. ŠROŇKOVÁ, *Die Mode*, s. 14; Z. WINTER, *Z rodiny I*, s. 107; M. HAJNÁ, *Pýcha*, s. 537-546; Dobový ideál krásy plnila například Bibiana

nebylo módní záležitostí až 16. století, tyto kosmetické postupy vedoucí ke změně odstínu vlasů jsou známy již z dob Karla IV.³⁶⁰ Všechny nepřirozené postupy žen k docílení své krásy považovali církevní otcové za urážku Boha a znevažování toho, jak člověka stvořil.³⁶¹

Ženy byly osočovány z toho, že se zdobí a zkrášlují pouze z toho důvodu, aby svedly muže.³⁶² Nebyly tudíž nebezpečné pouze pro sebe, do hříchu uváděly i své protějšky. Tím pádem se žena svým nepatřičným chováním proviňovala proti bližnímu,³⁶³ kterého přivedla k hříchu. Nejednalo se pouze o zkázu tělesné schránky, takové ozdobené a pyšné tělo hříšné ženy představovalo neodvratitelnou ztrátu hříšnickovy duše.³⁶⁴ Nejen že taková žena ničila Bohem dané prosté tělo, ale hyzdila jeho zdobením také svou duši, kterou tím vedla k záhubě. Jak psal podle Šimona Lomnického svatý Augustin: „*Smrt těla děje se muše, smrt dobrovolná jest duše.*“³⁶⁵ Pod vlivem křesťanského učení však panovala také představa, že žena těmito ozdobami těla hřešila také proti Kristu, prolévala tím totiž znovu jeho krev.³⁶⁶ Člověk totiž představoval Kristovy údy a mohl být od Boha oddělen pouze tehdy, pokud zhřešil. Hříšná žena tak představovala úd, který bylo nutné od těla odetnout, a tím byla prolita Kristova krev.

z Pernštejna, která zdělila vysoké čelo a světlé vlasy a byla považována za nejkrásnější dámu císařského dvora v Praze, P. VOREL, *Páni*, s. 264; M. KOLDINSKÁ, *Každodennost*, s. 123.

³⁶⁰ Z. WINTER, *Z rodiny I*, s. 108.

³⁶¹ Srov. Šimon Lomnický píše: „*Svatý Ambrož: Boží stíráš malování, když pro lidské milování, tvář tvou barvy přirozené, od pána Boha stvořené, na vzdoru mu zastíňuješ, líčíš, barvíš, okrašluješ.*“ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Pejcha*, fol. 55b; podle Žalanského kárá ženy také Origénes, který tvrdil, že: „*barvami mrtvými tvář živou malují, a to že k potupě stvořitele činí.* Nebo, kteří to činí, ti dílo Boží opravují, neb raději kazí.“ H. ŽALANSKÝ, *Knížka*, s. 246, 247; G. DUBY, *Vznešené paní III.*, s. 11.

³⁶² „*Mnohým zajisté jejich roucho svodníkem jest, když se s ním jako na prodej vykládají a jiné k zamilování sebe lákajíce, sami sebe dráždí a k zlému ponoukají.*“ H. ŽALANSKÝ, *Knížka*, s. 72.

³⁶³ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Pejcha*, fol. 47b.

³⁶⁴ Srov. Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Pejcha*, fol. 45b; „*A když se šperků (okras a líčidel) ujímá, zda li se neujímá bujnosti a nestydatosti a nezřízeného smyslu hnutí?*“ H. ŽALANSKÝ, *Knížka*, s. 73.

³⁶⁵ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Pejcha*, fol. 46a.

³⁶⁶ Tamtéž.

Další, proti kterým se pyšná žena provinila, byli podle křesťanů andělé, kteří vždy podle církevních otců plakali nad člověkem, který kvůli ženské kráse upadl v hřích žádosti.³⁶⁷ Pro křesťana byla duše to jediné, co měl hýčkat a měla být jeho jediným bohatstvím, a proto byla hříšná žena brána za původce všeho zla a muži se jí měli spíše vyvarovat, aby jejich duše zůstala čistá. Samotná hříšnice však nebyla zcela zatracena, také ona měla proti tělesným touhám bojovat, a to tím, že měla nosit například pokrývku hlavy.³⁶⁸ Důvodem byl názor, že pokud si žena zahálí vlasy, prokáže tak svoji pokoru vůči muži. Již Tertullianus viděl v závoji „*zbroj cudnosti*“ a současně znamení podřízenosti ženy Bohu a manželu.³⁶⁹

Byly dány však také výjimky, kdy se žena strojit směla. Toto privilegium bylo dáno pouze vdané ženě, která se mohla střídmě přizdobit, aby podpořila svou přirozenou krásu³⁷⁰ a líbila se svému muži a on tak nebyl v pokušení páchat cizoložstvo.³⁷¹ Na druhou stranu byly však také kárány ženy, které o sebe nedbaly vůbec.³⁷² I to byl podle mravokárců problém, na který bylo nutné upoutat pozornost. Takováto žena mohla také podle mravokárců přivést muže k hříchu. Podle jejich mínění by od takové ženy muž utekl k jiné a dopustil se tak cizoložství. Žena se tedy měla oblékat pěkně a slušně, měla o sebe dbát, ale i v jejím oblékání se měla odrážet její zbožnost.

Mnohdy však autoři považovali své výtky vůči parádivým ženám za marné. Přílišné strojení bylo podle některých mravokárců již tak zakořeněno mezi lidmi, že

³⁶⁷ Šimon Lomnický píše: „*Svatý Ambrož: Zdaž nevěříme, že andělé lkají, když člověka v hřích se navracet znají.*“ Tamtéž, fol. 47a.

³⁶⁸ Srov. Č. ZÍBRT, *Dějiny*, s. 86; H. ŽALANSKÝ, *Knížka*, s. 249.

³⁶⁹ G. DENZLER, *Zakázaná slast*, s. 172.

³⁷⁰ R. MUCHEMBLED, *Dějiny*, s. 94.

³⁷¹ „*Okrasa ženám, práce mužům náleží, ale okrasa totiž mírná.*“ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Pejcha*, fol. 49a, 50a.

³⁷² „*Jakožto často vidati, ne jeden bude plivati, když uzří, jak žena mnohá i poctivý šat býti moha, chodí rovně jako můra, mrzká uplíhaná důra, že by se z ní sračka strhla, neb nějaká nemoc vrhla, kdo se takovou vokydne, všecko mu jídlo vostydne, před lidmi hanbí se za ní, nemůž pěkně hledět na ni, hodno s ní jet do močidla, aby drobet povystydla, potom švarněji chodila, svému muži se líbila.*“ Tamtéž, fol. 49b; srov. J. JANÁČEK, *Ženy*, s. 9.

by se jeho kárání ženy pouze vysmívaly.³⁷³ Některé ženy tvrdily, že se strojí kvůli svým mužům, proto, aby se jim líbily a nelákaly je tak jiné ženy. U parádivých žen však toto tvrzení považovali mravokárci za pouhou výmluvu.³⁷⁴

Mravokárné spisy, hovořící káravým tónem obvykle především k ženám, však na druhou stranu zároveň poodhalují, že oděv a vzezření člověka, zcela netypická složka mužského světa, byla pro „rozumnou“ polovinu lidstva přinejmenším stejně tak důležitou součástí života jako pro jejich „něžné“ protějšky. Zkrášlování těla tak nebylo pouze ženskou záležitostí, ani muži podle dobové literatury nezůstávali pozadu a zdobili svá těla. 16. století popisuje Šimon Lomnický dokonce jako dobu převracející doposud neměnné normy.³⁷⁵ Vše je naopak, typicky ženskou záležitostí, jako je péče o tělo a s tím spojená móda, žije i mužská část světa. Čeněk Zíbrt však uvádí, že stejný pocit z převrácené doby měli mravokárci už o dvě století dříve.³⁷⁶

Mravokárci posměšně tvrdili, že někteří muži se pomocí zkrášlujících pomůcek snažili podpořit svoji důstojnost a nosili proto veliké klobouky,³⁷⁷ které jim zajistily patřičnou výšku.³⁷⁸ Z těchto důvodů si pořizovali také vysoké pantofle. V Itálii si dokonce nechávali barvit vlasy a vousy, aby se ženám zalíbili.³⁷⁹ Všechny tyto snahy mužů připisovali mravokárci nenáležitému zvyšování sebevědomí. Zároveň tvrdili, že tak jistě činí většina z těchto parádivců proto, aby skryli nějakou tělesnou vadu.³⁸⁰ Ať už měli muži ke zdokonalování svého zevnějšku důvod jakýkoliv, zřejmé je, že tyto spisy by pomohly alespoň nahlédnout také do této

³⁷³ Tamtéž, fol. 49a.

³⁷⁴ Tamtéž, fol. 51a.

³⁷⁵ Srov. Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Pejcha*, fol. 69a;

³⁷⁶ Č. ZÍBRT, *Dějiny*, s. 228; k stíznostem spisovatelů (Petr Žitavský, Tomáš Štítný ze Štítného) předhusitské doby na oblečení dále O. ŠROŇKOVÁ, *Die Mode*, s. 11.

³⁷⁷ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Pejcha*, fol. 44a-44b; K módě velikých klobouků v 16. století také O. ŠROŇKOVÁ, *Die Mode*, s. 27; M. HAJNÁ, *Pýcha*, s. 537-546.

³⁷⁸ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Pejcha*, fol. 44a-44b; V knize Zikmunda Wintera je právě Šimon Lomnický zachycen na portrétu z roku 1614 s výraznou pokrývkou hlavy, kterou v *Pejše života* sám kritizoval. Z. WINTER, *Zlatá doba*, s. 229.

³⁷⁹ J. BURCKHARDT, *Kultura*, s. 119; Vousy představovaly jeden z nových prvků pánské módy přicházející s 16. stoletím, Z. WINTER, *Z rodiny I*, s. 72.

³⁸⁰ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Pejcha*, fol. 44a.

doposud ne příliš probádané oblasti mužského světa a jistě by přispěly k výzkumům vztahujícím se k mužským dějinám.

Podle mravokárců bylo důvodů k nádhernému odívání a zdobení těla několik, žádný však nebyl ctnostný. Lidé chtěli svým rouchem převýšit ostatní,³⁸¹ zároveň vyžadovali od ostatních pozornost a obdiv, o čemž píše také svatý Augustin.³⁸² Pyšní lidé se prý také zdobili a honosně odívali pro pohoršení ostatních. Vědomě tak v nich vyvolávali jeden z dalších hříchů, závist.³⁸³ Opakem toho byli pyšní lidé, kteří se považovali za módní vzor a strojili se proto, aby je ostatní následovali. Pro ženy byl podle mravokárců typický jeden důvod, a tím mělo být odívání za účelem svedení svého či v horším případě cizího muže. Pýcha spojená s oděvem podle některých mravokárců byla tak zhoubná, že mnohé lidi dovedla až na mizinu.³⁸⁴ Značné výdaje se tak staly jedním z dalších argumentů proti nádhře roucha. Na druhou stranu byl šat jedním z reprezentativních prvků společenských vrstev, a tak většinou kritika mravokárců nepadla na úrodnou půdu.

Mravokárci byl dáván za příklad v souvislosti s ctnostným oděvem Jan Křtitel, který nosil roucho tvrdé, ostré a drsné, vyrobené z velbloudí srsti.³⁸⁵ Oděv neměl sloužit k ozdobě těla, ale k jeho ochraně.³⁸⁶ V neposlední řadě mělo ctnostné roucho skrýt hříšné tělo,³⁸⁷ materiál měl být tedy prostý, jako například len či kůže, kterou určil Bůh pro první lidský pár.³⁸⁸ Rozdíl mezi hříšným a ctnostným rouchem odhalil ty, kdo sloužili Kristu a ty, kteří žili jen pro pozemský svět.³⁸⁹

Pýcha představovala podle mravokárců největší marnivost těla i duše, ze které se rodily ostatní hříchy, i smrtelné. Zastupovala všechny zbytečnosti světa, které si lidé nechtěli odepřít. Pýchy se mravokárci obávali nejen pro ni samotnou, strach měli především ze zneužití přitažlivého zevnějšku a atraktivního oděvu

³⁸¹ Tamtéž, fol. 53a.

³⁸² Lomnický píše: „Svatý Augustýn o tom takto: *Hřích jest netoliko sám požádati, ale i od jiných toho žádati.*“ Tamtéž, fol. 45b.

³⁸³ Srov. Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Pejcha*, fol. 58a; Č. ZÍBRT, *Dějiny*, s. 280.

³⁸⁴ Č. ZÍBRT, *Dějiny*, s. 280.

³⁸⁵ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Pejcha*, fol. 39b, 41a.

³⁸⁶ Tamtéž, fol. 41b.

³⁸⁷ Tamtéž, fol. 40b.

³⁸⁸ Tamtéž, fol. 40a.

³⁸⁹ Tamtéž, fol. 41b.

pro ošálení a svádění příslušníků opačného pohlaví. Hlavním důvodem sepisování knih zaměřených proti tělesné kráse a pýše bylo pro mravokárce především připomenutí marnosti pozemského bohatství a pomíjivosti lidské krásy. Důležitá byla podle nich odpovědnost před Bohem za činy spáchané na zemi, protože za hříchy pomíjivého těla byla odsouzena k věčnému zatracení nesmrtelná duše, jediné bohatství, o které měl člověk dbát. Přes veškeré výtky, varování a zmiňované tresty těla i duše si však byli tito „strážci dobrých mravů“ vědomi toho, že téměř nikdo nebude brát na jejich slova zřetel, protože pro mnoho lidí mohly znít jejich názory už v této době zastarale. Sami mravokárci tak tušili, že je jejich snaha marná a společnost bude dál podléhat novým módním vlnám.

3.3 Cizoložství a smilstvo, dva nejtěžší tělesné hříchy

3.3.1. Cizoložství a jeho různé formy

Společnost 16. -17. století žila v normami okleštěném světě, vytvořeném podle modelu sexuálních vztahů tak, jak to stanovili církevní otcové. Manželství, jeho vznik a průběh byly po staletí doménou církve. Zásadní vyzdvižení manželského svazku však bezpochyby potvrdil a rozšířil až tridentský koncil, který přinesl především pro katolickou Evropu rozhodující manželský kodex.³⁹⁰ Manželství tak bylo povýšeno na jednu ze svátostí a jedinou legitimní formou uzavření manželství byl sňatek posvěcený církví.³⁹¹ Byla vyhlášena monogamie, církev stanovila překážky k uzavření manželství, možnost rozluky od stolu i od lože, avšak jinak nerozlučitelnost.

Na druhou stranu bylo přece jen nad manželstvím nadřazeno panenství a celibát, protože s manželstvím, oproti těmto dvěma stavům, souvisel více či méně pohlavní život manželů. Sexualita jako taková byla brána jako jakýsi Boží trest

³⁹⁰ Daniela TINKOVÁ, *Ilegitimita a „nová ekonomie života“ v osvícenské habsburské monarchii. Problém svobodných matek a nemanželských dětí mezi sociální kontrolou a sociální péčí na prahu občanské společnosti*, Historická demografie 27, 2003, s. 133-172; J. KLABOUCH, *Manželství*, s. 79.

³⁹¹ D. TINKOVÁ, *Ilegitimita*, s. 133-172 .

za pád prvního páru.³⁹² Byla protikladem posvátna, kterému bylo pannaství či celibát nejbližší. Manželský pohlavní život byl tak církví chápán jako nutné zlo,³⁹³ které bylo důležité pro rozmnožení lidstva³⁹⁴ a zároveň bylo lékem proti tělesnému chtíči.³⁹⁵ Jediným okamžikem, kdy se pohlavní styk nepovažoval za hřích, byla tak pouze snaha o reprodukci v rámci řádného manželství. Pohlavní spojení mimo tento svazek bylo zcela nepřijatelné,³⁹⁶ ať už se jednalo o manželskou nevěru nebo předmanželský styk. Manželství tak hrálo ústřední úlohu při posuzování všech prohřešků proti křesťanské morálce.

Díky tomu, že měla společnost raného novověku o stavu ideálního manželského soužití jasně danou představu, hrál v rámci usměrňování výraznou roli důraz na mravnost, která v této době představovala křesťanské formy chování a postupem času získala význam ryze mravnosti sexuální.³⁹⁷ Církevní snahy o disciplinaci společnosti podporovali také mravokární autoři, kteří v souladu s křesťanskou morálkou varovali před nestřídmostí sexuálního života. Trnem v oku jim byla především mimomanželská sexualita, proti které výrazně brojili. Vždyť manželská nevěra představovala jeden z největších prohřešků proti morálce, kdy bylo porušeno Desatero.³⁹⁸

³⁹² J. LE GOFF - J. Claude SMITT, *Encyklopedie*, s. 643.

³⁹³ K. UTRIO, *Dcery*, s. 16.

³⁹⁴ Srov. A. Augustinus, *O Boží obci*, s. 48; J. LE GOFF - N. TRUONG, *Tělo*, s. 36.

³⁹⁵ E. ENNENOVÁ, *Ženy*, s. 45.

³⁹⁶ Srov. E. ENNENOVÁ, *Ženy*, s. 49; R. van DÜLMEN, *Kultura*, s. 163; „Podle Šimona Lomnického Tomáš Akvinský dí: Mnohými důvody (prý) toho se dokázati může, že každý skutek tělesný, kromě stavu manželského, jest hřích smrtedlný, zvláště když vůle k tomu přistupuje.“ A. DOLENSKÝ (ed.), *Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, Kupidova střela*, s. 40.

³⁹⁷ D. TINKOVÁ, *Ilegitimita*, s. 133-172.

³⁹⁸ Cizoložství i smilstvo patřilo právě kvůli porušení Božího přikázání k těžkým hříchům „ zevnitřním“, tedy do kategorie tělesných hříchů, kterými se člověk dopustil něčeho, co mu bylo zapovězeno, *O hříších*; srov. Podle mravokárců raného novověku se však člověk, který spáchal hřích cizoložství, svým činem provinil hned proti dvěma přikázáním zároveň - nesemilníš a nepožádáš ženy bližního svého; srov. *Pramen*, fol 30b.; A. DOLENSKÝ (ed.), *Š. Lomnický z Budče, Kupidova střela*, s. 39; „šesté přikázání (nesemilníš)“, „deváté přikázání (nepožádáš manželky bližního svého)“ Milena LENDEROVÁ, „Má se svými ženskými peklo“ *Tak trochu jiná láska v secesi Praze, Dějiny a současnost* 12, 2007, s. 30 - 33; H. ŽALANSKÝ, *Knížka*, s. 150.

Pachatelé cizoložství se tímto skutkem dopouštěli provinění hned proti několika dobovým normám. Oproti smilstvu se totiž cizoložníci neprovinili pouze proti tehdejší morálce, ale narušili tak svým mimomanželským pohlavním stykem zároveň manželský slib, ohrozili vlastnická práva druhého z manželů a dostali se do konfliktu s oficiálními katolickými názory.³⁹⁹ Cizoložníci tak představovali jednu z největších hrozeb pro manželský svazek a byli označováni jako narušitelé manželství a poskvrnitelé cizího lože.⁴⁰⁰ Také Pavel Kristián z Koldína ve svém zákoníku městských práv charakterizuje cizoložství jako „*porušení lože cizího*.”

*A to cizoložstvo vlastně působí a děje se s ženou, kteráž by muže svého měla aneb muž zase manželku svou vlastní maje, s cizí ženou by obýval. . .*⁴⁰¹ Kvůli tomuto pojetí cizoložství jako těžkého tělesného hříchu zacházeli mravokárci mnohdy ve svých soudech tak daleko, že spojovali pachatele cizoložstva se samotným ďáblem,⁴⁰² ke kterému měla podle nich oproti hříšnému muži ještě blíže žena hříšnice.⁴⁰³

Vzhledem k tomu, že nevěra mohla velmi vážně ohrozit budoucí fungování manželství, byly pro tyto provinilce dobovými právními normami stanoveny ty nejpřísnější tresty,⁴⁰⁴ které závisely na míře provinění v rámci hříchu cizoložství. Cizoložství se tak v základní rovině rozlišovalo na jednoduché v případě, že byl zadán pouze jeden z hříšníků, či na dvojnásobné, pokud měli manželský závazek oba cizoložníci.⁴⁰⁵ Tato specifikace hříchu cizoložství byla také jedním

³⁹⁹ Srov. Pavel MATLAS, *Dvojím metrem. Trestní praxe patrimoniální jurisdikce v raném novověku*, in. Václav Bůžek - Jaroslav Dibelka (edd.), *Člověk a sociální skupina ve společnosti raného novověku*, České Budějovic (= Opera historica 12), 2007, s. 291-313; A. DOLENSKÝ (ed.), *Š. Lomnický z Budče, Kupidova střela*, s. 138.

⁴⁰⁰ Srov. *Pramen*, fol 30b; A. DOLENSKÝ (ed.), *Š. Lomnický z Budče, Kupidova střela*, s. 138.

⁴⁰¹ Josef JIREČEK (ed.), Pavel Kristián z Koldína, *Práva městská království Českého a markrabství Moravského*, Praha 1876, s. 104.

⁴⁰² Šimon Lomnický píše o slovech svatého Řehoře, který se vyjádřil o cizoložnících a o těch, co podléhali tělesným rozkoším, jako o samotných tělech ďáblových, A. DOLENSKÝ (ed.), *Š. Lomnický z Budče, Kupidova střela*, s. 44.

⁴⁰³ R. MUCHEMBLED, *Dějiny*, s. 90.

⁴⁰⁴ Srov. „*Pokuta hrdla ztracení*.“ Josef JIREČEK (ed.), Pavel Kristián z Koldína, *Práva městská*, s. 308; P. MATLAS, *Dvojím metrem*, s. 291-313.

⁴⁰⁵ *Ottův slovník naučný nové doby*, 1999, s. 418.

z rozhodujících aspektů pro vyměření výše trestu.⁴⁰⁶ Pokud jde o cizoložstvo trest se mimo jiné odvíjel také od sociálního postavení cizoložníka či od toho, zda se nevěra prokázala opakovaně. Dalším měřítkem pro výši provinění byl vzájemný společenský vztah pachatelů cizoložství. Podle mravů raně novověké společnosti byl tak za největší hřích považován pohlavní styk se ženou vlastního otce,⁴⁰⁷ tento prohřešek se však už pohyboval na hranici mezi cizoložstvím a incestem.⁴⁰⁸ Závažné pro cizoložníka tohoto typu bylo to, že vedle poskvrnění vlastního těla a duše, zostudil také ostatní příslušníky rodiny. Jako velmi těžký hřích bylo tak cizoložství chápáno v případě, že se spáchalo v rámci jedné rodiny,⁴⁰⁹ i tehdy, pokud nešlo o přímou příbuzenskou linii. Z důvodu pošpinění vlastní krve měli být ti, co se dopustili incestu potrestáni mnohem přísněji než za pouhé cizoložství.⁴¹⁰ Důležité bylo tedy zachovat čistotu všech příbuzenských vztahů. To byl také hlavní důvod, proč nesměly pokrevně příbuzné osoby vstupovat do svazku manželského.⁴¹¹ Z hříchu cizoložství nebylo vyloučeno ani duchovní přátelství, jakým bylo například kmotrovství.⁴¹² Za cizoložství byl však považován za určitých podmínek také pohlavní styk v rámci řádného manželství. Manželé tak hřešili v případě, že vedli nezřízený a ničím neomezený pohlavní život bez záměru zplození potomka⁴¹³ nebo pokud přistupovali k pohlavnímu styku s nepatřičnou libostí.⁴¹⁴

⁴⁰⁶ R. van DÜLMEN, *Kultura*, s. 183.

⁴⁰⁷ „Takže jeden z vás má manželku otce svého, ježto takové cizoložstvo mnohem těžší jest nežli obyčejné cizoložstvo.“ *Pramen*, fol. 42b, 65a.

⁴⁰⁸ K incestu prostřednictvím konkrétního případu z druhé poloviny 18. století Brigitte PFISTER, *Stiefvater und Stieftochter - „Inzest“*. *Der Prozess gegen Jakob Änkerl und Anna Maria Kellin 1751 in Gföhl*, in: Martin Scheutz-Thomas Winkelbauer (hg.), *Diebe, Sodomiten und Wilderen? Waldviertler Gerichtsakten aus dem 18. Jahrhundert als Beitrag zur Sozialgeschichte*, Horn - Waidhofen/ Thaya, s. 261 - 285. Podle této autorky docházelo k incestu většinou pod nátlakem, pohrůžkami či díky slibům ze strany muže.

⁴⁰⁹ Srov. *Pramen*, fol. 52a; L. OTIS-COUR, *Rozkoš*, s. 50.

⁴¹⁰ Josef JIREČEK (ed.), *Pavel Kristián z Koldína, Práva*, s. 104; *Pramen*, fol. 42b, 65a.

⁴¹¹ Srov. A. Augustinus, *O Boží obci*, s. 82; E. ENNENOVÁ, *Ženy*, s. 44; J. KABOUCH, *Manželství*, s. 80.

⁴¹² *Pramen*, fol. 52a.

⁴¹³ Srov. „Horlivý ženy milovník, jest rovně co cizoložník.“ A. DOLENSKÝ (ed.), *Š. Lomnický z Budče, Kupidova střela*, s. 144; J. LE GOFF - N. TRUONG, *Tělo*, s. 36.

⁴¹⁴ G. DUBY, *Rytíř*, s. 24.

V případě nevěry jako takové se v mnohem složitější situaci než muž ocitla opět žena. Kromě toho, že na sebe uvalila hřích cizoložstva, zároveň, pokud byl její mravnostní delikt odhalen, uvedla do hanby celou rodinu.⁴¹⁵ Necudná žena se stala mnohem častěji než nevěrný muž⁴¹⁶ původcem veškerých sporů a dohad,⁴¹⁷ protože svou nevěrou nastolila nejistotu v celé rodině. Nejen, že svým činem porušila přísahu věrnosti, zlehčila kněžské požehnání, zradila rodinu a sebe vyčlenila ze společnosti počestných paní,⁴¹⁸ hlavním důvodem napětí v rodině bylo očekávání případného potomka nebo spíše levobočka.⁴¹⁹ Právě z obavy před narozením nemanželského dítěte bylo za trestné pokládáno především cizoložství vdané ženy.⁴²⁰

České městské právo zařadilo cizoložství k hrdelním zločinům, požadujícím trest smrti pouze pro ženu a propadení jejího vdovského věna ve prospěch manžela.⁴²¹ Postih cizoložícího manžela, alespoň majetkový, zde však zapsán nebyl, což odporovalo církevnímu právu, podle kterého by měli být postiženi jak žena, tak muž podle stejných měřítek.⁴²² Městské právo zároveň nabízelo pouze muži v případě odhalení nevěrné ženy možnost beztrestného usmrcení obou cizoložníků.⁴²³ Později justice samostatné zásahy poškozených manželů sice již

⁴¹⁵ Tamtéž, s. 40.

⁴¹⁶ E. ENNENOVÁ, *Ženy*, s. 145; K toleranci mužovy nevěry také V. BŮŽEK - P. KRÁL (edd.), *Člověk*, s. 22; M. KOLDINSKÁ, *Každodennost*, s. 133; J. LE GOFF, *Středověký člověk*, s. 247.

⁴¹⁷ Srov. „*Trpká bylina zlá žena. Od mnohých jest věc zkušená. Často z učeného žáka činí šaška a tuláka.*“ A. DOLENSKÝ (ed.), Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Kupidova střela*, s. 66; „*A ty pak ženy frejovné v milování jsou neskrovné, milují zjevně i tajně, avšak ne všech jednostejně.*“ A. DOLENSKÝ (ed.), Š. Lomnický z Budče, *Kupidova střela*, s. 22; J. LE GOFF, J. - C. SCHMITT, *Encyklopedie*, s. 647.

⁴¹⁸ G. DUBY, *Rytíř*, s. 173.

⁴¹⁹ Leah OTIS-COUR, *Rozkoš*, s. 69; J. LE GOFF, *Středověký člověk*, s. 247.

⁴²⁰ *Ottův slovník naučný nové doby*, 1999, s. 418.

⁴²¹ J. JIREČEK (ed.), *Pavel Kristián z Koldína, Práva*, s. 106.

⁴²² J. GOODY, *Utváření*, s. 81.

⁴²³ Srov. J. JIREČEK (ed.), *Pavel Kristián z Koldína, Práva*, s. 106; K. MALÝ, *České právo*, s. 76; O tomto středověkém právu píše také Zikmund Winter, který se zmiňuje o tom, že urození páni své ženy beztrestně zazdívali, Z. WINTER, *Z rodiny II*, s. 146.

nepřipouštěla, k trestání sexuálních deliktů měla však sama podle ustanovení městského práva široké možnosti.⁴²⁴

Odhalení ženiny nevěry však nemělo dopad pouze na přímé účastníky cizoložstva, následky nesl také potomek, vzešlý z tohoto činu.⁴²⁵ V případě nemanželského dítěte se jednalo o dědictví⁴²⁶ majetku manželů, které mu bylo ve většině případů zcela odepřeno.⁴²⁷ Na druhou stranu v podvedené rodině panoval strach z toho, že tento nemanželský potomek bude o rodinné dědictví usilovat.⁴²⁸ Proti těmto nemanželským dětem bylo vedle dědických práv i právo církevní,⁴²⁹ pro něž bylo takové dítě plodem hříchu. V podobné situaci se ocitla také žena, která otěhotněla, aniž by byla vdaná a stala se tak svobodnou matkou. Mnohdy docházelo k tomu, že si takovou ženu nechtěl nikdo vzít, zůstala s dítětem sama a společnost ji zcela zavrhl.⁴³⁰

Neřestná žena poškodila vedle potomkovy budoucnosti především čest obelhaného manžela, která byla záležitostí celé rodiny, zcela však závisela na ženině chování.⁴³¹ Čest muže, ženy či celé rodiny byla v raném novověku to nejcennější, co člověk měl.⁴³² Představovala základ pro sociální status jednotlivce v rámci jeho společenské vrstvy, ale také v celé společnosti.⁴³³ Čest nebyla jednou provždy daná,⁴³⁴ nutné bylo o vlastní či rodinnou pověst pečovat, neboť ztráta bezúhonnosti jednotlivce nevrhla špatné světlo pouze na něj, ale na celou rodinu. Ke ztrátě cti

⁴²⁴ J. KLABOUCH, *Manželství*, s. 96.

⁴²⁵ Srov. G. DUBY, *Rytíř*, s. 173; *Pramen*, fol. 32a; K nelegitimně narozeným dětem také V. BŮŽEK - P. KRÁL (edd.), *Člověk*, s. 14.

⁴²⁶ J. LE GOFF, *Středověký člověk*, s. 247.

⁴²⁷ R. van DÜLMEN, *Kultura I*, s. 164.

⁴²⁸ Srov. G. DUBY, *Rytíř*, s. 173; *Pramen*, fol. 32a.

⁴²⁹ *Pramen*, fol. 32b.

⁴³⁰ O zavržených ženách, které musely odejít z domu kvůli nemanželskému dítěti, píše také J. KLABOUCH, *Manželství*, s. 85.

⁴³¹ G. DUBY, *Rytíř*, s. 180.

⁴³² Richard van DÜLMEN, *Bezectní lidé. O katech, děvkách a mlynářích. Nepočestnost a sociální izolace v raném novověku*, Praha 2003, s. 7.

⁴³³ Týž, *Kultura I*, s. 177.

⁴³⁴ Týž, *Bezectní lidé*, s. 7.

mohlo dojít velmi snadno, například jen díky pomluvám.⁴³⁵ Zpětné nabytí dobré pověsti bylo značně obtížné a ztráta cti vedla téměř vždy k sociální izolaci celé rodiny.⁴³⁶ Tím, kdo by mohl závažně ohrozit čest rodiny, byla především žena, a proto ji bylo nutné z tohoto důvodu více hlídat.

Pokud žena zpochybnila dobré mínění veřejnosti, jednalo se většinou právě o mravnostní prohřešek týkající se její pohlavní čistoty.⁴³⁷ Vedle pošramocené pověsti celé rodiny tak byla zároveň odhalena nedostatečná autorita pána domu a ženina nepočetnost padla na jeho hlavu.⁴³⁸ Na druhou stranu byla právě díky kontrole ze strany svého muže žena usvědčena mnohem častěji než její protějšek,⁴³⁹ který byl vlastním pánem, a nebyla mu společenskými normami určena žádná nadřazená osoba, která by střežila jeho sexuální aktivitu mimo manželský svazek. Tudíž šlo opět o to, že společnost přijímala již staletými prověřené a zakořeněné stereotypy, zaměřené výhradně proti ženám a jejich tělesnu, za neměnný fakt. Žena tak byla vedle manželovy ostražitosti vystavena také sociální kontrole.⁴⁴⁰

Ženiny prohřešky byly tak často vysvětlovány tím, že je prokazatelně náchylnější k tělesným touhám, a tudíž i k cizoložství.⁴⁴¹ I z tohoto důvodu panoval názor, že nevěra muže musí být spasena věrností ženy,⁴⁴² neboť pro fungování rodiny byla bezúhonnost ženy nezbytností. Pod vlivem křesťanské morálky a navzdory právním usnesením však někteří mravokární autoři nenechali veškerou vinu na ženě a těžkost tohoto hříchu, s odvoláním na zásady kanonického práva,⁴⁴³

⁴³⁵ O nabourání cti z důvodu pomluvy také P. MAŤA, *Rituál*, s. 11. - 15.

⁴³⁶ R. van DÜLMEN, *Bezectní lidé*, s. 8.

⁴³⁷ Tamtéž, s. 14.

⁴³⁸ R. van DÜLMEN, *Kultura I*, s. 182, „*Muž je představeným ženy. Je odpovědný za činy a za myšlenky ženy, se kterou se oženil.*“ G. DUBY, *Vznešené paní*, s. 23.

⁴³⁹ *Pramen*, fol. 70a.

⁴⁴⁰ K sociální kontrole také v případě předmanželských vztahů V. BŮŽEK - P. KRÁL (edd.), *Člověk*, s. 22, 24.

⁴⁴¹ Srov. Podle neznámého autora, „*Šalamoun o cizoložstvu: takový hřích cizoložstva obyčejně rád se obnovuje mezi lidmi, zvláště ze strany ženského pohlaví, říkají lidé.*“ *Pramen*, fol. 50b; J. LE GOFF, J. - C. SCHMITT (edd.), *Encyklopedie*, s. 642; R. MUCHEMBLED, *Dějiny*, s. 90; *Muži měli stále počítat s ženskou zrádností, protože žena má od přírody sklony ke klamu*; G. DUBY, *Rytíř*, s. 56; G. DUBY, *Vznešené paní*, s. 11.

⁴⁴² *Pramen*, fol. 17b.

⁴⁴³ *Ottův slovník naučný nové doby*, 1999, s. 418.

neposuzovali podle toho, zda ho spáchal muž či žena.⁴⁴⁴ Zastávali názor, že ani muž by neměl dělat to, co bylo přísně zakázáno ženě, neboť jsou oba z jednoho těla a krve.⁴⁴⁵ Ani to, že by měla být žena náchylnější k tělesným pudům, nebylo jasně Bohem stanoveno.⁴⁴⁶ Podnět k případnému hříchu dávali jak muži, tak ženy, přičemž však prohřešky mužů byly posuzovány mnohem shovívavěji. Důvodem bylo již zmíněné ohrožení celé rodiny v případě nevěrné ženy.

Na druhou stranu mělo manželství v raně novověké společnosti především funkci reprodukční, a tak byla velmi často jako hlavní důvod nevěry uváděna neplodnost podvedeného partnera, kvůli které se cizoložníci k hříchu uchýlili, aby podvodně zajistili naplnění manželského svazku.⁴⁴⁷ Podle dobových norem však ani takové důvody nevěrníky od hříchu cizoložství neočistily. Proti křesťanské morálce jednali také ti, kteří z těchto důvodů dosavadního partnera opustili. Mnohem potupnější měl být pro ctnostného člověka život v hříchu, nežli bez potomstva a nenaplněného manželství.⁴⁴⁸ Bezdětnost však byla společností vnímána jako sociální nedostatek⁴⁴⁹ a také z tohoto důvodu se kladl větší důraz na potomstvo nežli na případný Boží trest za hřích cizoložstva, což mravokárci ostře napadali.

Odhalení nevěry zákonitě doprovázely manželské konflikty a spory⁴⁵⁰ vzešlé z porušení manželského slibu jedním z partnerů.⁴⁵¹ Pokud tyto dohady překročily

⁴⁴⁴ Srov. *Pramen*, fol. 69b-70a: „*Ctné náboženství křesťanské, cizoložstvo rufijanské, zapovídá všem veřejně, mužům, ženám, jednostejně.*“ Podle Šimona Lomnického se k této společné vině obou pohlaví na hříchu cizoložstva vyjádřil také svatý Jeroným: „*Cokoliv nesluší ženám, to též mužům nesluší nám.*“ A. DOLENSKÝ (ed.), *Š. Lomnický z Budče, Kupidova střela*, s. 150-151; *Křesťanské náboženství odsuzuje cizoložství u obou pohlaví stejně*, G. DUBY, *Rytíř*, s. 55; H. ŽALANSKÝ, *Knižka*, s. 179-180.

⁴⁴⁵ *Pramen*, fol. 70a.

⁴⁴⁶ Tamtéž, fol. 69b.

⁴⁴⁷ A. DOLENSKÝ (ed.), *Š. Lomnický z Budče, Kupidova střela*, s. 162.

⁴⁴⁸ Tamtéž.

⁴⁴⁹ R. van DÜLMEN, *Kultura I*, s. 164.

⁴⁵⁰ Velmi časté a do značné míry společností tolerované bylo fyzické násilí, vedené většinou rukou muže. Muži tak příslušelo nastolit v rodině pořádek a mnohdy jej dosahoval bitím ženy. Důležité bylo znát míru, aby se dotyčný nedostal před soud, jako tomu bylo například u Pavla Kristiána Koldína, který se soudil se svojí kuchařkou. Z. WINTER, *Z rodiny II*, s. 131.

⁴⁵¹ Tamtéž, s. 179.

hranice dané společností, dostali se manželé často až před konzistorní soud.⁴⁵² Podobně jako uzavírání manželství, tak také případné spory mezi manžely měla na starosti církev. Protože však byl novověk dobou složitou a napětí mezi katolíky a protestanty se odrazilo i v církevní správě, byl církevní soud řešící manželské spory rozdělen na horní a dolní konzistoř, přičemž horní konzistoř řešila zájmy katolíků a dolní protestantů. Z činnosti těchto dvou konzistoří vznikly tzv. *Knihy svědomí*, které byly založené pouze na výpovědích svědků, nikoliv účastníků samotných. Již tento fakt, že svědecké výpovědi hrály pro určení rozsudku klíčovou roli a byly tak pro soud velmi podstatné,⁴⁵³ svědčí o funkci manželství z části jako instituce veřejné. Cílem církevního soudu však pomocí těchto svědeckých výpovědí nebylo viníky potrestat. Jeho hlavní funkcí mělo být především urovnání sporů mezi manžely,⁴⁵⁴ neboť dogmatem katolické církve byl již zmíněný princip nerozlučitelnosti manželství.

Mnohdy se však ani před soudem neusmířili a v krajním případě skončili buď rozlukou či rozvodem.⁴⁵⁵ K rozvodu se většinou manželé uchýlili, až když byla situace neúnosná a problémy pronikly na veřejnost.⁴⁵⁶ S rozvodem to nebylo zcela jednoduché, protože katolická církev připouštěla nanejvýš rozlukou, ale rozvod byl ve většině případů nepřipustný.⁴⁵⁷ Docházelo k němu ve vzácných případech, protože nebyl jen záležitostí dotyčných manželů, ale celé rodiny a měl dokonce

⁴⁵² Tamtéž.

⁴⁵³ „U každého soudu důležitá úloha připadala vždy svědectvím, či, jak se tehdy říkalo, svědomím lidí hodnověrných, jež strany žalující i obžalovaná ve svůj prospěch předkládaly.“ Václav SCHULZ, *Svědomí o kněžích podobojích z r.1562 a pravidla r.1587 jim daná*, Praha 1903, s.1.

⁴⁵⁴ Srov. V. SCHULZ, *Svědomí*, s. 1; G. DUBY, *Rytíř*, s. 136; Protože i když je nešťastné manželství „škodné, těžké a odporné tělu, však jest spasitedlné jejich duši. Neboť je snižuje, pýchu jejich potlačuje, jest příčinou pravého pokání, hříchů poznání a svatého v víře a v modlitbách cvičení.“ H. ŽALANSKÝ, *Knížka*, s. 419.

⁴⁵⁵ V. BŮŽEK - J. HRDLIČKA - P. KRÁL - Z. VYBÍRAL, *Věk*, s. 331; K rozvodům také Z. WINTER, *Z rodiny II*, s. 151.

⁴⁵⁶ V. BŮŽEK - J. HRDLIČKA - P. KRÁL - Z. VYBÍRAL, *Věk*, s. 334.

⁴⁵⁷ Srov. A. Augustinus, *O Boží obci*, s. 51; R. van DÜLMEN, *Kultura I*, s. 184; „Ježíš s odvoláním na Genezi prohlašuje manželství za nerozlučitelé: ‚Co Bůh spojil, člověk nerozlučuj!‘ “; G. DUBY, *Rytíř*, s. 22; Nerozlučitelnost manželství byla zakotvena již v Břetislavových dekretch, K. MALÝ, *České právo*, s. 75; K nerozlučitelnosti manželství také J. KLABOUCH, *Manželství*, s. 86.

i společenské důsledky.⁴⁵⁸ Rozvod tedy nebyl z těchto důvodů žádoucí, a tak byli nespokojení manželé často nuceni zůstat v manželském svazku.

V případě cizoložství církev rozvod povolovala,⁴⁵⁹ tato možnost byla však většinou omezena pouze na ty případy, kdy zcizoložila žena a muž s ní dále v manželském svazku nechtěl zůstat.⁴⁶⁰ V opačném případě, když hřešil muž, žena nárok na rozvod neměla.⁴⁶¹ Tomuto výroku však odporuje Evangelium sv. Marka, podle něhož lze přičítat stejnou odpovědnost oběma manželům.⁴⁶² Přístup raně novověké společnosti k rozvodům jako takovým však není zcela jednoznačný a také většina biblických textů není v této otázce zajedno.⁴⁶³

3.3.2. Smilstvo

Vedle manželské nevěry se mohl člověk raného novověku dopustit druhého obávaného hříchu spojeného s tělesnem, a tím bylo smilstvo. I takový tělesný kontakt, který nikterak nenarušil svátost manželského svazku, považovala křesťanská společnost za ostudný. Smilstvo zahrnovalo, stejně jako cizoložství, hned několik zločinů proti čistotě těla. K nejčastějším prohřeškům v rámci smilstva patřilo smilstvo „prosté“,⁴⁶⁴ které prezentovalo milostný vztah mezi dvěma svobodnými lidmi⁴⁶⁵ a městská práva ho charakterizovala jako delikt, který „ se

⁴⁵⁸ V. BŮŽEK - J. HRDLÍČKA - P. KRÁL - Z. VYBÍRAL, *Věk*, s. 334.

⁴⁵⁹ Srov. R. van DÜLMEN, *Kultura I*, s. 184; G. DUBY, *Rytíř*, s. 31.

⁴⁶⁰ Srov. G. DUBY, *Rytíř, žena a kněz. Manželství ve Francii v době feudalismu*, Praha 2003, s. 22;

„Cizoložství ženy jako důvod k rozvodu akceptovala většina koncilů už v 5. století.“ L. OTIS-COUR, *Rozkoš*, s. 54.

⁴⁶¹ Srov. G. DENZLER, *Zakázaná slast*, s. 154; A. CÍSAŘOVÁ KOLÁŘOVÁ, *Žena v Jednotě*, s. 50.

⁴⁶² G. DUBY, *Rytíř*, s. 22.

⁴⁶³ L. OTIS-COUR, *Rozkoš*, s. 54.

⁴⁶⁴ „Smilstvo prosté jest, když hřešící oba jsou sobě volni, svobodni, nemajíce závazku manželského, ani slibu stavu duchovního, nedopouštějice se smilstva na místě posvátném, aniž jsou zprzněni proti přirození sodomským hříchem proklatým, on panicem, ani ona panna není, nejsouce sobě ani krevností ani přátelstvím příbuzni, ani který z nich jeden druhého nutí ke hříchu, ale oba dobrovolně v tom hříchu sobě svolují, ti a takový smilníci slují, aneb to se jmenuje smilstvo prosté.“, A. DOLENSKÝ (ed.), *Š. Lomnická z Budče, Kupidova střela*, s. 110; R. van DÜLMEN, *Kultura I*, s. 258.

⁴⁶⁵ *Pramen*, fol. 55a.

vykonává tehďáž, když by panna aneb vdova od někoho zprzněna byla.“⁴⁶⁶ Zároveň zde však bylo zmíněno, že se jednalo o dobrovolné „tělesné obcování“.⁴⁶⁷ I když smilník nenarušoval cizí lože,⁴⁶⁸ dopouštěl se podle křesťanských forem chování těžkého tělesného hříchu,⁴⁶⁹ a proto ho měl podle tehdejších právních norem stihnout trest vymrskání z města.⁴⁷⁰

S odhalením smilstva a následným soudním procesem souvisely ale také strategie, jimiž se hříšníci snažili svést vinu na toho druhého a tím potupnému trestu uniknout. V tomto bodě docházelo ke střetu dvou představ o ženě, v podání souzeného muže - ženy svůdkyně a v opačném případě se žena stylizovala do role oběti.⁴⁷¹ Většinou byly tvrději potrestány ženy, muži obvykle vyvázli pouze s pokutou.⁴⁷² U žen, které své jednání před soudem neobhájily, však nešlo o pouhé odpykání trestu a následný návrat k předešlému životu. Pokud byla ženě soudem prokázána vina a ona byla vnímána jako svůdkyně, byla většinou vykázána na samý okraj společnosti.⁴⁷³ Žena tak svým předmanželským pohlavním stykem přišla nejen o panenství, ale také o čest, která s ním byla úzce spojována a představovala tak to nejvzácnější, co člověk měl.⁴⁷⁴ Jediným možným východiskem pro takovou ženu mohl být následný sňatek, který by jí čest navrátil.⁴⁷⁵

Vedle smilstva prostého, které se vyznačovalo dobrovolností a svolností k hříšnému činu ze strany obou smilníků, bylo výrazným přečinem proti křesťanské

⁴⁶⁶ J. JIREČEK (ed.), *Pavel Kristián z Koldína, Práva městská*, s. 308.

⁴⁶⁷ J. JIREČEK (ed.), *Pavel Kristián z Koldína, Práva městská*, s. 308; *Ottův slovník naučný nové doby*, 1999, s. 512.

⁴⁶⁸ A. DOLENSKÝ (ed.), *Š. Lomnický z Budče, Kupidova střela*, s. 110;

⁴⁶⁹ Srov. Podle Šimona Lomnického byl postoj svatého Pavla takový: „Kdož smilní, ten proti tělu svému vlastnímu hřeší.“ A. DOLENSKÝ (ed.), *Š. Lomnický z Budče, Kupidova střela*, s. 33; *Pramen*, fol. 55a; K. UTRIO, *Dcery*, s. 13.

⁴⁷⁰ J. JIREČEK (ed.), *Pavel Kristián z Koldína, Práva*, s. 308.

⁴⁷¹ J. DIBELKA, *K novým možnostem*, s. 19 - 53; k ženským strategiím také Jaroslav DIBELKA, *Tajemství rodiny Hlučných. Obranné strategie žen obviněných z infanticidia*, *Dějiny a současnost* 2007, r. 29, č. 9, s. 37-39.

⁴⁷² J. FRANCEK, *Zločin a trest*, s. 184.

⁴⁷³ J. DIBELKA, *K novým možnostem*, s. 19 - 53.

⁴⁷⁴ Tamtéž.

⁴⁷⁵ Tamtéž.

morálce také například znásilnění,⁴⁷⁶ které bylo obecně známo jako „*násilí aneb podav jest, když by na ženu aneb pannu od někoho mocí a bezprávně bylo saženo tak, že by násilným skutkem panna k porušení a žena poctivá o poctivost svou přijíti musila.*“⁴⁷⁷ Z toho vyplývá, že znásilnění bylo považováno společně s únosem za zločin generově specifický,⁴⁷⁸ protože podle slov městského práva byla oběť násilného činu vždy pouze žena. Znásilnění a únos tak v raném novověku spadaly do zločinů výhradně mužských a patřily k zločinům, které byly postižitelné smrtí.⁴⁷⁹

Mravokárci kladli zvýšený důraz především na zneuctění panny, která byla díky své zachované čistotě jako jediná z ženského pokolení připodobňována k samotnému andělu,⁴⁸⁰ a tudíž lze za tímto odlišením opět vidět příklon zakořeněných mravů ke zcela neposkvrněnému způsobu života. Útěchou těmto poskvrněným, ale jinak ctnostným pannám mělo být podle mravokárců to, že ač je násilník zneuctil na těle, jejich duše zůstala před Bohem čistá.⁴⁸¹ Jistá zodpovědnost a snad také část viny byla ale do značné míry kladena také na bedra dívčiny rodiny, neboť dívky v 16. století byly podle Šimona Lomnického příliš „*bujné, prostořeké, frejovné a všetečné*“⁴⁸², a proto bylo nutné je střežit.⁴⁸³

Do další kategorie patřily mravnostní delikty „proti přírodě“. Tyto prohřešky představovaly spíše porušení tabu než prostého zákona⁴⁸⁴ a byly souhrnně označovány jako sodomie. Pod pojmem *sodomáři*⁴⁸⁵ se skrývala různorodá skupina

⁴⁷⁶ A. DOLENSKÝ (ed.), *Š. Lomnický z Budče, Kupidova střela*, s. 126.

⁴⁷⁷ J. JIREČEK (ed.), *Pavel Kristián z Koldína, Práva*, s.106.

⁴⁷⁸ D. TINKOVÁ, *Hřích*, s. 166.

⁴⁷⁹ D. TINKOVÁ, *Hřích*, s. 166; Jedním z trestů vedoucím ke smrti bylo lámání v kole, K. MALÝ, *České právo*, s. 124.

⁴⁸⁰ „*V těle živu býti, tělu nesvoliti, není to věc lidská, ale jest andělská.*“ A. DOLENSKÝ (ed.), *Š. Lomnický z Budče, Kupidova střela*, s. 127.

⁴⁸¹ *Pramen*, fol. 86b.

⁴⁸² A. DOLENSKÝ (ed.), *Š. Lomnický z Budče, Kupidova střela*, s. 133.

⁴⁸³ *Tamtéž*, s. 134.

⁴⁸⁴ D. TINKOVÁ, *Hřích*, s. 166.

⁴⁸⁵ Srov. A. DOLENSKÝ (ed.), *Š. Lomnický z Budče, Kupidova střela*, s. 188; J. LE GOFF - N. TRUONG, *Tělo*, s. 37; „*Nejohavnější delikt proti mravnosti*“, R. van DÜLMEN, *Kultura II.*, s. 260; *Tyto činy spadaly pod hříchy „na pomstu volající před Bohem“*, *O hříších*.

hříšníků. Ke skutkům proti přirozenosti patřila homosexualita,⁴⁸⁶ zoofilii a další neřesti, které narušovaly Boží řád a měly být podle zákonů také trestány smrtí.⁴⁸⁷

Do této skupiny spadal částečně také incest, o němž se v této kapitole píše již v souvislosti s cizoložstvím. Ty, kteří se dopustili incestu, označují prameny jako smilnokrevníky,⁴⁸⁸ a byli považováni i v rámci mravnostních deliktů vztahujících se k smilstvu za nejhorší hříšníky.⁴⁸⁹

Smilstvo jako takové bylo stejně jako ostatní tělesné prohřešky proti morálce ztotožňováno především s hříšnou ženou. V raně novověké společnosti převládaly zjednodušující stereotypy pohlavních rolí, jež stavěly jednak ženu ve vztahu k muži, ale také zároveň ženu samotnou do dvou protikladných rolí.⁴⁹⁰ Z mravokárných textů je možné vysledovat střet těchto dvou představ konstrukce obrazu ženy. Vedle ctnostných biblických žen zde mravokárci popisují ženu v duchu stereotypní představy jako smyslnou, k hříchu svádějící a biologicky k hříchu předurčenou bytost. Na dobovém vnímání ženských ctností a nectností se odrazil především kontrast mezi odsuzovanou krásou tělesnou a vysoce ceněnou krásou ducha. K mužovu vzplanutí tak stačil podle mravokárců pohled na krásnou ženu,⁴⁹¹ bylo tedy lepší žít se ženou škaredou nežli hlídat a střežit přílišnou krasavici.⁴⁹²

Na druhou stranu prameny uvádějí, že pro dobrou ženu je krása ozdobou jejího domu⁴⁹³ a muž je od přirozenosti silnější než žena, a tak nemůže být veškerá vina svalena na ni, protože s ohledem na tento fakt by jejím svodům podlehnout neměl.⁴⁹⁴

⁴⁸⁶ „V různých dobách byly jiné než heterosexuální praktiky střídavě ignorovány, tolerovány, zatracovány i trestány. Záleželo na době, zeměpisném prostředí i společenském postavení. V evropské společnosti patřila homosexualita do široké kategorie erotických „úchytek“ označovaných jako sodomie.“ M. LENDEROVÁ, „*Má se svými ženskými peklo*“, s. 30 - 33.

⁴⁸⁷ Srov. M. LENDEROVÁ, „*Má se svými ženskými peklo*“, s. 30 - 33; D. TINKOVÁ, *Hřích*, s. 166.

⁴⁸⁸ Srov. „Ti, kdož jsou pod mocí naší, ať vědí, že po vše časy, jenž se krví dotýkají, v manželství vstoupit nemají.“ *Tamtéž*, s. 181, 184; G. DUBY, *Rytíř*, s. 27.

⁴⁸⁹ R. van DÜLMEN, *Kultura II.*, s. 259.

⁴⁹⁰ Srov. Hartmut KARSTEN, *Ženy - muži. Genderové role, jejich původ a vývoj*, Praha 2006, s. 23; J. DIBELKA, *K novým možnostem*, s. 19 - 53.

⁴⁹¹ „*Meč ohnivý krásná žena, neb se to při ní znamená, jako by se všech stran těla, šípy, střely vypouštěla.*“ A. DOLENSKÝ (ed.), *Š. Lomnický z Budče, Kupidova střela*, s. 245.

⁴⁹² *Tamtéž*, s. 145.

⁴⁹³ *Tamtéž*, s. 163-164.

⁴⁹⁴ *Tamtéž*, s. 274.

Podle těchto dobových stereotypů patřily mezi nejobávanější ženy smilnice prostitutky,⁴⁹⁵ o kterých se prameny často zmiňují. Obavy před takovou ženou vzbuzovalo především to, že se vymykala z genderového schématu, které v raném novověku vyobrazilo feminitu pomocí tří modelů panna – manželka – vdova.⁴⁹⁶ Prostitutka, kterou nebylo možné do tohoto modelu zakomponovat, byla podle mravokárců ženou, která postrádala veškerý stud.⁴⁹⁷ Snad, aby navodili všeobecný pocit strachu z těchto žen, přirovnávali nevěstčin jazyk k meči, který je zaostřen na obě strany.⁴⁹⁸ Nohy nevěstky nevedly podle těchto autorů nikam jinam nežli na smrt.⁴⁹⁹ Prostituce byla tak obávaným řemeslem, že nebylo radno, aby její příslušnice patřily do Boží obce, a tak pokud chtěla být některá z těchto žen pokřtěna, nesměla se ke svému nepočestnému řemeslu již nikdy vrátit.⁵⁰⁰ Pro mladé muže bylo nežádoucí, aby je někdo s takovou ženou viděl, protože pouhá rozmluva s nevěstkou mohla ohrozit jejich pověst.⁵⁰¹

Ženy, které se živily prodáváním vlastního těla, se však nezačaly objevovat až s příchodem 16. století, jako nová neřest zkažené doby. Původ tohoto řemesla sahá až do starověku a prostitutka byla vždy jednou z hlavních představitelk marginálních skupin, které lidé vykázali na okraj společnosti.⁵⁰² Trest za prostituci byl tak ztotožněn s trestem za smilstvo, raně novověké právo tedy mezi smilstvem jako takovým a prostitucí rozdíl nedělalo a prostitutka, stejně jako smilnice, byla buď, jak už bylo zmíněno, vymrskána či vyhnána z města, popřípadě trestána

⁴⁹⁵ Srov. „Nevěstka zdraví i statek, přivodí všecko na zmatek. I o rozum připravuje, síly a zraku zbavuje. Všecko všudy poškrňuje, na mizinu přivozuje. Zabíjí i milou duši, včastnost a smlouvy ruší. I pověst dobrou zhyžďuje, tovaryšstvo rozděluje. Jenž sobě věrní bývají, skrz nevěstky se neznají.“ A. DOLENSKÝ (ed.), *Š. Lomnický z Budče, Kupidova střela*, s. 66; H. ŽALANSKÝ, *Knížka*, s. 205.

⁴⁹⁶ „Nebo jakož jest věc potupná a veliké hanby hodná, nebýti pravou pannou, manželkou nebo vdovou.“ H. ŽALANSKÝ, *Knížka*, s. 42; J. RATAJOVÁ - L. STORCHOVÁ (edd.), *Nádoby*, s. 531.

⁴⁹⁷ Tamtéž, s. 47.

⁴⁹⁸ A. DOLENSKÝ (ed.), *Š. Lomnický z Budče, Kupidova střela*, s. 164.

⁴⁹⁹ Tamtéž.

⁵⁰⁰ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Tanec*, fol. 103b.

⁵⁰¹ „Mládenci nemají s ženami nestydatými seděti, stávati, rozmlouvati, nechťjí li dobré pověsti ztratiti.“ H. ŽALANSKÝ, *Knížka*, s. 205.

⁵⁰² Srov. M. LENDEROVÁ, *Chytila patrola*, s. 5; L. OTIS-COUR, *Rozkoš*, s. 74.

na pranýři nebo ocejchována.⁵⁰³ Zásahy proti těmto ženám byly vždy reakcí na rozmach jejich činnosti, jež byl v době středověku i raného novověku značný.⁵⁰⁴ Prostitutky se tak v této době pohybovaly převážně ve městech,⁵⁰⁵ ale také na vesnicích, a to především v čase jarmarků.⁵⁰⁶ Městské řády proti nim vystupovaly,⁵⁰⁷ dokonce docházelo mnohdy také k zdanění jejich činnosti, většinou byly ale v rozporu s právními ustanoveními tolerovány.⁵⁰⁸

Období posledních let 15. až do konce druhého desetiletí 16. století bylo zlatým věkem prostituce, převážně v Římě.⁵⁰⁹ Do těchto let spadají také první pokusy o její potlačení,⁵¹⁰ výsledek ale nebyl příliš uspokojujivý, protože v druhé polovině 16. století poznala už celá Evropa následky mimomanželské lásky v podobě syfilis.⁵¹¹ O tom, že se tato nemoc dostala i do českých zemí svědčí mravokárné spisy, které varují před smilstvem také z důvodu nakažení touto novou nemocí.⁵¹² V habsburské monarchii se o likvidaci prostituce pokusila až Marie Terezie pomocí Komise cudnosti. Zajímavé je, že postihy se netýkaly pouze nevěstek, ale i jejich zákazníků, kterým hrozil buď sňatek s onou ženštinou, pokud byl svobodný a ženatí byli souzeni za cizoložství.⁵¹³ Jediným výsledkem tohoto boje společnosti s prostitucí, který trvá celá tisíciletí, je pouze zmíněná marginalizace neřestných žen, protože až do dnešní doby nebyl tento fenomén vymýcen.

⁵⁰³ M. LENDEROVÁ, *Chytila patrola*, s. 27.

⁵⁰⁴ Tamtéž, s. 23.

⁵⁰⁵ Jindřich FRANCEK, *Zločin a sex*, s. 126.

⁵⁰⁶ Srov. M. LENDEROVÁ, *Chytila patrola*, s. 23; „Na venkov přicházely nevěstky jen občas, při jarmarcích, posvíceních a poutích.“ J. KLABOUCH, *Manželství*, s. 85.

⁵⁰⁷ „Pust' svobodu nevěstkám a všechny kouty naplníš nestydatostmi. Kdo může ve městě chovati nevěstky, aby mládeže neprznil?“ H. ŽALANSKÝ, *Knížka*, s. 255.

⁵⁰⁸ M. LENDEROVÁ, *Chytila patrola*, s. 26.

⁵⁰⁹ M. LENDEROVÁ, *Chytila patrola*, s. 26; K prostituci v Itálii ze záznamů šlechticů z kavalírských cest M. KOLDINSKÁ, *Každodennost*, s. 119.

⁵¹⁰ Srov. M. LENDEROVÁ, *Chytila patrola*, s. 26; L. OTIS-COUR, *Rozkoš*, s. 79.

⁵¹¹ M. LENDEROVÁ, *Chytila patrola*, s. 26

⁵¹² „Smilstvo pak netoliko duši zpržňuje, ale tak i na tělo rozličné nemoci přivozuje, o kterýchž jsou snad ani naši předkové neslychali.“ A. DOLENSKÝ (ed.), *Š. Lomnický z Budče, Kupidova střela*, s. 35.

⁵¹³ Tamtéž.

Ruku v ruce s prostitucí se rozvíjelo kuplířství. „*Baby svodnice*“ tak byly, vedle samotné hříšnice, autory mravoučné literatury představovány jako nejhorší ženy spojované se smilstvem či cizoložstvem.⁵¹⁴ Kuplířky, které dávaly milence dohromady a vymýšlely různé taktiky, považovali mravokárci za mnohem silnější a mocnější než samotného d'ábla.⁵¹⁵ Ani městská práva na tyto hříšnice nezapomněla a přišla s patřičným trestem, pokutou tak měla být těmto babám ztráta hrdla.⁵¹⁶ Na druhou stranu byly tyto baby uváděny také jako jedna z hlavních příčin neshod mezi manžely.⁵¹⁷ Byly připodobňovány „*k ústům d'ábla*“⁵¹⁸ a jejich „*jazyk, plný nepravosti a smrtelného jedu, zapálený ohněm pekelným*“,⁵¹⁹ patřil podle mravokárců mezi tři nejhorší jazyky světa.⁵²⁰ Bylo nutné zbavit se takových žen, vyhnat je z měst a obcí, neboť byly „*jedovatým a morným povětrím nakazujícím duše ctných panen a paní*“.⁵²¹ Dokonce se podle mravokárců dopouštěly těžších hříchů než vrazi a zloději, kteří okrádali lidi, protože prodávaly duše a smrt duše byla mnohem horší nežli smrt těla.⁵²²

S tímto tvrzením také souvisí Boží trest, kterého se podle mravokárců měl hříšník obávat především, neboť apoštol Pavel tvrdil, že Bůh hřích cizoložstva a smilstva bez pomsty nenechá.⁵²³ Hříšník se tedy neměl obávat pouze smrti tělesné, zemřít na věčné časy měla také duše hříšníka.⁵²⁴ Nejdříve měl však Bůh cizoložníky a smilníky soudit, a pokud se ani v soudný den nekáli ze svých hříchů, měli být zatraceni.⁵²⁵ Svě místo měli najít tito nevěrníci v jezeře, které hořelo ohněm

⁵¹⁴ *Pramen*, fol. 96a; O babách svodnicích také Z. WINTER, *Z rodiny II*, Praha 1911, s. 26.

⁵¹⁵ Srov. *Pramen*, fol. 96a; „*Baba jest třikrát horší nežli čert, věř tomu, že to není žádný žert.*“ A. DOLENSKÝ (ed.), *Š. Lomnický z Budče, Kupidova střela*, s. 232.

⁵¹⁶ J. JIREČEK (ed.), *Pavel Kristián z Koldína*, Práva, s. 308.

⁵¹⁷ O babách svodnicích a názoru Šimona Lomnického v *Kupidově střele* a Václava Dobřenského v *Pramenu vody živé*, Z. WINTER, *Z rodiny II*, s. 116, 117.

⁵¹⁸ Podle neznámého autora „*Prorok Jeremiáš: Baby jsou ústa d'áblova, kteréž oddělují předrahou duši panny nebo manželky od pána Krista a spojují ji s d'áblem*“ *Pramen*, fol. 97b.

⁵¹⁹ Tamtéž, fol. 98b.

⁵²⁰ „*První jazyk jest d'ábelský, druhý jazyk jest frejřův a třetí babský svodnice.*“ Tamtéž, fol. 97a.

⁵²¹ Tamtéž, fol. 100b.

⁵²² Tamtéž, fol. 100a.

⁵²³ Srov. *Pramen*, fol. 59a; H. ŽALANSKÝ, *Knižka*, s. 174.

⁵²⁴ *Pramen*, fol. 59a.

⁵²⁵ A. DOLENSKÝ (ed.), *Š. Lomnický z Budče, Kupidova střela*, s. 42.

a sírou.⁵²⁶ Nejvíce měli být však mučeni ti hříšníci, kteří věřili, že žijí poctivý život.⁵²⁷ Potrestáni by měli být ale také ti, kteří mezi sebou cizoložníka trpěli.⁵²⁸ Jistě tedy docházelo k tlaku na společnost, jež měla, i z důvodů vlastní ochrany, vytvořit sociální kontrolu.

Obrana proti cizoložství, smilstvu a tedy také proti hříšné ženě byla podle mravokárných autorů jediná, modlitba⁵²⁹ a post.⁵³⁰ Podle církevních otců však žádné dobré skutky neodčinil přetrvávající hřích smilstva či cizoložstva.⁵³¹ Na druhou stranu žádný člověk není od přirozenosti zdrženlivý, důležité tedy bylo prosit Boha o tuto vlastnost, protože jinak se žádný člověk hříchu neuvaruje.⁵³² Zapovězeno bylo také z tohoto důvodu, aby byl muž se ženou sám,⁵³³ ať už byli pokrevně spřízněni či nikoliv.⁵³⁴ Zcela nepřijatelné a vedoucí do záhuby bylo dotýkání se ženy.⁵³⁵ Muž by proto neměl nic pokoušet a neměl by doufat ani ve svou sílu,⁵³⁶ ani ve svou moudrost.⁵³⁷ Věrnou a poctivou ženu muž milovat mohl, ale ne tělesně, pouze srdcem a myslí, jinak nemohl doufat ve svoji čistotu.⁵³⁸

Přesto, že bylo cizoložství a smilstvo mravokárci představováno jako nejhorší tělesný skutek a podle práva mělo být tvrdě sankcionováno, praxe

⁵²⁶ *Pramen*, fol. 59a.

⁵²⁷ *Tamtéž*, fol. 61a.

⁵²⁸ *Tamtéž*, fol. 65b.

⁵²⁹ Srov. „*Tak Kristus pán modliti se nás učil, řka: Neuved' nás v pokušení, totižto ani d'ábelské ani tělesné, ale zbav nás od zlého Amen.*“ *Pramen*, fol. 106b; A. DOLENSKÝ (ed.), *Š. Lomnický z Budče, Kupidova střela*, s. 278.

⁵³⁰ Podle neznámého autora „*Kristus pověděl, řka: To pokolení d'ábelské nevymýtá se nežli postem a modlitbou.*“ *Pramen*, fol. 105b.

⁵³¹ A. DOLENSKÝ (ed.), *Š. Lomnický z Budče, Kupidova střela*, s. 44.

⁵³² Srov. Podle Šimona Lomnického „*Seneka: Přemáhá i mnohé svaté, smilstvo hanebné, proklaté.*“ A. DOLENSKÝ (ed.), *Š. Lomnický z Budče, Kupidova střela*, s. 74; *Pramen*, fol. 106a.

⁵³³ Srov. A. DOLENSKÝ (ed.), *Š. Lomnický z Budče, Kupidova střela*, s. 41, 293; *Pramen*, fol. 108b.

⁵³⁴ *Pramen*, fol. 108b.

⁵³⁵ Srov. A. Augustinus, *Vyznání*, Praha 1997, s. 47; „*Dobrá jest věc ženy se nedotýkati, jestli dobrá věc jest nedotýkati se ženy, tehdyť jest zlá se dotýkati.*“ *Pramen*, fol. 109b; H. ŽALANSKÝ, *Knížka*, s. 206.

⁵³⁶ „*Nebo nejsilnější Samson pro Dalidu oči i hrdlo ztratil.*“ *Pramen*, fol. 109a.

⁵³⁷ „*Nebo nejmoudřejší Šalamoun ženami byl zmámen.*“ *Tamtéž*.

⁵³⁸ *Pramen*, fol. 109b.

ve většině případů teorii nekopírovala a pachatelé těchto dvou prohřešků proti morálce byli v rozporu s platným právem obvykle potrestáni mnohem mírněji.⁵³⁹ V očích mravokárných autorů však cizoložství a smilstvo zůstávalo nejtěžším tělesným hříchem, který měl podle nich největší následky pro hříšnickovu duši. Navzdory tomu, že se většina mravokárných autorů přikláněla v otázce trestů na stranu kanonického práva proti právu městskému a hlásila se tak k boji proti diferenciaci trestů ve vztahu k jednotlivým pohlavím, zůstala pro ně žena hlavním původcem tělesného hříchu. Žena tak byla v souvislosti s těmito dvěma hříchy ztotožněna se samotnou tělesnou vášní, které bylo radno se vyhýbat a vůbec ji nevyhledávat.

3.4 Tanec jako cesta k hříchu

K tělesnému hříchu, kterého se podle mravokárců lidé, nejen v 16. století, dopouštěli, patřil také tanec.⁵⁴⁰ Opět nešlo jen o hřích, který by zasáhl pouze tělo, ale škodil také lidské duši.⁵⁴¹ Na tanec bylo v době raného novověku pohlíženo jako na příčinu božího hněvu, proto kdykoliv v tomto období hrozila nějaká epidemie či vojenské nebezpečí, bývaly veškeré slavnosti, včetně tance zakazovány zemským sněmem nebo jednotlivými vrchnostmi.⁵⁴²

Již ve čtvrtém století nabádali církevní otcové věřící, aby se neúčastnili tanečních rejů a nepodléhali starým tanečním zvykům.⁵⁴³ Na konci tohoto století zakázala dokonce laodicejská synoda tance na svatbách.⁵⁴⁴ Od sedmého století

⁵³⁹ P. MATLAS, *Dvojím metrem*, s. 291 - 313.

⁵⁴⁰ „*Tanec jest marnosti v srdci skryté vylití a pronešení, při něm jest hříšné veselí, hříchové němí, žádosti zlé, řeči smilné, vzhledání nestydaté, podnět a podpal ke vši nestydatosti.*“ H. ŽALANSKÝ, *Knížka*, s. 241-242; „Tancem sblížovala se po právu obě pohlaví nejraději a nejčastěji.“ Z. WINTER, *Z rodiny II*, s. 40; Václav BŮŽEK - Rostislav SMÍŠEK, *Tanec v každodenním životě šlechty počátkem novověku*, in: Andrea Rousová (ed.), *Tance a slavnosti 16. - 18. století*, Praha 2008, s. 27.

⁵⁴¹ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Tanec*, fol. 1a, 58a.

⁵⁴² M. SLÁDEK *Koláč*, s. 41.

⁵⁴³ Miloš JŮZLA a kol., *Dějiny umělecké kultury I*, Praha 1990, s. 217; J. PETRÁŇ, *Dějiny II/2*, s. 718.

⁵⁴⁴ G. DENZLER, *Zakázaná slast*, s. 148.

docházelo k tomu, že církevní koncily začaly zakazovat buď „nekřesťanský“⁵⁴⁵ tanec, nebo veškeré tance na posvátných místech.⁵⁴⁶ V devátém století káral koncil v Římě výhradně ženy, aby na posvátných místech netančily a nekřesťansky nezpívaly.⁵⁴⁷ Církevní snahy se ale s ohlasem na tyto zákazy tance a přílišného veselí nesetkaly, lidé tančit nepřestávali a paradoxně tancem oslavovali křesťanské svátky,⁵⁴⁸ i když právě to bylo křesťanskou církví zakazováno.

Zpočátku se tančilo mezi všemi sociálními skupinami, také šlechta tančila od pradávna, dlouho dokonce neodděleně od prostého lidu a také tak divoce.⁵⁴⁹ V 16. století však v tomto směru došlo ke změně, šlechta se začala stahovat do nově zbudovaných zámků a začalo se tančit mezi sobě rovnými.⁵⁵⁰ Také způsob tance se zcela změnil a divoké poskakování bylo vytlačeno kultivovanými pohyby. Dvorský tanec již nebyl určen pro pouhou zábavu, měl své stanovené normy a byl svázán přísným ceremoniálem.⁵⁵¹ Tanec a s ním spojené slavnosti byly projevem marnotratnosti, které byly pro pořadatele finančně značně náročné. Právě tato rozhazovačnost v rámci slavností byla jedním z důvodů kritiky ze strany církve. Další kritika se vztahovala především na ohrožení křesťanské mravnosti v průběhu světských oslav.⁵⁵²

⁵⁴⁵ Srov. M. JÚZL a kol., *Dějiny*, s. 217; „*Církev neústupně potírala všechny přežitky pohanství, brojila také s neúprosnou přísností proti tancům, zděděným z doby předkřesťanské a vyhlášovala vůbec tanec za hřích.*“ Č. ZÍBRT, *Jak se kdy v Čechách*, s. 19, 20.

⁵⁴⁶ Srov. „*Neb v kostele, v klášteře, v koleji, na faře a na jiném žádném posvátném místě tancovati se nemá.*“ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Tanec*, fol. 95b; M. JÚZL a kol. *Dějiny*, s. 217.

⁵⁴⁷ Č. ZÍBRT, *Jak se kdy v Čechách*, s. 20.

⁵⁴⁸ Srov. Č. ZÍBRT, *Jak se kdy v Čechách*, s. 20; „*Tančilo se všude, doma, na trhu, v hostincích, ačkoli církev ostře kázala proti posedlosti tancem*“, R. van DÜLMEN, *Kultura II*, s. 162.

⁵⁴⁹ M. JÚZL a kol., *Dějiny*, s. 217.

⁵⁵⁰ R. van DÜLMEN, *Kultura II*, s. 162.

⁵⁵¹ Tamtéž.

⁵⁵² Tamtéž, s. 169.

Církev však nezakazovala tanec, pokud šlo o oslavu Boha a křesťanství,⁵⁵³ důležitá byla forma tanečního projevu a úmysl, se kterým se tanečník uchýlil k tanci.⁵⁵⁴ Tance doprovázející obřady křesťanských slavností prý zavedl biskup Neocaesarei Gregorios Thaumaturgos v polovině třetího století.⁵⁵⁵ Tyto tance však byly typické svou vážností a zbožností.⁵⁵⁶ Tančit lidé mohli „*střídmě, uctivě, mírně a slušně a především pouze mezi poctivými lidmi a s bázní Boží*“.⁵⁵⁷ Církevní obřadní tance byly provozovány ve větším množství lidí a byly to tedy hlavně tance skupinové.⁵⁵⁸ Muži a ženy kráčeli v řadách proti sobě, a byli tudíž od sebe odděleni.⁵⁵⁹ Již tento fakt činil z obřadních tanců záležitost týkající se pouze oslavy Boha a žádný hřích, či jen neřestná myšlenka se zde nemohly zrodit. Takové tance tak byly mravokárci posuzovány jako mravnější či mravně přijatelné.⁵⁶⁰ Za dobrý tanec se, vedle těchto oslavných tanců na počest Boha, považoval v 16. století tanec svatební,⁵⁶¹ za počestnou byla považována také oslava vítězství nad nepřítelem nebo naopak oslava vysvobození vlasti z rukou nepřítele.⁵⁶²

Rozhodující bylo také to, kdo tanec provozoval. Duchovním byl tanec zakázán zcela, neboť tanec byl čistě záležitostí světskou, která jeptiškám, mnichům

⁵⁵³ Srov. G. DENZLER, *Zakázaná slast*, s. 148; Miloš SLÁDEK, *Koláč skrovný o tanci aneb Tanec v české homiletické literatuře 17. a 18. století*, in: Andrea ROUSOVÁ (ed.), *Tance a slavnosti 16. - 18. století*, Praha 2008, s. 39; „*Nebo co náležitějšího lidem mladým, jako místo zpěvů marných, světských a bláznivých, písně modlitebné a žalmy svaté zpívati a jimi boha oslavovati.*“ H. ŽALANSKÝ, *Knížka*, s. 56.

⁵⁵⁴ G. DENZLER, *Zakázaná slast*, s. 149; Miloš SLÁDEK, *Koláč*, s. 39.

⁵⁵⁵ Č. ZÍBRT, *Jak se kdy v Čechách*, s. 20.

⁵⁵⁶ „*Pobožní zpěvové jsou zvláštní a k mnohým věcem potřební darové. Bůh je lidem dal, aby se slovu jeho příhodněji učili a je lépeji sobě v paměť skládali.*“ H. ŽALANSKÝ, *Knížka*, s. 61.

⁵⁵⁷ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Tanec*, fol. 94a.

⁵⁵⁸ M. JÚZL a kol. *Dějiny*, s. 217.

⁵⁵⁹ Srov. Č. ZÍBRT, *Jak se kdy v Čechách*, s. 20; „*Svatí otcové ze zákona měli tance počestné. Nebylo tu žen, mužů, dívek, mládenců smíšení, ale panny samy plesaly, muži sami skákali, a těmi skoky radost srdce pronášeli. Bohu chválu vzdávali a jemu z dobrodiní velikých díky činili, písně svaté zpívali.*“ H. ŽALANSKÝ, *Knížka*, s. 239.

⁵⁶⁰ Miloš SLÁDEK, *Koláč*, s. 41.

⁵⁶¹ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Tanec*, fol. 94a.

⁵⁶² Tamtéž, fol. 94b.

ani kněžím nepříslušela.⁵⁶³ Nejvíce byl, alespoň Šimonem Lomnickým, kritizován tanec prostého lidu,⁵⁶⁴ protože právě on podléhal nekoordinovaným tancům nejvíce. Důležitým aspektem pro tanec bez hříchu byl také čas či doba, ve které se tančilo. Neměla být tedy ničím, ani tancem narušena neděle,⁵⁶⁵ období svátků,⁵⁶⁶ především vánočních,⁵⁶⁷ pokání a modlení.⁵⁶⁸ Zapovídalo se také to, když někdo využíval tance k tomu, aby byl někomu nablízku, což už zavánělo špatným úmyslem vedoucím ke smilstvu či cizoložstvu.⁵⁶⁹ Tanec tak představoval cestu vedoucí přímo k hříchu.⁵⁷⁰

Toto poslední napomenutí bylo hlavní myšlenkou děl i světských mravokárných autorů, kteří měli za to, že lidé tančí právě s vidinou hříšného cíle, cizoložstva nebo smilstva. Samotní andělé podle nich považovali tanečníky za posedlé smilníky, kteří do tohoto hříchu neuváděli pouze sebe, ale ohrožovali zatracením také ostatní lidi.⁵⁷¹

Mravokárci brojili proti tanci od počátku křesťanství, ještě více se však kritika projevila v 16. a na počátku 17. století.⁵⁷² Svou dobu považovali novověcí autoři za zvláště nepokojný a bouřlivý čas, plný všech neřestí, tance nevyjímaje.⁵⁷³ Ani 18. století není podle Čeňka Zíbrta k tanečníkům milosrdnější. Podle tohoto

⁵⁶³ Srov. Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Tanec*, fol. 94b; M. Jůzl se však zmiňuje o „čistém“ tanci ze 4. století, který provozovali vedle panen také duchovní, M. JŮZL a kol., *Dějiny*, s. 217; G. Denzler totiž uvádí, že tanec byl duchovním osobám zapovězen až tridentským koncilem, G. DENZLER, *Zakázaná slast*, s. 149.

⁵⁶⁴ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Tanec*, fol. 5a.

⁵⁶⁵ „*Lépe v neděli vorati, pracovati a kopati, nežli bujně tancovati a pána Boha hněvati.*“ Tamtéž, fol. 21b.

⁵⁶⁶ „*Od Veliké noci až do podzimku, obzvláštních těch pět měsíců škodí tanec církvi Boží.*“ Tamtéž, fol. 37b.

⁵⁶⁷ Č. ZÍBRT, *Jak se kdy v Čechách*, s. 21.

⁵⁶⁸ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Tanec*, fol. 94a.

⁵⁶⁹ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Tanec*, fol. 58a, 95a; V. BŮŽEK - R. SMÍŠEK, *Tanec*, s. 27.

⁵⁷⁰ „*Tanec jest předchůdce smilstva, jest původ a dveře cizoložstva.*“ H. ŽALANSKÝ, *Knížka*, s. 231; „Nynější tanec bývá z bujnosti a zlé náklonnosti těla, k zlému cíli sloužící, jako k rozmnožení tělesné milosti, lidskému divadlu, k závisti, svárům, k pranicím, až někdy i k mordům přichází.“ Jan Thadeus Mezeříčský, Z. WINTER, *Z rodiny I*, s. 42.

⁵⁷¹ Srov. Š. LOMNICKÝ, *Tanec*, fol. 39a; H. ŽALANSKÝ, *Knížka*, s. 231.

⁵⁷² Č. ZÍBRT, *Jak se kdy v Čechách*, s. 95.

⁵⁷³ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Tanec*, fol. 1a.

autora se dokonce ještě více mravokárců hlásí mezi ty, kteří dokazovali, že neřestný pohyb škodí tělu i duši.⁵⁷⁴ Naopak Miloš Sládek tvrdí, že se pozornost mravokárců v průběhu 17. a 18. století od tance odvrací a je zmiňován pouze v souvislosti s jinými nečinnostmi.⁵⁷⁵ Přesto však byla nadále hlavní vina v souvislosti s tancem svalována na ženy, které svými vlnícími se těly podněcovaly muže k nekřesťanskému chování.⁵⁷⁶

Pokud jde o tanec, kritizovali novověcí spisovatelé především to, že souvisel čím dál více s pouhou zábavou lidí, byl doprovázen nezřízeným pitím a jídlem, mnohdy se zvrhl v nepřehledné hemžení lidských těl a s oslavou Boha měl pramálo společného. Důvodem znepokojení mravokárců a církevních otců bylo tedy především to, jakým směrem se tanec ubíral a stejně jako u ostatních hříchů šlo o míru a podstatu daného fenoménu.⁵⁷⁷ Tanec jako takový nebyl hlavním strašákem duchovní společnosti, nebezpečné bylo ale to, že dával mužům a ženám neomezenou možnost očních kontaktů, soukromých rozhovorů a hlavně nepřipustných dotyků.

Takový tanec, vedoucí k neřesti, popisovali tehdejší autoři jako „*podivné šaškování, laškování a bujného těla pachtování lidí sytých, chlípných, rozveselených, kteří sobě své kroky a neb skoky k zalíbení svému s ženským pohlavím divně formují, dolů, nahorů skákají, ..., k čemuž se rozličnými hudebními nástroji vzbuzují a podněcují*“.⁵⁷⁸ Tento nespoutaný tanec byl také známkou výsměchu Kristu. Tanečníci, rozhazující ruce radostí od těla, tímto zesměšňovali tak útrpné ukřižování Krista, který s rukama přibítyma ke kříži prožíval nesmírné bolesti.⁵⁷⁹

⁵⁷⁴ Č. ZÍBRT, *Jak se kdy v Čechách*, s. 231; také Václav Bůžek a Rostislav Smíšek ve své práci dokládají, že ještě na počátku 18. století byl tanec považován za semeniště hříchu, V. BŮŽEK - R. SMÍŠEK, *Tanec*, s. 28.

⁵⁷⁵ M. SLÁDEK, Koláč, s. 43.

⁵⁷⁶ Č. ZÍBRT, *Jak se kdy v Čechách*, s. 231.

⁵⁷⁷ M. SLÁDEK, Koláč, s. 43.

⁵⁷⁸ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Tanec*, fol. 16b, 17a; k výrookům Šimona Lomnického o tanečnicích také Václav BŮŽEK - Rostislav SMÍŠEK, *Tanec*, s. 27.

⁵⁷⁹ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Tanec*, fol. 42a; rozbor Lomnického traktátu o tanci především M. SLÁDEK, Koláč, s. 42.

Křik tanečníků a zrak upřený k nebi připomínal mravokárcům Kristův křik a jeho bolestný pohled vzhůru k Bohu.⁵⁸⁰

Církev tance neschvalovala také proto, že se chtěla pozitivně odlišit od pohanských náboženství.⁵⁸¹ Snad i proto zasazovali mravokárci počátek a původ hříšného tance ještě do dob pohanů, kteří se prý naučili tančit od samotného ďábla,⁵⁸² který se tímto způsobem snažil duše hříšníků vplést ve svá osidla.⁵⁸³ Samotní tanečníci se podle mravokárců chtěli ďáblovi zalíbit svým poskakováním, a čím výše vyskakovali, tím se dostávali hlouběji do pekla.⁵⁸⁴

Od ďábla, který naučil lidi tančit, neměli mravokárci daleko ke smilné ženě,⁵⁸⁵ která ďáblova tance využívá k svodům mužského pohlaví.⁵⁸⁶ Ďábel si vybral ženu proto, aby svým tancem muže svedla, vždyť jedině ona byla tím správným nástrojem hříchu⁵⁸⁷ pro ďáblovu úmysly, neboť byla k hříšnému chování předurčena již ve chvíli, kdy podlehla první žena hadovým svodům.⁵⁸⁸ Žena tak byla zároveň sama teatrálním poskakováním zneuctěna a dobrovolně se svým nestydatým tancem

⁵⁸⁰ Tamtéž fol. 48b.

⁵⁸¹ G. DENZLER, *Zakázaná slast*, s. 148.

⁵⁸² Ďábel, který svádí k tanci se „v latině jmenuje *Choragus*, německy *Schickntantz*, česky *Předák*.“ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Tanec*, fol. 52a; K tanci ve spojitosti s ďáblem se vyjadřuje také M. SLÁDEK, *Koláč*, s. 41.

⁵⁸³ Šimon LOMNICKÝ Z BUDČE, *Tanec*, fol. 17b.

⁵⁸⁴ Srov. „Se zálibou užívali staročeští mravokárci výrok o tanci, připisovaný svatému Augustinovi, že každý skok při tanci je skok do pekla k ďáblovi.“ Č. ZÍBRT, *Jak se kdy v Čechách*, s. 96; Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Tanec*, fol. 40a.

⁵⁸⁵ „Pamatuj času každého, že hospodáře rajského, žena z vladařství vyvrhla, do bídý, nouze ho uvrhla.“ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Tanec*, fol. 38b.

⁵⁸⁶ Srov. „Nebo velmi mocen jest ďábel, skrze ženy a tanec lidi od nebeské vlasti odvoditi a k věčné bídě a žalosti přivésti.“ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Tanec*, fol. 35a, 38b; „Žena získává ďábelské rysy.“ J. LE GOFF - N. TRUONG, *Tělo*, s. 33.

⁵⁸⁷ Srov. Podle Lomnického pravil svatý Jeroným: „*Já nevěřím muži tomu, ani jinému někomu. Aby bez aurazu vyšel, kdyby mezi ženy přišel, aby od jejich divadla jeho mysl v hříchy nepadla.*“ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Tanec*, fol. 87b; R. MUCHEMBLED, *Dějiny*, s. 107.

⁵⁸⁸ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Tanec*, fol. 38a.

pošpiňovala.⁵⁸⁹ Horší byly ale opět baby, které své hříchy přižívovaly tím, že mladé dívky hnaly do náruče mužů a ještě se na hříšný tanec dívaly se zalíbením.⁵⁹⁰

Tančící ženy podle mravokárců tvrdily, že kdyby nešly k tanci a neoděly se do krásných šatů, nezkrášlily si vlasy přičesy, nikdy by si nenašly muže a nebyly by šťastně vdané.⁵⁹¹ Svaté písmo však žádné ženy k těmto taktikám nenabádalo, dokonce jsou podle mravokárců v písmu příběhy, které potvrzují, že účast v kole ženě muže nezajistí a naopak většinou svede ženu a ještě spíše mladou dívku na scestí.⁵⁹²

S hříchem tance, s bujnými pohyby těla a s chlípnou ženou souvisel, jak už bylo naznačeno, opět oděv, do kterého se ženy i muži k tanci strojili.⁵⁹³ Tanečníci obvykle své hlavy zdobili věnci⁵⁹⁴ a zlatými čepci,⁵⁹⁵ čímž zesměšňovali Kristova muka pod trnovou korunou.⁵⁹⁶ Ženy se oblékly do několikavrstevné sukně a do d'áblu zvláště milých barev, jako byla červená a žlutá.⁵⁹⁷ S parádivým oděvem spojovali mravokárci pohrdání tanečnicků jinými lidmi a zalíbení v sobě samých,⁵⁹⁸ čímž se projevíli zároveň jako jedni z pyšných hříšníků. Spojení tance a pýchy či žádosti v jedné osobě vedlo přímo ke smrtelnému hříchu,⁵⁹⁹ který hnal hříšníka

⁵⁸⁹ G. DENZLER, *Zakázaná slast*, s. 149.

⁵⁹⁰ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Tanec*, fol. 77a.

⁵⁹¹ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Tanec*, fol. 84a.

⁵⁹² Srov. Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Tanec*, fol. 84b; „Při tancích nejspíše dívka uhonila sobě na cti úhonu.“ Z. WINTER, *Z rodiny II*, s. 43.

⁵⁹³ Srov. Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Tanec*, fol. 53a; Č. ZÍBRT, *Jak se kdy v Čechách*, s. 100.

⁵⁹⁴ Srov. „Věnce byly v době renesance časté, především v reformačním prostředí. Často byly vytvořeny z živých či umělých květů nebo dokonce ze šperků.“ L. KYBALOVÁ, *Dějiny odívání. Renesance*, s. 69; „Zároveň však byly věnce symbolem panenství a vdané ženy je podle mravokárců nosit neměly, pro ně byla určena pokrývka celé hlavy.“ Č. ZÍBRT, Z. WINTER, *Dějiny*, s. 86; *Ozdobu hlavy v podobě věnce si mohla vzít pouze panna či mládenec ve svatební den, jako symbol toho, že zvítězili nad chlípnými myšlenkami a neoddali se tělesným radovánkám před sňatkem.* H. ŽALANSKÝ, *Knížka*, s. 178; K věncům Z. WINTER, *Z rodiny I*, s. 116.

⁵⁹⁵ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Tanec*, fol. 54b; „Zlaté čepce dostal se do konce 16. století českým selkám a venkovánkám, kteréž si je udržely napotom v kroji lidovém.“ Z. WINTER, *Z rodiny I*, s. 119.

⁵⁹⁶ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Tanec*, fol. 54b.

⁵⁹⁷ Tamtéž, fol. 53a.

⁵⁹⁸ Tamtéž, fol. 53b.

⁵⁹⁹ Tamtéž, fol. 56a.

do d'áblovy náruče. Hříšný tanec totiž lidé podle mravokárců nikdy neprovozovali z pokory, ale z naduté mysli, kvůli které sám d'ábel ztratil nebe a touto cestou vede také všechny tanečníky.⁶⁰⁰

V tanci se podle církevních otců a mravokárců vedle pýchy pojilo mnoho dalších hříchu, které z tance činily jeden z nejtěžších hříchů.⁶⁰¹ Při tanečním veselí se začaly probouzet lidské vášně a neřesti, posilněné samotným křepčením, ale také hojným pitím a jídlem.⁶⁰² Pohled dovedl tanečníky k hříchu smilstva,⁶⁰³ jenž často doprovázel neutichající smích hříšníků, který býval mravokárcům do značné míry také podezřelý.⁶⁰⁴ Sám smích vedl totiž ke „sprostému“ chování a byl považován za špínu úst, protože se zrodil v těle,⁶⁰⁵ které bylo odmítáno celý středověk, a v raném novověku se tento postoj příliš nezměnil. Snad i proto, že právě žena byla nejčastěji spojována s tělesnou schránkou, byl právě jí smích častěji než muži připisován a o to přísněji zapovídan.⁶⁰⁶

Při tanci se však na povrch prodírala také závist či lakomost.⁶⁰⁷ Se zmíněným jídlem a pitím přicházel často hřích obžerství a opilosti.⁶⁰⁸ Ani lenost nezůstala

⁶⁰⁰ Tamtéž, fol. 59b.

⁶⁰¹ Srov. Č. ZÍBRT, *Jak se kdy v Čechách*, s. 97; Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Traktát*, fol. 64a; „*Tance přidrží se všecko zlé, pýcha, hrdost, smilstvo, závist, vady, vraždy, křikové, smíchové, oplzlý žertové a posuňkové, povolání svého opuštění, času dobrého zlé maření a mnohých duší zatracení.*“ H. ŽALANSKÝ, *Knížka*, s. 233.

⁶⁰² *Pramen*, fol. 96a.

⁶⁰³ Srov. *Pramen*, fol. 96a; Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Tanec*, fol. 64a.

⁶⁰⁴ Srov. „*Čtete, že je Kristus pán ráčil nad Lazarem a nad městem plakati, ale nečtete, aby se měl kdy smáti a neb žertovati. A tak i my máme smíchu, žertů, kumštů, tanců a jiných rozpustilostí utíkati a světskou radostí pohrdati.*“ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Tanec*, fol. 64b, 79a; „*Nemají panny se chechtati, smíchy tropiti, ale na Krista, svého ženicha pamatovati, o němž čtete, že začasť posměchy trpěl, lkal, plakal, nikdež pak o něm nečtete, aby se kdy smál.*“ H. ŽALANSKÝ, *Knížka*, s. 121.

⁶⁰⁵ J. LE GOFF - N. TURONG, *Tělo*, s. 58.

⁶⁰⁶ „*Ale těchto let v pohlaví ženském, zhusta kraluje takové mravů porušení, že mnohé panny nečekají, až by k nim mládenci promluvili, samy se usmívají a s řečí neb nějakými lehkými přípovídami se utíkají.*“ H. ŽALANSKÝ, *Knížka*, s. 122.

⁶⁰⁷ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Tanec*, fol. 65b.

⁶⁰⁸ Srov. J. ŠUBRT, *Jeroným*, s. 67; Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Tanec*, fol. 66a.

u tanečníků stranou, a to prý lenost duchovní.⁶⁰⁹ Tanec však mohl také skončit sváry, potyčkami a tím tedy hříchem hněvu.⁶¹⁰ Ve víru tance se objevuje všech sedm hříchů,⁶¹¹ které na tanečníka nastražil ďábel a jen málo kdo jim odolal. Podle těchto dobových výkladů tak na sebe tanec váže další a další hříchy, které by samy o sobě člověka na scestí sice nepřivedly, ale vzájemné spojení těchto hříchů dohromady způsobovalo podle tehdejšího mínění zatracení lidské duše.⁶¹² Tanec tak mohl být chápán jako zdroj přitahující ostatní hříchy.

Vedle toho, že tanečníci podléhali sedmi hříchům, nevyhnuli se ani podezření z toho, že hřešili proti sedmi svátostem.⁶¹³ Nejdříve hřešili podle církve proti svatému křtu, neboť křest byla smlouva s Kristem, jejíž hlavní myšlenkou bylo nepodlehnout svodům ďábla.⁶¹⁴ Druhý prohřešek byl proti svátosti biřmování, protože místo pomyslného křížku na čele se tanečníkům vloudila do myslí pýcha.⁶¹⁵ V neposlední řadě podléhali tanečníci smilstvu či cizoložstvu a narušovali tak svátost panenství nebo manželství.⁶¹⁶ Svým halasením a zpěvem se Bohu protivili, protože tak byli také proti svátosti svěcení a duchovnímu zpěvu.⁶¹⁷ Tanečníci hodující u jednoho stolu s ďáblem zavrhlí svátost oltářní. Když se dostali tanečníci na smrtelnou postel, neděkovali Bohu za uzdravení a spěchali opět do kola s ďáblem, tak se prohřešili proti svátosti posledního pomazání.⁶¹⁸

Hřích, který byl spojen s tancem, však neohrožoval pouze samotné tanečnický. Hříšníkem, i když možná ne tak velikým, byl také člověk, který se tancovačky účastnil a tanci s chutí přihlížel.⁶¹⁹ Tito přihlížející lidé měli podle mravokárců proti neřestným tanečníkům zasáhnout nebo je alespoň varovat před hříchem, který z tance většinou vzejde.

⁶⁰⁹ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Tanec*, fol. 66a.

⁶¹⁰ Tamtéž, fol. 68a.

⁶¹¹ Tamtéž, fol. 68b.

⁶¹² M. SLÁDEK, *Koláč*, s. 44.

⁶¹³ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Tanec*, fol. 69a.

⁶¹⁴ Tamtéž.

⁶¹⁵ Tamtéž, fol. 70b.

⁶¹⁶ Srov. *Pramen*, fol. 96a; Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Tanec*, fol. 71a.

⁶¹⁷ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Tanec*, fol. 71b.

⁶¹⁸ Tamtéž.

⁶¹⁹ Srov. Č. ZÍBRT, *Jak se kdy v Čechách*, s. 99; Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Tanec*, fol. 76a.

Trestem mělo být pro tanečníky právě to, čím zhřešili, tedy věčný tanec.⁶²⁰ Tanec, který býval pro tanečníky slastí, měl být největším trestem. Často byly uváděny příběhy takto potrestaných hříšníků, kteří museli tančit do skonání světa. Ujal se jich ďábel, který tanečnickům připravil parket plný ostrých břitev, po nichž se měli oni pohybovat. Ďábel je při tomto bolestivém tanci neustále páčil ohněm, sírou a smůlou. Okusovali je draci a tahali z nich zaživa vnitřnosti.⁶²¹ Tak měli podle mravokárců končit nenapravení tanečníci jatí smilstvem.

Tanec tak představoval jednu ze světských marností,⁶²² které se lidé nechtěli vzdát, a díky které se velmi často dostávali až na samou hranici společenských norem vztahujících se k dobrým mravům. Také proto se téměř všechny mravokárné spisy, i když jejich hlavním tématem nebyl právě tanec, alespoň okrajově o tanci zmínily jako o jedné z hlavních příčin, vedoucí vždy ke každému smrtelnému hříchu. Spisovatelé však jen planě nehrozili, oporou pro jejich tvrzení proti tanečnickům byly historické doklady a náboženské citáty,⁶²³ díky nimž chtěli hříšníky zastrašit a přivést na cestu pokání.

Je však zcela zřejmé, že myšlenkový svět těchto autorů byl tomu reálnému velice vzdálený, a proto zůstává otázkou, zda měly tyto mravokárné spisky u veřejnosti úspěch. K celistvému vyobrazení vztahu raně novověké společnosti k zákazům tance by spíše posloužily prameny osobní povahy, přesto lze i z mravokárných spisů vysledovat, že realita byla opravdu jiná a lidé na varování spisovatelů většinou příliš nedbali.

⁶²⁰ „Kterým audem víc uražen, bývá stvořitel nevážen. V tom od ďáblů jsouci lapen, bude hříšník tíže trápen.“ Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Tanec*, fol. 77a.

⁶²¹ Tamtéž, fol. 39a.

⁶²² „Marnost nad marností, každá světská radost pomine v rychlosti, všechny věci marnost.“ Tamtéž, fol. 83a.

⁶²³ Srov. Š. LOMNICKÝ Z BUDČE, *Tanec*; Č. ZÍBRT, *Jak se kdy v Čechách*, s. 102.

4. Závěr

Cílem diplomové práce bylo přispět k výzkumu generových rolí ženy a k přiblížení představ, které o ženách v raném novověku ve společnosti panovaly. Práce měla nastínit určitou dvojznačnost, která je v souvislosti s ženou v mravokárných spisech patrná. Žena raného novověku tak byla chápána ve dvou rovinách. Buď byla pojímána jako vykupitelka nebo naopak žena zlá či neřestná, přičemž hlavní myšlenkou práce bylo přiblížení dobových názorů především na ženu hříšnici.

Práce vycházela z mravokárných spisů z přelomu 16. a 17. století. V této době procházela česká společnost výraznými změnami, které zasáhly politickou, ekonomickou, ale i kulturní sféru. Mravokární autoři tyto vesměs neblahé změny připisovali především odklonu člověka od Boha a nepřímo to dávali za vinu novému způsobu života, který souvisel s nástupem renesance. Jako hlavní úkol si proto tito autoři vytýčili opětovné obrácení renesančního člověka k víře jako jediné možnosti návratu k mravnému způsobu života.

Těmto cílům přizpůsobili mravokárci zcela jednotně také smysl vzniku svých děl. Mravokárná literatura tak měla především čtenáře poučit, varovat nebo kárat. Zaměřovala se tedy na špatné vlastnosti lidí, které vystupovaly proti křesťanské morálce. Spisy tohoto typu tak reagovaly na všechny společenské problémy a současně lidem dávaly návod k správnému způsobu života či ponaučení ze života hříšníků ve vložených příbězích. Nejčastějším objektem zájmu tak byla žena, která byla představována buď jako ideál dané doby v podobě světice a měla být ženám za vzor, nebo byla vyobrazena v negativním pojetí a působila jako odstrašující příklad.

Úkolem této práce mělo být přiblížení dobového chápání právě této nelichotivé podoby ženy raného novověku, jež byla považována především za méněcennou bytost, jejíž povaha byla založena podle dobových stereotypů spíše na smyslech, a tak měla být podřízena svému muži, bytosti rozumné.

Inspirací všem novověkým spisovatelům byla na prvním místě Bible a také názory a myšlenky církevních otců, kteří se k ženám jako původcům všeho zla vyjadřovali už ve čtvrtém století. Lze tedy konstatovat, že postavení ženy bylo

ovlivněno v rozhodující míře církevním učením a dominantním postavením katolické církve. Tento církevní vliv byl velmi výrazný v době celého středověku a nachází tak samozřejmě svůj odraz ve sledovaném období.

Přesto je zde patrný rozdíl mezi jednoznačně odmítavým přístupem středověkých autorů a spisovatelů v době novověku. V myšlení některých novověkých mravokárců lze najít názory, které neměli mužské čtenáře spisků vést k ráznému zavržení svých manželek. Jejich cílem bylo spíše vytvořit návod, který měl sloužit k vyvarování se některých typů žen a k upevnění rodinného života s vlastní manželkou. Samozřejmě i v tomto případě s jistými omezeními, která se týkala tělesna a zdrženlivého pohlavního života manželů. Zajímavější a ještě méně časté jsou názory, které neobviňují ze všech tělesných hříchů pouze ženu, značnou část viny si, například podle nejznámějšího autora 16. století Šimona Lomnického z Budče, nesl také muž, kterého ve svých pozdějších dílech také kárá.

K tělesnému hříchu však měla i nadále blíže žena, která byla představována jako bytost náchylná k vášním a podléhající vlastnímu chtíči. V této době tak představovala tělesnost, především ve spojení s ženou, sexualitou a neobvyklými praktikami, které byly považovány za největší hřích, přímou cestu k zatracení. Oporou těmto tvrzením byl především biblický příběh o prvotním hříchu, který jako první postavil ženu do role hříšnice.

Z těchto důvodů měla být žena poslušná svému muži, který podle dobových stereotypů pohlavních rolí představoval oproti smyslné ženě složku rozumovou. Tento dobový názor podpořil druhý příběh o druhotném stvoření ženy pouze jako pomocnice pro muže, z čehož mělo vyplývat její nižší postavení právě vůči muži. Tyto dva příběhy mají pro společenské vnímání ženy rozhodující úlohu. Staly se pevnými pilíři, od nichž se odvíjelo tisícileté vnímání ženy jako nádoby hříchu.

Všeobecně tak byla žena spojována s tělesnem, které představovalo pomíjivost pozemského života a bylo nutné se od něj oprostit. Na základě tohoto mínění se začala v očích mužů utvářet jedna z ženských rolí ve společnosti. Mravokární autoři tak v této souvislosti vypodobňovali ženu jako slabou, mdlou, nerozhodnou, avšak nevyzpytatelnou bytost, která měla tu sílu svést nejednoho rozumného muže na scestí.

S ženskou tělesností tak byla podle mravokárců nejtěsněji provázána chlípná stránka ženiny povahy spojovaná se sklonem k nestřídmému pohlavnímu životu. Ženy se tak podle mravokárců snažily získat muže všemi prostředky. K upoutání pozornosti jejich protějšků využívaly podle mravokárných textů především svých těl, kterým věnovaly přehnanou péči. Autoři se však k otázce ženské péči o tělo projevovali protichůdně (podobně jako u ženské krásy). Na jednu stranu pro ně péče o tělo značila odklon od Boha a propadnutí tělesné pýše, ale na druhou stranu jimi byla zavrhována i taková žena, která se o sebe nestarala.

Muž, který zastával složku duševní, se měl špatně ženě vyvarovat nebo se měl alespoň snažit typicky ženské vlastnosti co nejvíce eliminovat. Muži tak byla společností dána role pána a vychovatele a žena byla předurčena k poslušnosti. Na druhou stranu nepohlíželi mravokárci na ženu jako na zcela pasivního tvora, který má být formován pouze rukou muže. Většina textů hovoří převážně k samotným ženám, které měly samy usilovat o vlastní nápravu. V textech tak byly ženám ukázány jejich negativní vlastnosti a samotné spisy měly sloužit jako pomůcka k tomu, jak se má křesťanská žena chovat a čeho se má vyvarovat.

Cílem práce bylo tuto zlou či hříšnou ženu viděnou očima mravokárných autorů představit v co nejucelenější formě pomocí konkrétních ženských špatných vlastností. Práce se snažila ukázat jednu z ženiných rolí v raně novověké společnosti. Použité prameny však nevypovídají o reálné ženě této doby, popisují spíše mužské představy o tom, jak zlá či naopak ideální žena vypadala. Realita byla jistě zcela jiná a k jejímu nastínění by měly posloužit vedle tohoto zdroje informací prameny odrážející každodenní život jako například trestně právní prameny, zmiňované testamenty či svatební smlouvy a v neposlední řadě osobní korespondence.

5. Seznam literatury a pramenů

5.1. Prameny:

5.1.1. Nevydané:

Pramen vody živé, Praha 1581, Královská kanonie premonstrátů na Strahově, sign. BL XI 27.

Sušický, Jan Rosacius, O svornosti manželské, Praha 1583, Královská kanonie premonstrátů na Strahově, sign. FK III 78.

Lomický z Budče, Šimon, *Tanec aneb traktát o tanci*, Praha 1597, Královská kanonie premonstrátů na Strahově, sign. AB V 63.

O hříších lidských a rozdílích jejích, Praha 1590 - 1599, Královská kanonie premonstrátů na Strahově, Kodex Dobřenského, sign. Op. 352.

Žalanský, Havel, *Knížka o ctnosti andělské*, Praha 1606, Národní knihovna, sign. 54 G 242.

Lomický z Budče, Šimon, *Pejcha života, Praha 1615*, Královská kanonie premonstrátů na Strahově, sign. AB V 63 přiv.

5.1.2. Vydané:

Aristoteles, *Politika*, Bratislava 1988.

Aurelius, Augustinus, *O Boží obci*, Praha 2007.

Aurelius, Augustinus, *Vyznání*, Praha 1997.

Jireček, Josef - Jireček, Hermenegild (edd.), *Zřízení Zemská Království českého 16. věku*, Praha 1882.

Jireček, Josef (ed.), *Pavel Kristián z Koldína, Práva městská Království českého a Markrabství moravského*, Praha 1876.

Dolenský, Antonín (ed.), *Šimon Lomnický z Budče, Kupidova střela*, Praha 1921.

5.2. Literatura:

Bellinger, Gerhard, *Sexualita v náboženstvích světa*, Praha 1998.

Bocková, Gisela, *Utváření Evropy. Ženy v evropských dějinách od středověku do současnosti*, Praha 2007.

Burckhardt, Jakob, *Kultura renesanční doby v Itálii*, Praha 1912.

Burešová, Jana, *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*, Olomouc 2001.

Bůžek, Václav - Hrdlička, Josef - Král, Pavel - Vybíral, Zdeněk, *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*, Praha - Litomyšl 2002.

Bůžek, Václav - Král, Pavel (edd.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007.

Císařová - Kolářová, Anna, *Žena v Jednotě bratrské. Zásady, postavy a dědictví*, Praha 1942.

Čadková, Kateřina - Lenderová, Milena - Stráníková, Jana (edd.), *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zasetí historiografie*, Pardubice 2006.

Denzler, Georg, *Zakázaná slast. Dva tisíce let křesťanské sexuální morálky*, Brno 1999.

Dibelka, Jaroslav, *K novým možnostem studia trestněprávní problematiky. Obranné strategie mužů a žen obviněných ze smilstva na třeboňském panství (1650 - 1750)*, Český časopis historický 106, 2008, č. 1, s. 19 - 53.

- Dibelka, Jaroslav, *Tajemství rodiny Hlučných. Obranné strategie žen obviněných z infanticidia*, Dějiny a současnost 2007, r. 29, č. 9, s. 37 -39.
- Duby, Georges, *Vznešené paní z 12. století*, Brno 1999.
- Duby, Georges, *Rytíř, žena a kněz. Manželství ve Francii v době feudalismu*, Praha 2003.
- Dülmen, Richard van, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. - 18. století)*, Praha 1999.
- Dülmen, Richard van, *Divadlo hrůzy. Soudní praxe a trestní rituály v raném novověku*, Praha 2001.
- Dülmen, Richard van, *Historická antropologie. Vývoj, problémy, úkoly*, Praha 2002.
- Dülmen, Richard van, *Bezectní lidé. O katech, děvkách a mlynářích. Nepočestnost a sociální izolace v raném novověku*, Praha 2003.
- Eislerová, Riane, *Číše a meč. Agrese a láska aneb žena a muž v průběhu staletí*, Praha 1995.
- Ennenová, Edith, *Ženy ve středověku*, Praha 2001.
- Fialová, Ludmila, *Změny ve vývoji plodnosti v českých zemích za demografické revoluce*, Historická demografie 15, 1991, s. 143-189.
- Fialová, Ludmila, *K vývoji obyvatelstva přirozenou měnou v českých zemích v 17. a 18. století*, Historická demografie 18, 1994, s. 127-166.
- Francek, Jindřich, *Zločin a trest v českých dějinách*, Praha 1999.
- Francek, Jindřich, *Zločin a sex v českých dějinách*, Praha 2000.
- Fučíková, Eliška, *Umění na dvoře Rudolfa II*, Praha 1991.
- Goff, Jacques Le, *Středověký člověk a jeho svět*, Praha 2003.
- Goff, Jacques Le - Truong, Nicolas, *Tělo ve středověké kultuře*, Praha 2006.
- Goff Jacques Le - Schmitt, Jean - Claude, *Encyklopedie středověku*, Praha 2002.

- Goody, Jack, *Utváření Evropy. Proměny rodiny v evropské historii*, Praha 2006.
- Grulich, Josef, *Struktura jihočeských venkovských a městských domácností v 16. a 17. století (Příspěvek k dějinám sociální každodennosti poddaných v období raného novověku)*, Historická demografie 23, 1999, s. 31-84.
- Grulich, Josef, „Slavnostní okamžiky“ - svatební a křestní obřad v období raného novověku. (Závěr tridentského koncilu a pražské synody ve světle jihočeských matričních zápisů z 2. Poloviny 17. století), Historická demografie 24, 2000, s. 49- 82.
- Hajná, Milena, *Pýcha člověka v šatech. Odras dobových představ o morálce a ošacení v literatuře raného novověku*, in: J. Radimská (ed.), *K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven*, České Budějovice 2003 (=Opera romanica 4), s. 537-546.
- Hlobil, Ivo - Petruš, Eduard, *Humanismus a raná renesance na Moravě*, Praha 1992.
- Horská, Pavla, *K ekonomické aktivitě žen na přelomu 19. a 20. století (Příklad českých zemí)*, Československý časopis historický 31, 1983, č. 5, s. 711-743.
- Horská, Pavla - Maur, Eduard - Stloukal, Milan - Kučera, Milan, *Dětství, rodin a stáří v dějinách Evropy*, Praha 1990.
- Janáček, Josef, *Rudolf II. a jeho doba*, Praha 1987.
- Janáček, Josef, *Ženy české renesance*, Praha 1996.
- Jůzl, Miloš a kol., *Dějiny umělecké kultury I*, Praha 1990.
- Karsten, Hartmut, *Ženy - muži. Genderové role, jejich původ a vývoj*, Praha 2006.
- Klabouch, Jiří, *Manželství a rodina v minulosti*, Praha 1962.
- Kolár, Jaroslav, *Česká zábavná próza 16. století a tzv. knížky lidového čtení*, Rozpravy ČSAV, ř. spol. věd, seš. 11, roč. 70, Praha 1960.
- Koldinská, Marie, *Každodennost renesančního aristokrata*, Praha - Litomyšl 2001.

- Kopičková, Božena, *Tajné zásnuby a sňatky ve středověkých Čechách*, Dějiny a současnost 18, 1996, č. 3, s. 7 - 11.
- Kybalová, Ludmila, *Dějiny odívání. Renesance*, Praha 1996.
- Kybalová, Ludmila, *Dějiny odívání. Barok a rokoko*, Praha 1996.
- Kybalová, Ludmila - Herbenová, Olga - Lamarová, Milena, *Obrazová encyklopedie módy*, Praha 1973.
- Lenderová, Milena, *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*, Praha 1999.
- Lenderová, Milena, *Gender history v českých zemích*, in: Česko - slovenská historická ročenka 2001, s. 139 - 147.
- Lenderová, Milena a kol., *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*, Praha 2002.
- Lenderová, Milena, *Chytila patrola aneb prostituce za Rakouska i republiky*, Praha 2002.
- Lenderová, Milena, „*Má se svými ženskými peklo*“ *tak trochu jiná láska v secesní Praze*, Dějiny a současnost 12, 2007, s. 30 - 32.
- Malý, Karel, *České právo v minulosti*, Praha 1995.
- Matlas, Pavel, *Dvojím metrem. Trestní praxe patrimoniální jurisdikce v raném novověku*, in: Václav Bůžek - Jaroslav Dibelka (edd.), *Člověk a sociální skupina ve společnosti raného novověku*, České Budějovice 2007 (= Opera historica 12), s. 291- 313.
- Mařa, Petr, *Rituál zásnub v deníku renesančního kavalíra*, Dějiny a současnost 18, 1996, č. 6, s. 11 - 15.
- Muchembled, Robert, *Dějiny d'ábla*, Praha 2008.
- Náčovská, Pavla, *Svatební smlouvy jako pramen sociálně - dějinného a historicko - demografického poznání (Kutná Hora 1550 - 1600)*, Historická demografie 21, 1997, s. 37 - 72.

- Nedvěďová, Milada (ed.), *Jan Češka, Řeči a naučení hlubokých mudrců*, Praha 1982.
- Otis-Cour, Leah, *Rozkoš a láska. Dějiny partnerských vztahů ve středověku*, Praha 2002.
- Pernoudová, Regine, *Žena v době katedrál*, Praha 2002.
- Petráň, Josef, *Dějiny hmotné kultury II/2*, Praha 1997.
- Rataj, Tomáš, *Obraz Turka v české renesanční společnosti ve světle cestopisné literatury*, *Folia historica bohemia* 17, 1994, s. 59 - 83.
- Ratajová, Jana, *Pražské testamenty (1600 - 1620) jako pramen k dějinám rodinných struktur*, *Pražský sborník historický* 30, 1998, s. 90 - 125.
- Ratajová, Jana, *Dějiny ženy a koncept genderu v české historiografii*, *Kuděj* 7, 2005, č. 1-2, s. 149 - 172.
- Ratajová, Jana - Storčová, Lucie (edd.), *Nádoby mdlé, hlavy nemající? Diskursy panství a vdovství v české literatuře raného novověku*, Praha 2008.
- Rousová, Andrea (ed.), *Tance a slavnosti 16. - 18. století*, Praha 2008.
- Schulz, Václav, *Svědění o kněžích podobojích z r. 1562 a pravidla z r. 1587 jim daná*, Praha 1903.
- Sládek, Miloš (ed.), *Malý svět jest člověk, aneb výbor z české barokní prózy*, Praha 1995.
- Stloukal, Karel, *Královny, kněžny a velké ženy české*, Praha 1940.
- Storčová, Lucie (ed.), *Conditio humana, konstanta či historická proměnná? Koncepty historické antropologie a teoretická reflexe v současné historiografii*, Praha - Ústí nad Labem 2007.
- Šroňková, Olga, *Die Mode von der Renaissance bis zum Rokoko*, Praha 1959.
- Šubrt, Jiří, *Jeroným. Výbor z dopisů*, Praha 2006.

- Tinková, Daniela, *Ilegitimita a „nová ekonomie života“ v osvěcenské Habsburské monarchii. Problém svobodných matek a nemanželských dětí mezi sociální kontrolou a sociální péčí na prahu občanské společnosti*, Historická demografie 27, 2003, s. 133 – 172.
- Tinková, Daniela, *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*, Praha 2004.
- Utrio, Kaari, *Dcery Eviny. Historie evropské ženy*, Havlíčkův Brod 1994.
- Voit, Petr, *Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravněvýchovné prózy*, Praha 1991.
- Vorel, Petr, *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, Praha 1999.
- Vorel, Petr, *Aristokratické svatby v Čechách a na Moravě v 16. Století jako prostředek společenské komunikace a stavovské diplomacie*, Opera historica 8, 2000, s. 191 - 206.
- Winter, Zikmund, *Z rodiny a domácnosti staročeské*, Praha 1911.
- Winter, Zikmund, *Zlatá doba měst českých*, Praha 1991.
- Zíbrt, Čeněk, *Jak se kdy v Čechách tancovalo*, Praha 1960.
- Zíbrt, Čeněk, *Dějiny kroje v zemích českých až po války husitské*, Praha 1891.